M— 2306

दाखल क्र. M-2306 विषय

नाव श्रीमद्भागवत् (12 स्कंध)

लेखक / लिपीकार

पृठ 143 काळ पूर्ण / अपूर्ण

M-2306

॥ अथ एकादशस्कंध प्रारंभः ॥

॥ भा॰ ए॰ ॥
॥ १ ॥

श्रीगणेशाय नमः ॥ ॐ नमः परमहंसास्वादितचरणकमलचिन्मकरंदाय भक्त
जनमानसनिवासाय श्रीरामाय ॥ १ ॥ विजयंते परानंदकृष्णपादरजःस्रजः
॥ याधृता मूर्ध्नि जायंते महेंद्रादिमहःस्रजः ॥ उक्तैकत्रिंशताध्यायैर्मुक्तिरेकादशे
ततः ॥ जायंते येतिहासाद्यैः समासव्यासरूपतः ॥ २ ॥ नारदो वसुदेवाय समासे
नव्यवर्णयत् ॥ भगवाननुद्धवायाथ विस्तरेणोपपत्तिभिः ॥ ३ ॥ तत्र तु प्रथमे
ध्यायेयदुवंशस्य संक्षयं ॥ उपक्षिप्तो विरागाय मोसलव्यपदेशतः ॥ ४ ॥ प्रवृ
त्तितः परानंदकृष्णक्रीडानुवर्णिता ॥ तन्निवृत्त्या परानंदपदारोहोऽनुवर्ण्यते
॥ ५ ॥ श्रीबादरायणिरुः ॥ कृत्वा दैत्यवधं कृष्णः सरामो यदुभिर्वृतः ॥ भुवोवता
रयद्भारं जविष्ठं जनयन्कलिं ॥ १ ॥ ये कोपिताः सुबहुपांडुसुताः सपत्नैर्दुर्द्यूतहे

॥ अ॰ १ ॥

॥ राम॰ ॥
॥ १ ॥

लनकचग्रहणादिभिस्तान्॥ कृत्वानिमित्तमितरेतरतःसमेतान्हत्वानृपा
न्निरहरन्क्षितिभारमीशः॥२॥भूभारराजपृतनायदुभिर्निरस्यगुप्तैःस्वबा
हुभिरचिंतयदप्रमेयः॥मन्येवनेर्ननुगतोप्यगतंहिभारंयद्यादवंकुलम
होअविषह्यमास्ते॥३॥नैवान्यतःपरिभवोस्यभवेत्कथंचिन्मत्संश्रयस्यवि
भवोन्नहनस्यनित्यं॥अंतःकलिंयदुकुलस्यविधायवेणुस्तंबस्यवह्निमि
वशांतिमुपैमिधाम॥४॥एवंव्यवसितोराजन्सत्यसंकल्पईश्वरः॥शापव्या
जेनविप्राणांसंजह्रेस्वकुलंविभुः॥५॥स्वमूर्त्यालोकलावण्यनिर्मुक्तालो
चनंनृणां॥गीर्भिस्ताःस्मरतांचित्तंपदैस्तानीक्षतांक्रियाः॥६॥आच्छिद्यकी
र्तिंसुश्लोकांवितत्यह्यंजसानुकौ॥तमोनयातरिष्यंतीत्यगात्स्वंपदमीश्व

रः॥७॥श्रीराजोवाच॥ब्रह्मण्यानां वदान्यानां नित्यं वृद्धोपसेविनां॥ विप्रशापः कथम
भूद्वृष्णीनां कृष्णचेतसां॥८॥यन्निमित्तः स वै शापो यादृशो द्विजसत्तम॥ कथ
मेकात्मनां भेद एतत्सर्वं वदस्व मे॥९॥श्रीशुक उवाच॥ बिभ्रद्वपुः सकलसुंदर
सन्निवेशं कर्म्माचरन्भुवि सुमंगलमाप्तकामः॥ आस्थाय धाम रममाण उदा
रकीर्त्तिः संहर्त्तुमैच्छत कुलं स्थितकृत्यशेषः॥१०॥कर्माणि पुण्यनिवहानि सु
मंगलानि गायज्जगत्कलिमलापहराणि कृत्वा॥ कालात्मना निवसता यदुदे
वगेहे पिंडारकं समगमन्मुनयो निसृष्टाः॥११॥विश्वामित्रोऽसितः कण्वो दुर्वासा
भृगुरंगिराः॥कश्यपो वामदेवोऽत्रिर्वसिष्ठो नारदादयः॥१२॥क्रीडंतस्तानुपव्रज्य
कुमारा यदुनंदनाः॥ उपसंगृह्य पप्रच्छुरविनीता विनीतवत्॥१३॥ते वेषयि

गे २

त्वास्त्रीवेषैःसांबंजांबवतीसुतं ॥ एषापृच्छतिवोविप्राअंतर्वत्न्यसितेक्षणा ॥१४॥ प्र
ष्टुंविलतीसाक्षात्प्रब्रूताऽमोघदर्शनाः ॥ प्रसोष्यंतीपुत्रकामाकिंस्वित्संजनयिष्य
ति ॥१५॥ एवंप्रलब्धामुनयस्तानूचुःकुपितानृप ॥ जनयिष्यतिवोमंदामुसलंकुल
नाशनं ॥१६॥ तच्छ्रुत्वातेतिसंत्रस्ताविमुच्यसहसोदरं ॥ सांबस्यददृशुस्तस्मिन्मु
सलंखल्वयस्मयं ॥१७॥ किंकृतंमंदभाग्यैर्नःकिंवदिष्यंतिनोजनाः ॥ इतिविह्वलिता
गेहानादायमुसलंययुः ॥१८॥ तच्चोपनीयसदसिपरिम्लानमुखश्रियः ॥ राज्ञआ
वेदयांचक्रुःसर्वयादवसन्निधौ ॥१९॥ श्रुत्वामोघंविप्रशापंदृष्ट्वाचमुसलंनृप ॥ वि
स्मिताभयसंत्रस्ताबभूवुर्द्वारकौकसः ॥२०॥ तच्चूर्णयित्वामुसलंयदुराजःसआहु
कः ॥ समुद्रसलिलेप्रास्यल्लोहंचास्यावशेषितं ॥२१॥ कश्चिन्मत्स्योग्रसील्लोहंचूर्णा

॥भा॰ ए॰॥
॥३॥

नितरलैस्ततः॥ उह्यमानानि वेलायां लग्नान्यासन्किलेरकाः॥२२॥ मत्स्यो गृहीतो मत्स्यघ्नैर्जालेनान्यैः सहार्णवे॥ तस्योदरगतं लोहं स शल्ये लुब्धकोऽकरोत्॥२३॥ भगवान्ज्ञातसर्वार्थ ईश्वरोपि तदन्यथा॥ कर्त्तुं नैच्छद्विप्रशापं कालरूप्यन्वमोदत॥ २४॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे विप्रशापो नाम प्रथमोऽध्यायः॥१॥

द्वितीये निमिजायंतसंवादेनाह नारदः॥ धर्म्मान्भागवतान्भक्त्या वसुदेवाय पृच्छते॥१॥ श्रीशुक उवाच॥ गोविंदभुजगुप्तायां द्वारवत्यां कुरूद्वह॥ अवात्सीन्नारदोभीक्ष्णं कृष्णोपासनलालसः॥१॥ को नु राजन्निंद्रियवान्मुकुंदचरणांबुजं॥ न भजेत्सर्वतोमृत्युरुपास्यममरोत्तमैः॥२॥ तमेकदा तु देवर्षिं वसुदेवो गृहागतं॥ अर्च्चितं सुखमासीनमभिवाद्येदमब्रवीत्॥३॥ श्रीवसुदेव उवाच॥ भगवन्भवतो या

अ॰ २

॥राम॰॥
॥३॥

त्मास्वस्तयेसर्वदेहिनां॥कृपणानांयथापित्रोरुत्तमश्लोकवर्त्मनां॥४॥भूतानां
देवचरितंदुःखायचसुखायच॥सुखायैवहिसाधूनांत्वादृशामच्युतात्म
नां॥५॥भजंतियेयथादेवान्देवाअपितथैवतान्॥छायेवकर्म्मसचिवाःसाध
वोदीनवत्सलाः॥६॥ब्रह्मंस्तथापिपृच्छामोधर्म्मान्भागवतांस्तव॥यांश्रुत्वाश्र
द्धयामर्त्योमुच्यतेसर्वतोभयात्॥७॥अहंकिलपुरानंतंप्रजार्थोभुविमुक्ति
दं॥अपूजयंनमोक्षायमोहितोदेवमायया॥८॥यथाविचित्रव्यसनाद्भव
द्भिर्विश्वतोभयात्॥मुच्येमह्यंजसैवाद्धातथानःशाधिसुव्रत॥९॥श्रीशुकउ
च॥राजन्नेवंकृतप्रश्नोवसुदेवेनधीमता॥प्रीतस्तमाहदेवर्षिर्हरेःसंस्मारि
तोगुणैः॥१०॥श्रीनारदउ॰॥सम्यगेतद्व्यवसितंभवतासात्वतर्षभ॥यत्पृच्छसे

वतःसाक्षात्पार्षदान्वोमधुद्विषः॥ विष्णोर्भूतानिलोकानांपावनायचरंतिहि॥ २९॥
दुर्ल्लभोमानुषोदेहोदेहिनांक्षणभंगुरः॥ तत्रापिदुर्ल्लभंमन्येवैकुंठप्रियदर्शनं॥ ३०॥
अतआत्यंतिकंक्षेमंपृछामोभवतोऽनघाः॥ संसारेस्मिन्क्षणार्द्धोपिसत्संगःशेव
धिर्नृणां॥ ३१॥ धर्म्मान्भागवतान्ब्रूतयदिनःश्रुतयेक्षमं॥ यैःप्रसन्नःप्रपन्नायदा
स्यत्यात्मानमप्यजः॥ ३२॥ नारदउवाच॥ एवंतेनिमिनापृष्टावसुदेवमहत्तमाः
प्रतिपूज्याब्रुवन्प्रीत्याससदस्यर्त्विजंनृपं॥ ३३॥ कविरुवाच॥ मन्येकुतश्चिद्भयम
च्युतस्यपादांबुजोपासनमत्रनित्यं॥ उद्विग्नबुद्धेरसदात्मभावाद्विश्वात्मनायत्र
निवर्त्ततेभीः॥ ३४॥ येवैभगवताप्रोक्ताउपायाह्यात्मलब्धये॥ अंजःपुंसामविदुषांवि
द्धिभागवतान्हितान्॥ ३५॥ यानास्थायनरोराजन्नप्रमाद्येतकर्हिचित्॥ धावन्नि

मील्य वा नेत्रे न स्खलेन्न पतेदिह ॥ ३५ ॥ कायेन वा वा मनसेंद्रियैर्वा बुद्ध्यात्मना वानुसृतस्वभावात् ॥ करोति यद्यत्सकलं परस्मै नारायणायेति समर्पयेतत् ॥ ३६ ॥ भयं द्वितीयाभिनिवेशतः स्यादीशादपेतस्य विपर्ययोऽस्मृतिः ॥ तन्मायया तो बुध आभजेत्तं भक्त्यैकयेशं गुरुदेवतात्मा ॥ ३७ ॥ अविद्यमानोऽप्यवभाति हि द्वयो ध्यातुर्धिया स्वप्नमनोरथौ यथा ॥ तत्कर्मसंकल्पविकल्पकं मनो बुधो निरुंध्यादभयं ततः स्यात् ॥ ३८ ॥ शृण्वन्सुभद्राणि रथांगपाणेर्जन्मानि कर्माणि च यानि लोके ॥ गीतानि नामानि तदर्थकानि गायन्विलज्जो विचरेदसंगः ॥ ३९ ॥ एवंव्रतः स्वप्रियनामकीर्त्या जातानुरागो द्रुतचित्त उच्चैः ॥ हसत्यथो रोदिति रौति गायत्युन्मादवन्नृत्यति लोकबाह्यः ॥ ४० ॥ खं वायुमग्निं सलिलं महीं च ज्योतींषि सत्वानि दिशो द्रुमादीन् ॥ सरित्समुद्रांश्च हरेः शरीरं यत्किंच भूतं प्रणमेदनन्यः ॥ ४१ ॥ भक्तिः परेशानुभवो विरक्तिरन्यत्र चैष त्रिक एककालः ॥ प्रपद्यमानस्य यथाश्नतः स्युस्तुष्टिः पुष्टिः क्षुदपायोऽनुघासं ॥ ४२ ॥ इत्यच्युतांघ्रिं भजतोऽनुवृत्त्या भक्तिर्विरक्तिर्भगवत्प्रबोधः ॥ भवंति वै भागवतस्य

राजंस्ततः परां शांतिमुपैति साक्षात् ॥४३॥ राजोवाच ॥ अथ भागवतं ब्रूत यद्धर्मो यादृशो नृणां ॥ यथाचरति यद्ब्रूते यैर्लिंगैर्भगवत्प्रियः ॥४४॥ हरिरुवाच ॥ सर्वभूतेषु यः पश्येद्भगवद्भावमात्मनः ॥ भूतानि भगवत्यात्मन्येष भागवतोत्तमः ॥४५॥ ईश्वरे तदधीनेषु बालिशेषु द्विषत्सु च ॥ प्रेममैत्रीकृपोपेक्षा यः करोति स मध्यमः ॥४६॥ अर्चायामेव हरये पूजां यः श्रद्धयेहते ॥ न तद्भक्तेषु चान्येषु स भक्तः प्राकृतः स्मृतः ॥४७॥ गृहीत्वापींद्रियैरर्थान्यो न द्वेष्टि न हृष्यति ॥ विष्णोर्मायामिदं पश्यन्स वै भागवतोत्तमः ॥४८॥ देहेंद्रियप्राणमनोधियां यो जन्माप्ययक्षुद्भयतर्षकृच्छ्रैः ॥ संसारधर्मैरविमुह्यमानः स्मृत्या हरेर्भागवतप्रधानः ॥४९॥ न कामकर्मबीजानां यस्य चेतसि संभवः ॥ वासुदेवैकनिलयः स वै भागवतोत्तमः ॥५०॥ न यस्य जन्म

कर्म्मभ्यांनवर्णाश्रमजातिभिः ॥ सज्जतेस्मिन्नहंभावोदेहेवैसहरेःप्रियः ॥ ५१ ॥ नय
स्यस्वःपरइतिवित्तेस्वात्मनिवाभिदा ॥ सर्वभूतसमःशांतःसवैभागवतोत्तमः ॥
५२ ॥ त्रिभुवनविभवहेतवेप्यकुंठस्मृतिरजितात्मसुरादिभिर्विमृग्यात् ॥ नचलतिभ
गवत्पदारविंदात्लवनिमिषार्द्धमपियःसवैष्णवाग्र्यः ॥ ५३ ॥ भगवतउरुविक्रमांघ्रि
शाखानखमणिचंद्रिकयानिरस्ततापे ॥ हृदिकथमुपसीदतांपुनःसप्रभवतिचंद्र
इवोदितेऽर्कतापः ॥ ५४ ॥ विसृजतिहृदयंनयस्यसाक्षाद्धरिरवशाभिहितोप्यघौघ
नाशः ॥ प्रणयरशनयाधृतांघ्रिपद्मःसभवतिभागवतप्रधानउक्तः ॥ ५५ ॥ ॥ इति
श्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेनारदवसुदेवसंवादेद्वितीयोऽध्यायः ॥ ॥ २ ॥
मायातत्तरणंब्रह्मकर्मब्रह्मचदृश्यते ॥ तृतीयेतूत्तरंदत्तंआर्षभैर्मुनिभिःपृथक् ॥ १ ॥
राजोवाच ॥ परस्यविष्णोरीशस्यमायिनामपिमोहिनीं ॥ मायांवेदितुमिच्छामोभग

॥भा॰ ए॰॥
॥१॥

वंतो ब्रुवंतु नः॥१॥ नानुतृप्ये जुषन्युष्मद्वचो हरिकथामृतं॥ संसारतापनिस्तप्तो मर्त्यस्तत्तापभेषजं॥२॥ अंतरिक्ष उवाच॥ एभिर्भूतानि भूतात्मा महाभूतैर्महाभुज॥ ससर्जोच्चावचान्याद्यः स्वमात्रात्मप्रसिद्धये॥३॥ एवं सृष्टानि भूतानि प्रविष्टः पंचधातुभिः॥ एकधा दशधात्मानं विभजन्जुषते गुणान्॥४॥ गुणैर्गुणान्स भुंजान आत्मप्रद्योतितैः प्रभुः॥ मन्यमान इदं सृष्टमात्मानमिह सज्जते॥५॥ कर्माणि कर्मभिः कुर्वन्सनिमित्तानि देहभृत्॥ तत्तत्कर्मफलं गृह्णन्भ्रमतीह सुखेतरं॥६॥ इत्थं कर्मगतीर्गच्छन्बह्वभद्रवहाः पुमान्॥ आभूतसंप्लवात्सर्गप्रलयावश्नुतेवशः॥७॥ धातूपप्लव आसन्ने व्यक्तं द्रव्यगुणात्मकं॥ अनादिनिधनः कालो ह्यव्यक्तायापकर्षति॥८॥ शतवर्षा ह्यनावृष्टिर्भविष्यत्युल्बणा भुवि॥ तत्कालोपचितोष्मार्को लो

अ॰ ३

॥राम॰॥
॥७॥

कांस्त्रीन्प्रतयिष्यति ॥९॥ पातालतलमारभ्यसंकर्षणमुखानलः ॥ दहन्नूर्द्ध्वशि
खोविष्वक्वर्द्धतेवायुनेरितः ॥१०॥ सांवर्त्तकोमेघगणोवर्षतिस्मशतंसमाः ॥ धा
राभिर्हस्तिहस्ताभिर्ल्लीयतेसलिलेविराट् ॥११॥ ततोविराजमुत्सृज्यवैराजःपुरु
षोनृप ॥ अव्यक्तंविशतेसूक्ष्मंनिरिंधनइवानलः ॥१२॥ वायुनाहृतगंधाभूःसलि
लत्वायकल्पते ॥ सलिलंतद्धृतरसंज्योतिष्ट्वायोपकल्पते ॥१३॥ हृतरूपंतुतमसावा
यौज्योतिःप्रलीयते ॥ हृतस्पर्शोवकाशेनवायुर्नभसिलीयते ॥१४॥ कालात्मनाहृ
तगुणंनभआत्मनिलीयते ॥ इंद्रियाणिमनोबुद्धीःसहवैकारिकैर्नृप ॥१५॥ प्रवि
शंतिह्यहंकारंस्वगुणेरहमात्मनि ॥ एषामायाभगवतःसर्गस्थित्यंतकारिणी
॥ त्रिवर्णावर्णितास्माभिःकिंभूयःश्रोतुमिच्छसि ॥१६॥ राजोवाच ॥ यथेतामेश्वरींमा

॥भा॰ए॰॥
॥८॥

अ॰३

यांदुस्तरामकृतात्मभिः तरंत्यंजः स्थूलधियो महर्ष इदमुच्यतां ॥१७॥ प्रबुद्ध उवाच
॥ कर्म्माण्यारभमाणानां दुःखहत्यै सुखाय च ॥ पश्येत्पाकविपर्य्यासं मिथुनीचा
रिणां नृणां ॥१८॥ नित्यार्त्तिदेन वित्तेन दुर्लभेनात्ममृत्युना ॥ गृहापत्याप्तपशु
भिः का प्रीतिः साधितैश्चलैः ॥१९॥ एवं लोकं परं विद्यान्नश्वरं कर्म्मनिर्म्मितं ॥ सतु
ल्यातिशयध्वंसं यथा मंडलवर्त्तिनां ॥२०॥ तस्माद्गुरुं प्रपद्येत जिज्ञासुः श्रेय उत्तमं
॥ शाब्दे परे च निष्णातं ब्रह्मण्युपशमाश्रयं ॥२१॥ तत्र भागवतान्धर्म्मान्शिक्षेद्गुर्वा
त्मदैवतः ॥ अमाययानुवृत्त्या यैस्तुष्येदात्मात्मदो हरिः ॥२२॥ सर्वतो मनसोऽसंगमा
दौ संगं च साधुषु ॥ दयां मैत्रीं प्रश्रयं च भूतेष्वद्धा यथोचितं ॥२३॥ शौचं तपस्तिति
क्षां च मौनं स्वाध्यायमार्जवं ॥ ब्रह्मचर्यमहिंसां च समत्वं द्वंद्वसंज्ञयोः ॥२४॥ सर्वत्रा

॥एम॰॥
॥८॥

त्मेश्वरान्वीक्षां कैवल्यमनिकेततां॥ विविक्तचीरवसनं संतोषं येनकेनचित्॥२५॥
श्रद्धां भागवते शास्त्रेऽनिंदामन्यत्र चापि हि॥ मनोवाक्कर्मदंडं च सत्यं शमदमावपि
॥२६॥ श्रवणं कीर्त्तनं ध्यानं हरेरद्भुतकर्मणः॥ जन्मकर्मगुणानां च तदर्थेऽखिलचेष्टितं॥
२७॥ इष्टं दत्तं तपो जप्तं वृत्तं यच्चात्मनः प्रियं॥ दारान्सुतान्गृहान्प्राणान्यत्परस्मै निवे
दनं॥२८॥ एवं कृष्णात्मनाथेषु मनुष्येषु च सौहृदं॥ परिचर्यां चोभयत्र महत्सु नृषु
साधुषु॥२९॥ परस्परानुकथनं पावनं भगवद्यशः॥ मिथो रतिर्मिथस्तुष्टिर्निर्वृत्तिः
र्मिथ आत्मनः॥३०॥ स्मरंतः स्मारयंतश्च मिथोऽघौघहरं हरिं॥ भक्त्या संजातया भ
क्त्या बिभ्रत्युत्पुलकां तनुं॥३१॥ क्वचिद्रुदंत्यच्युतचिंतया क्वचिद्धसंति नंदंति वदं
त्यलौकिकाः॥ नृत्यंति गायंत्यनुशीलयंत्यजं भवंति तूष्णीं परमेत्य निर्वृताः॥३२॥

तृ

इतिभागवतान्धर्म्मांछिक्षन्भक्त्यातदुत्थया॥नारायणपरोमायामंजस्तरति
दुस्तरां॥३३॥श्रीराजोवाच॥नारायणाभिधानस्यब्रह्मणःपरमात्मनः॥निष्ठामर्ह
थनोवक्तुंयूयंहिब्रह्मवित्तमाः॥३४॥पिप्पलायनउ०॥स्थित्युद्भवप्रलयहेतुरहेतुर
स्ययत्स्वप्नजागरसुषुप्तिषुसद्बहिश्च॥देहेंद्रियासुहृदयानिचरंतियेनसंजीविता
नितदवेहिपरंनरेंद्र॥३५॥नैतन्मनोविशतिवागुतचक्षुरात्माप्राणेंद्रियाणिचयथा
नलमर्चिषःस्वाः॥शब्दोपिबोधकनिषेधतयात्ममूलमर्थोक्तमाहयदृतेननिषेध
सिद्धिः॥३६॥सत्वंरजस्तमइतित्रिवृदेकमादौसूत्रंमहानहमितिप्रवदंतिजीवं॥ज्ञा
नक्रियार्थफलरूपतयोरुशक्तिब्रह्मैवभातिसदसच्चतयोःपरंयत्॥३७॥नात्माज
जाननमरिष्यतिनैधतेसौनक्षीयतेसवनविद्व्यभिचारिणांहि॥सर्वत्रशश्वदनपा

य्युपलब्धिमात्रंप्राणोयथेंद्रियबलेनविकल्पितंसत्॥३८॥अंडेषुपेशिषुतरुष्वविनि
श्चितेषुप्राणोहिजीवमुपधावतितत्रतत्र॥सन्नेयदिंद्रियगणेहमिचप्रसुप्तेकूटस्थ
आशयमृतेतदनुस्मृतिर्नः॥३९॥यर्ह्यब्जनाभचरणेषणयोरुभक्त्याचेतोमलानिवि
धमेद्गुणकर्मजानि॥तस्मिन्विशुद्धउपलभ्यतआत्मतत्वंसाक्षाद्यथामलदृशोःस
वितृप्रकाशः॥४०॥राजोवाच॥कर्मयोगंवदतनःपुरुषोयेनसंस्कृतः॥विधूयेहाशुक
र्माणिनैष्कर्म्यंविंदतेपरं॥४१॥एवंप्रश्नमृषीन्पूर्वमपृच्छंपितुरंतिके॥नाब्रुवन्ब्रह्म
णःपुत्रास्तत्रकारणमुच्यतां॥४२॥आविर्होत्रउ०॥कर्माकर्मविकर्मेतिवेदवादोन
लौकिकः॥वेदस्यचेश्वरात्मत्वात्तत्रमुह्यंतिसूरयः॥४३॥परोक्षवादोवेदोयंबालाना
मनुशासनं॥कर्ममोक्षायकर्माणिविधत्तेह्यगदंयथा॥४४॥नाचरेद्यस्तुवेदोक्तंस्व

यमज्ञोऽजितेंद्रियः॥ विकर्मणाह्यधर्म्मेणमृत्योर्मृत्युमुपैतिसः॥४५॥ वेदोक्तमेवकु
र्वाणोनिःसंगोर्पितमीश्वरे॥ नैष्कर्म्यांलभतेसिद्धिंरोचनार्थाफलश्रुतिः॥४६॥ यआ
शुहृदयग्रंथिंनिर्जिहीर्षुःपरात्मनः॥ विधिनोपचरेद्देवंतंत्रोक्तेनचकेशवं॥४७॥ ल
ब्ध्वानुग्रहआचार्यात्तेनसंदर्शितागमः॥ महापुरुषमभ्यर्च्चेन्मूर्त्याभिमतयात्मनः॥
४८॥ शुचिःसंमुखमासीनःप्राणसंयमनादिभिः॥ पिंडंविशोध्यसंन्यासकृतरक्षो
र्चयेद्धरिं॥४९॥ अर्चादौहृदयेचापियथालब्धोपचारकैः॥ द्रव्यक्षित्यात्मलिंगा
निनिष्पाद्यप्रोक्ष्यचासनं॥५०॥ पाद्यादीनुपकल्प्याथसंनिधाप्यसमाहितः॥ हृदा
दिभिःकृतन्यासोमूलमंत्रेणचार्चयेत्॥५१॥ सांगोपांगांसपार्षदांतांतांमूर्तिंस्व
मंत्रतः॥ पाद्यार्घ्याचमनीयाद्यैःस्नानवासोविभूषणैः॥५२॥ गंधमाल्याक्षतस्रग्भि

र्दूपदीपोपहारकैः॥ सांगं संपूज्य विधिवत्स्तवैस्तुत्वा नमेद्धरिं॥५३॥ आत्मानं तन्म
यं ध्यायन्मूर्त्तिं संपूजयेद्धरेः॥ शेषामाधाय शिरसा स्वधाम्न्युद्वास्य सत्कृतं॥५४॥ एव
मग्न्यर्कतोयादावतिथौ हृदये च यः॥ यजतीश्वरमात्मानमचिरान्मुच्यते हि सः॥५५॥
इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे नारदवसुदेवसंवादे तृतीयोऽध्यायः॥ ३॥
चतुर्थे त्ववतारेहा प्रश्नस्योत्तरमुक्तवान्॥ जयंतीनंदनो नाम्ना द्रमिलो नवसत्त
मः॥ १॥ राजोवाच॥ यानि यानीह कर्म्माणि यैर्यैः स्वच्छंदजन्मभिः॥ चक्रे करोति कर्त्ता
वा हरिस्तानि ब्रुवंतु नः॥ २॥ श्रीद्रमिल उवाच॥ यो वा अनंतस्य गुणाननंताननुक्रमिष्य
न्स तु बालबुद्धिः रजांसि भूमेर्गणयेत्कथंचित्कालेन नैवाखिलशक्तिधाम्नः॥ २
भूतैर्यदा पंचभिरात्मसृष्टैः पुरं विराजं विरचय्य तस्मिन् स्वांशेन विष्टः पुरुषाभि

भा॰ ए॰
११

अ॰ ४

धानमेवापनारायणआदिदेवः ॥३॥ यत्कायएषभुवनत्रयसन्निवेशोयस्येंद्रियेस्त
नुभृतामुभयेंद्रियाणि ॥ ज्ञानंस्वतःश्वसनतोबलमोजईहासत्वादिभिःस्थितिलयो
द्भवआदिकर्त्ता ॥४॥ आदावभूछतधृतीरजसास्यसर्गेविष्णुःस्थितौक्रतुपतिर्द्विज
धर्मसेतुः ॥ रुद्रोप्ययायतमसापुरुषःसआद्यइत्युद्भवस्थितिलयाःसततंप्रजासु ॥५॥
धर्मस्यदक्षदुहितर्य्यजनिष्टमूर्त्यांनारायणोनरऋषिप्रवरःप्रशांतः ॥ नैष्कर्म्यलक्षण
मुवाचचचारकर्मयोद्यापिचास्तऋषिवर्यनिषेवितांघ्रिः ॥६॥ इंद्रोविशंक्यममधाम
जिघृक्षतीतिकामंन्ययुंक्तसगणंसबदर्य्युपाख्यं ॥ गत्वाप्सरोगणवसंतसमंदवा
तैःस्त्रीप्रेक्षणेषुभिरविध्यदतन्महिज्ञः ॥७॥ विज्ञायशक्रकृतमक्रममादिदेवःप्राहप्र
हस्यगतविस्मयएजमानान् ॥ माभैष्टभोमदनमारुतदेववध्वोगृह्णीतनोबलिमशू

राम॰
११

न्यमिमंकुरुध्वं॥८॥इत्थंब्रुवत्यभयदेनरदेवदेवाःसव्रीडनम्रशिरसःसघृणंतमूचुः
नैतद्विभोत्वयिपरेऽविकृतेविचित्रंस्वारामधीरनिकरानतपादपद्मे॥९॥त्वांसेवतां
सुरकृताबहवोंतरायाःस्वौकोविलंघ्यपरमंव्रजतांपदंते॥नान्यस्यबर्हिषिबली
न्ददतःस्वभागान्धत्तेपदंत्वमवितायदिविघ्नमूर्द्धि॥१०॥क्षुत्तृट्त्रिकालगुणमा
रुतजैह्व्यशैश्नानस्मानपारजलधीनतितीर्य्यकेचित्॥क्रोधस्ययांतिविफलस्य
वशंपदेगोर्मज्जंतिदुश्चरतपश्चवृथोत्सृजंति॥११॥इतिप्रगृणतांतेषांस्त्रियोत्य
द्भुतदर्शनाः॥दर्शयामासशुश्रूषांस्वर्चिताःकुर्वतीर्विभुः॥१२॥तेदेवानुचरादृष्ट्वा
स्त्रियःश्रीरिवरूपिणीः॥गंधेनमुमुहुस्तासांरूपौदार्य्यहतश्रियः॥१३॥तानाहदेव
देवेशःप्रणतान्प्रहसन्निव॥आसामेकतमांवृंध्वंसवर्णांस्वर्गभूषणां॥१४॥ओमि

॥भा॰ ए॰॥
॥१२॥

त्वादेशमादायनत्वातंसुरवंदिनः॥उर्वशीमप्सरश्रेष्ठांपुरस्कृत्यदिवंययुः॥१५॥
इंद्रायानम्यसदसिशृण्वतांत्रिदिवौकसां॥ऊचुर्नारायणबलंशक्रस्तत्रासवि
स्मितः॥१६॥हंसःस्वरूप्यवददच्युतआत्मयोगंदत्तःकुमारऋषभोभगवान्पि
तानः॥विष्णुःशिवायजगतांकलयावतीर्णस्तेनाहृतामधुभिदाश्रुतयोहया
स्ये॥१७॥गुप्तोऽप्ययेमनुरिलौषधयश्चमात्स्येक्रोडेहतोदितिजउद्धरतांऽभसः
क्ष्मां॥कौर्म्येधृतोद्रिरमृतोन्मथनेस्वपृष्ठेग्राहात्प्रपन्नमिभराजममुंचदार्त्तं॥१८॥
संस्तुन्वतोब्धिपतितांछ्रमणानृषींश्चशक्रंचवृत्रवधतस्तमसिप्रविष्टं देवस्त्रि
योसुरगृहेपिहिताअनाथाजघ्नेऽसुरेंद्रमभयायसतांनृसिंहे॥१९॥देवासुर
युधिचदैत्यपतीन्सुरार्थेहत्वांतरेषुभुवनान्यदधात्कलाभिः भूत्वाथवामन

अ॰ ४
॥राम॰॥
॥१२॥

इमामहरद्बलेःक्ष्मां याञ्चाछलेनसमदाददितेःसुतेभ्यः॥२०॥निःक्षत्रियामकृ
तगांचत्रिसप्तकृत्वोरामस्तुहैहयकुलाप्ययभार्गवाग्निः॥सोब्धिंबबंधदशवक्त्रम
हन्सलंकंसीतापतिर्जयतिलोकमलघ्नकीर्तिः॥२१॥भूमेर्भरावतरणाययदुष्व
जन्माजातःकरिष्यतिसुरैरपिदुष्कराणि॥वादैर्विमोहयतियज्ञकृतोतदर्हान्छू
द्रान्कलौक्षितिभुजोन्यहनिष्यदंते॥२२॥एवंविधानिकर्म्माणिजन्मानिचजग
त्पतेः॥भूरीणिभूरियशसोवर्णितानिमहाभुज२३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेएकादशस्कंधेजनकजायंतेयसंवादेचतुर्थोऽध्यायः॥४॥पंचमेभक्तिहीं
नानांकानिष्ठाकोयुगेयुगे॥पूजाविधिरितिप्रश्नद्वयस्योत्तरमुच्यते॥१॥राजोवा
च॥भगवंतंहरिंप्रायोनभजंत्यात्मवित्तमाः॥तेषामशांतकामानांकानिष्ठावि

जितात्मनां॥१॥चमस उवाच॥मुखबाहूरुपादेभ्यः पुरुषस्याश्रमैः सह॥चत्वारोज
ज्ञिरे वर्णा गुणैर्विप्रादयः पृथक्॥२॥य एषां पुरुषं साक्षादात्मप्रभवमीश्वरं॥नभजं
त्यवजानंति स्थानाद्भ्रष्टाः पतंत्यधः॥३॥दूरे हरिकथाः केचिद्दूरे चाच्युतकीर्त्तनाः॥
स्त्रियः शूद्रादयश्चैव तेनुकंप्या भवादृशां॥४॥विप्रो राजन्यवैश्यौ वा हरेः प्राप्ताः प
दांतिकं॥श्रौतेन जन्मनाथापि मुह्यंत्याम्नायवादिनः॥५॥कर्मण्यकोविदाः स्तब्धा
मूर्खाः पंडितमानिनः॥वदंति चाटुकान्मूढा यया माध्व्या गिरोत्सुकाः॥६॥रजसा
घोरसंकल्पाः कामुका अहिमन्यवः॥दांभिका मानिनः पापा विहसंत्यच्युतप्रि
यान्॥७॥वदंति तेन्योन्यमुपासितास्त्रियो गृहेषु मैथुन्यपरेषु चाशिषः॥यजंत्य
सृष्टान्नविधानदक्षिणं वृत्त्यै परं घ्नंति पशूनतद्विदः॥८॥श्रिया विभूत्याभिजनेन

नृ

विद्ययात्यागेनरूपेणबलेनकर्मणा॥ जातस्मयेनांधधियःसहेश्वरान्सतोवम
न्यंतिहरिप्रियान्खलाः॥९॥ सर्वेषुशश्वत्तनुभृत्स्ववस्थितंयथाखमात्मानमभीष्ट
मीश्वरं॥ वेदोपगीतंचनशृण्वतेऽबुधामनोरथानांप्रवदंतिवार्तया॥१०॥ लोके
व्यवायामिषमद्यसेवानित्याहिजंतोर्नहितत्रचोदना॥ व्यवस्थितिस्तेषुविवाह
यज्ञसुराग्रहैरासुनिवृत्तिरिष्टा॥११॥ धनंचधर्मैकफलंयतोवैज्ञानंसविज्ञानमनुप्रशां
ति॥ गृहेषुयुंजंतिकलेवरस्यमृत्युंनपश्यंतिदुरंतवीर्यं॥१२॥ यद्घ्राणभक्षोविहितः
सुरायास्तथापशोरालभनंनहिंसा॥ एवंव्यवायःप्रजयानरत्याइमंविशुद्धंनविदुः
स्वधर्मं॥१३॥ येत्वनेवंविदोऽसंतःस्तब्धाःसदभिमानिनः॥ पशून्द्रुह्यंतिविश्रब्धाःप्रे
त्यखादंतितेचतान्॥१४॥ द्विषंतःपरकायेषुस्वात्मानंहरिमीश्वरं॥ मृतकेसानुबंधे

स्मिन्बद्धस्नेहाः पतंत्यधः॥१५॥ये कैवल्यमसंप्राप्ता ये चातीताश्च मूढतां॥त्रैवर्गि
काह्यक्षणिका आत्मानं घातयंति ते॥१६॥एत आत्महनोऽशांता अज्ञाने ज्ञानमानि
नः॥सीदंत्यकृतकृत्या वै कालध्वस्तमनोरथाः॥१७॥हित्वात्यायासरचिता गृहाप
त्यसुहृच्छ्रियः॥तमो विशंत्यनिच्छंतो वासुदेवपराङ्मुखाः॥१८॥राजोवाच॥कस्मि
न्काले स भगवान्किंवर्णः कीदृशो नृभिः॥नाम्ना वा केन विधिना पूज्यते तदिहो
च्यतां॥१९॥करभाजन उ०॥ कृतं त्रेता द्वापरं च कलिरित्येषु केशवः॥नानावर्णाभि
धाकारो नानैव विधिनेज्यते॥२०॥कृते शुक्लश्चतुर्बाहुर्जटिलो वल्कलांबरः॥
कृष्णाजिनोपवीताक्षान्बिभ्रद्दंडकमंडलू॥२१॥मनुष्यास्तु तदा शांता निर्वै
राः सुहृदः समाः॥यजंति तपसा देवं शमेन च दमेन च॥२२॥हंसः सुपर्णो वैकुंठो

धर्मोयोगेश्वरोमलः॥ईश्वरःपुरुषोव्यक्तःपरमात्मेतिगीयते॥२३॥त्रेतायांरक्तव
र्णोसौचतुर्बाहुस्त्रिमेखलः॥हिरण्यकेशस्त्रय्यात्मास्रुक्स्रुवाद्युपलक्षणः॥२४
तंतदामनुजादेवंसर्वदेवमयंहरिं॥यजंतिविद्ययात्रय्याधर्मिष्ठाब्रह्मवादिनः॥२५
विष्णुर्यज्ञःपृश्निगर्भःसर्वदेवउरुक्रमः॥वृषाकपिर्जयंतश्चउरुगायइतीर्यते॥२६
द्वापरेभगवान्श्यामःपीतवासानिजायुधः॥श्रीवत्सादिभिरंकैश्चलक्षणैरुप
लक्षितः॥२७॥तंतदापुरुषंमर्त्यामहाराजोपलक्षणं॥यजंतिवेदतंत्राभ्यांपरं
जिज्ञासवोनृप॥२८॥नमस्तेवासुदेवायनमःसंकर्षणायच॥प्रद्युम्नायानिरु
द्धायातुभ्यंभगवतेनमः॥२९॥नारायणायऋषयेपुरुषायमहात्मने॥विश्वेश्व
रायविश्वायसर्वभूतात्मनेनमः॥३०॥इतिद्वापरउर्वीशस्तुवंतिजगदीश्वरं॥ना

भा॰ ए॰
१५

भ॰ ५

नातंत्रविधानेनकलावपियथाश्रृणु ३१ कृष्णवर्णंत्विषाकृष्णंसांगोपांगास्त्र
पार्षदं यज्ञैःसंकीर्त्तनप्रायैर्य्यजंतिहिसुमेधसः ३२ ध्येयंसदापरिभवघ्नम
भीष्टदोहंतीर्थास्पदंशिवविरंचिनुतंशरण्यं भृत्यार्त्तिहंप्रणतपालभवाब्धि
पोतंवंदेमहापुरुषतेचरणारविंदं ३३ त्यक्त्वासुदुस्त्यजसुरेप्सितराजल
क्ष्मींधर्म्मिष्ठआर्य्यवचसायदगादरण्यं मायामृगंदयितयेप्सितमन्वधा
वद्वंदेमहापुरुषतेचरणारविंदं ३४ एवंयुगानुरूपाभ्यांभगवान्युगवर्त्ति
भिः मनुजैरिज्यतेराजंछ्रेयसामीश्वरोहरिः ३५ कलिंसभाजयंत्यार्य्यागुण
ज्ञाःसारभागिनः यत्रसंकीर्त्तनेनैवसर्वस्वार्थोभिलभ्यते ३६ नह्यतःपर
मोलाभोदेहिनांभ्राम्यतामिह यतोविंदेतपरमांशांतिंनश्यतिसंसृतिः ३७

राम॰
१५

घोरेकलियुगेप्राप्तेसर्वधर्मविवर्जिते॥वासुदेवपरामर्त्यास्तेकृतार्थानसंशयः॥३८॥तेसभाग्यामनुष्येषुकृतार्थानृपनिश्चितं॥
स्मरंतिस्मारयंत्यन्यान्हरेर्नामकलौयुगे॥३९॥इतिश्लोकः॥

कृतादिषुप्रजाराजन्कलाविछंतिसंभवं॥कलौखलुभविष्यंतिनारायणप
रायणाः॥३८॥क्वचित्क्वचिन्महाराजद्राविडेषुचभूरिशः॥ताम्रपर्णिनदीय
त्रकृतमालापयस्विनी॥३९॥कावेरीचमहापुण्याप्रतीचीचमहानदी॥येपि
बंतिजलंतासांमनुजामनुजेश्वर॥४०॥प्रायोभक्ताभगवतिवासुदेवेमला
शयाः॥देवर्षिभूताप्तनृणांपितॄणांनकिंकरोनायमृणीचराजन्॥सर्वात्म
नायःशरणंशरण्यंगतोमुकुंदंपरिहृत्यकर्तुं॥४१॥स्वपादमूलंभजतःप्रि
यस्यत्यक्तान्यभावस्यहरिःपरेशः॥विकर्मयच्चोत्पतितंकथंचिद्धुनोति
सर्वंहृदिसन्निविष्टः॥४२॥श्रीनारदउवाच॥धर्मान्भागवतानित्थंश्रुत्वाथमि
थिलेश्वरः॥जायंतेयान्मुनीन्प्रीतःसोपाध्यायोह्यपूजयत्॥४३॥ततोंतर्द

धिरे सिद्धाः सर्वलोकस्य पश्यतः ॥ राजा धर्म्मानुपातिष्ठन्नवाप परमां गतिं ॥४४॥
त्वमप्येतान्महाभाग धर्म्मान्भागवतान्छ्रुतान् ॥ आस्थितः श्रद्धया युक्तो निःसंगो
यास्यसे परं ॥४५॥ युवयोः खलु दंपत्योर्य्यशसा पूरितं जगत् ॥ पुत्रतामगमद्यद्वां
भगवानीश्वरो हरिः ॥४६॥ दर्शनालिंगनालापैः शयनासनभोजनैः ॥ आत्मा वां पा
वितः कृष्णे पुत्रस्नेहं प्रकुर्वतोः ॥४७॥ वैरेण यं नृपतयः शिशुपालपौंड्रशाल्वाद
यो गतिविलासविलोकनाद्यैः ॥ ध्यायंत आकृतधियः शयनासनादौ तत्सा
म्यमापुरनुरक्तधियां पुनः किं ॥४८॥ मापत्यबुद्धिमकृथाः कृष्णे सर्वात्मनीश्वरे
मायामनुष्यभावेन गूढैश्वर्य्ये परेव्यये ॥४९॥ भूभारासुरराजन्यहंतवे गुप्तये
सतां ॥ अवतीर्णस्य निर्वृत्यै यशो लोके वितन्यते ॥५०॥ श्रीशुक उ॰॥ एतच्छ्रुत्वा

महाभागोवसुदेवोतिविस्मितः॥देवकीचमहाभागाजहतुर्मोहमात्मनः॥
५१॥इतिहासमिमंपुण्यंधारयेद्यःसमाहितः॥सविधूयेहशमलंब्रह्मभूया
यकल्पते॥५२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेनारदवसुदेव
संवादेनामपंचमोऽध्यायः॥५॥षष्ठेब्रह्मादिभिःस्तुत्वागंतुंविज्ञापितोहरिः॥उ
द्धवःप्रार्थयामासस्वधामनयमामिति॥बादरायणिरु०॥अथब्रह्मात्मजैर्देवैः
प्रजेशैरावृतोभ्यगात्॥भवश्चभूतभव्येशोययौभूतगणैर्वृतः॥१॥इंद्रोमरुद्भि
र्भगवानादित्यावसवोश्विनौ॥ऋभवोंगिरसोरुद्राविश्वेसाध्याश्चदेवताः॥
२॥गंधर्वाप्सरसोनागाःसिद्धचारणगुह्यकाः॥ऋषयःपितरश्चैवसविद्याधरकिं
नराः॥३॥द्वारकामुपसंजग्मुःसर्वेकृष्णदिदृक्षवः॥४॥वपुषायेनभगवान्नरलो

॥भा० ए०॥
॥१७॥

कमनोरमः ॥४॥ यशो वितेने लोकेषु सर्वलोकमलापहं ॥ तस्यां विभ्राजमानायां स
मृद्धायां महर्द्धिभिः ॥ व्यचक्षतावितृप्ताक्षाः कृष्णमद्भुतदर्शनं ॥५॥ स्वर्गोद्यानोप
गैर्माल्यैश्छादयंतो यदूत्तमं ॥ गीर्भिश्चित्रपदार्थाभिस्तुष्टुवुर्जगदीश्वरं ॥६॥ श्री
देवा ऊचुः ॥ नताः स्म ते नाथ पदारविंदं बुद्धींद्रियप्राणमनोवचोभिः ॥ यच्चिंत्यते
तर्हृदि भावयुक्तैर्मुमुक्षुभिः कर्ममयोरुपाशात् ॥७॥ त्वं मायया त्रिगुणयात्म
नि दुर्विभाव्यं व्यक्तं सृजस्यवसि लुंपसि तद्गुणस्थः ॥ नैते भवानजितकर्मभिर
ज्यते वै यत्स्वे सुखेऽव्यवहितेभिरतोनवद्यः ॥८॥ शुद्धिर्नृणां न तु तथेड्य दुराश
यानां विद्याश्रुताध्ययनदानतपःक्रियाभिः ॥ सत्वात्मनामृषभ ते यशसि प्र
वृद्धसच्छ्रद्धया श्रवणसंभृतया यथा स्यात् ॥९॥ स्यान्नस्तवांघ्रिरशुभाशयधू

अ० ६

॥एम०॥
॥९॥

मकेतुःक्षेमाययोमुनिभिरार्द्रहृदोह्यमानः॥यःसात्वतैःसमविभूतयआत्म
वद्भिर्व्यूहेर्च्चितःसवनशःस्वरतिक्रमाय॥१०॥यश्चिंत्यतेप्रयतपाणिभिरध्वरा
ग्नौत्रय्यानिरुक्तविधिनेशहविर्गृहीत्वा॥अध्यात्मयोगउतयोगिभिरात्ममा
यांजिज्ञासुभिःपरमभागवतैःपरीष्टः॥११॥पर्युष्टयातवविभोवनमालयेयंसं
स्पर्द्धिनीभगवतीप्रतिपत्निवच्छ्रीः॥यःसुप्रणीतममुयार्हणमाददन्नोभूया
त्सदांघ्रिरशुभाशयधूमकेतुः॥१२॥केतुस्त्रिविक्रमयुतस्त्रिपतत्पताकोय
स्तेभयाभयकरोसुरदेवचम्वोः॥स्वर्गायसाधुषुखलेष्वितरायभूमन्पादःपु
नातुभगवन्भजतामघंनः॥१३॥नस्योतगावइवयस्यवशेभवंतिब्रह्मादय
स्तनुभृतोमिथुरर्द्यमानाः॥कालस्यतेप्रकृतिपूरुषयोःपरस्यशंनस्तनोतुचर

॥भा· ए·॥
॥१८॥

णः पुरुषोत्तमस्य ॥१४॥ अस्यासि हेतुरुदयस्थितिसंयमानामव्यक्तजीवमह
तामपि कालमाहुः ॥ सोयं त्रिणाभिरखिलापचये प्रवृत्तः कालो गभीररय उत्त
मपुरुषस्त्वं ॥१५॥ त्वत्तः पुमान्समधिगम्य ययास्य वीर्यं धत्ते महांतमिव गर्भम
मोघवीर्यः ॥ सोयं तयानुगत आत्मन आंडकोशं हैमं ससर्ज बहिरावरणैरु
पेतं ॥१६॥ तत्तस्थुषश्च जगतश्च भवानधीशो यन्माययोत्थगुणविक्रिययोप
नीतान् ॥ अर्थान् जुषन्नपि हृषीकपते न लिप्तो येन्ये स्वतः परिहृतादपि बि
भ्यति स्म ॥१७॥ स्मायावलोकलवदर्शितभावहारि भ्रूमंडलप्रहितसौरतमं
त्रशौंडैः ॥ पत्न्यस्तु षोडशसहस्रमनंगबाणैर्यस्येंद्रियं विमथितुं करणैर्न वि
भ्व्यः ॥१८॥ विभ्व्यस्तवामृतकथोदवहास्त्रिलोक्याः पादावनेजसरितः शम

अ· ६

॥राम·॥
॥१८॥

लानि हंतुं ॥ आनुश्रवं श्रुतिभिरंघ्रिजमंगसंगैस्तीर्थद्वयं शुचिषदस्त उपस्पृ
शंति ॥ १९ ॥ श्रीबादरायणिः ॥ इत्यभिष्टूय विबुधैः सेशः शतधृतिर्हरिं ॥ अभ्यभाषत
गोविंदं प्रणम्यांबरमाश्रितः ॥ २० ॥ ब्रह्मोवाच ॥ भूमेर्भारावतारायपुराविज्ञा
पितः प्रभो ॥ त्वमस्माभिरशेषात्मंस्तत्तथैवोपपादितं ॥ २१ ॥ धर्म्मश्च स्थापितः
सत्सु सत्यसंधेषु वै त्वया ॥ कीर्तिश्च दिक्षु विक्षिप्ता सर्वलोकमलापहा ॥ २२ ॥
अवतीर्य यदोर्वंशे बिभ्रद्रूपमनुत्तमं ॥ कर्म्माण्युद्दाम वृत्तानि हिताय जगतो
ऽकृथाः ॥ २३ ॥ यानि ते चरितानीश मनुष्याः साधवः कलौ ॥ शृण्वंतः कीर्तयंतश्च
तरिष्यंत्यंजसा तमः ॥ २४ ॥ यदुवंशेवतीर्णस्य भवतः पुरुषोत्तम ॥ शरच्छतं व्यती
याय पंचविंशाधिकं प्रभो ॥ २५ ॥ नाधुनाते खिलाधार देवकार्यावशेषितं ॥ कुल

॥भा०ए०॥
॥१९॥

ञ्चविप्रशापेननष्टप्रायमभूदिदं॥२६॥ततःस्वधामपरमंविशस्वयदिमन्यसे॥स
लोकाल्लोकपालान्नःपाहिवैकुंठकिंकरान्॥२७॥श्रीशुकउ०॥संस्तुतोभगवानित्थं
विबुधैःपद्मजादिभिः॥प्रतिनंद्याहतान्राजन्नेमायामनुजईश्वरः॥२८॥श्रीभगवा
नु०॥अवधारितमेतन्मेयदात्थविबुधेश्वर॥कृतंवःकार्यमखिलंभूमेर्भारोवता
रितः॥२९॥तदिदंयादवकुलंवीर्यशौर्यश्रियोद्धतं॥लोकंजिघृक्षद्रुद्धंमेवेलये
वमहार्णवः॥३०॥यद्यसंहृत्यदृप्तानांयदूनांविपुलंकुलं॥गंतास्म्यनेनलोकोयं
मुद्वेलेनविनंक्ष्यति॥३१॥इदानींनाशआरब्धःकुलस्यद्विजशापतः॥यास्यामि
भवनंब्रह्मन्नेतदंतेतवानघ॥३२॥श्रीशुकउ०॥इत्युक्तोलोकनाथेनस्वयंभूःप्र
णिपत्यतं॥सहदेवगणैर्देवःस्वधामप्रत्यपद्यत॥३३॥अथतस्यांमहोत्पाता

अ०६
॥राम०॥
॥१९॥

न्द्वारवत्यांसमुत्थितान्॥विलोक्यभगवानाहयदुवृद्धान्समागतान्॥३३॥
श्रीभगवानुवाच॥एतेवैसुमहोत्पाताव्युत्तिष्ठंतीहसर्वतः॥शापश्चनःकुलस्या
सीद्ब्राह्मणेभ्योदुरत्ययः॥३४॥नवस्तव्यमिहास्माभिर्जिजीविषुभिरार्य
काः॥प्रभासंसुमहत्पुण्यंयास्यामोद्यैवमाचिरं॥३५॥यत्रस्नात्वादक्षशापा
द्गृहीतोयक्ष्मणोडुराट्॥विमुक्तःकिल्बिषात्सद्योभेजेभूयःकलोदयं॥३६॥
वयंचतस्मिन्नाप्लुत्यतर्पयित्वापितॄन्सुरान्॥भोजयित्वोशिजोविप्रान्नानागु
णवतांधसा॥३७॥तेषुदानानिपात्रेषुश्रद्धयोप्त्वामहांतिवै॥वृजिनानितरिष्या
मोदानैर्नौभिरिवार्णवं॥३८॥श्रीशुकउवाच॥एवंभगवतादिष्टायादवाःकुरुनंदन
॥गंतुंकृतधियस्तीर्थंस्यंदनान्समयूयुजन्॥३९॥तन्निरीक्ष्योद्धवोराजंछ्रुत्वा

॥भा॰ ११॥
॥२०॥

भगवतोदितं दृष्ट्वारिष्टानिघोराणिनित्यंकृष्णमनुव्रतः॥४०॥ विविक्तउपसंगम्य
जगतामीश्वरेश्वरं प्रणम्यशिरसापादौप्रांजलिस्तमभाषत॥४१॥ उद्धवउवाच
देवदेवेशयोगेशपुण्यश्रवणकीर्त्तन॥ संहृत्यैतत्कुलंनूनंलोकंसंत्यक्ष्यतेभ
वान्॥४२॥ विप्रशापंसमर्थोपिप्रत्यहन्नयदीश्वरः॥ नाहंतवांघ्रिकमलंक्षणा
र्द्धमपिकेशव॥४३॥ त्यक्तुंसमुत्सहेनाथस्वधामनयमामपि॥ तवविक्रीडितंकृ
ष्णनृणांपरममंगलं॥ कर्णपीयूषमासाद्यत्यजंत्यन्यस्पृहांजनाः॥४४॥ शय्या
सनाटनस्थानस्नानक्रीडाशनादिषु॥ कथंत्वांप्रियमात्मानंवयंभक्तास्त्यजेम
हि॥४५॥ त्वयोपभुक्तस्रग्गंधवासोलंकारचर्चिताः॥ उच्छिष्टभोजिनोदासास्त
वमायांजयेमहि॥४६॥ वातरशनायऋषयःश्रमणाऊर्ध्वमंथिनः॥ ब्रह्माख्यं

अ॰ ६

॥राम॰॥
॥२०॥

धाम ते यांति शांताः सन्यासिनो मलाः ॥४७॥ वयं त्विह महायोगिन्भ्रमंतः कर्म
वर्त्मसु ॥ त्वद्वार्तया तरिष्यामस्तावकैर्दुस्तरं तमः ॥४८॥ स्मरंतः कीर्तयंतस्ते कृ
तानि गदितानि च ॥ गत्युत्स्मितेक्षणक्ष्वेलि यन्नृलोकविडंबनं ॥४९॥ श्रीशुक
उ० ॥ एवं विज्ञापितो राजन्भगवान्देवकीसुतः ॥ एकांतिनं प्रियं भृत्यमुद्धवं स
मभाषत ॥५०॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे षष्ठोध्यायः
॥६॥ ॥ सप्तमे तूद्धवस्यात्मज्ञानसिद्ध्यैः हरिःस्वयं ॥ अवधूतेतिहासोक्त्या गु
रुषष्टौ वर्णयत् ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ यदात्थ मां महाभाग तच्चिकीर्षित
मेव मे ॥ ब्रह्मा भवो लोकपालाः स्वर्वासं मेऽभिकांक्षिणः ॥१॥ मया निष्पादि
तं ह्यत्र देवकार्यमशेषतः ॥ यदर्थमवतीर्णोहमंशेन ब्रह्मणार्थितः ॥२॥

व

॥भा॰ए॰॥
॥२१॥

कुलंवैशापनिर्दग्धंनंक्ष्यत्यन्योन्यविग्रहात्॥समुद्रःसप्तमेह्येतांपुरींचप्लावयिष्य
ति॥३॥यर्ह्येवायंमयात्यक्तोलोकोयंनष्टमंगलः॥भविष्यत्यचिरात्साधोकलिनापि
निराकृतः॥४॥नवस्तव्यंत्वयैवेहमयात्यक्तेमहीतले॥जनोधर्मरुचिर्भद्रभविष्यति
कलौयुगे॥५॥त्वंतुसर्वंपरित्यज्यस्नेहंस्वजनबंधुषु॥मय्यावेश्यमनःसम्यक्समदृ
ग्विचरस्वगां॥६॥यदिदंमनसावाचाचक्षुर्भ्यांश्रवणादिभिः॥नश्वरंगृह्यमाणंच
विद्धिमायामनोमयं॥७॥पुंसोयुक्तस्यनानार्थोभ्रमःसगुणदोषभाक्॥कर्मा
कर्मविकर्मेतिगुणदोषधियोभिदा॥८॥तस्माद्युक्तेंद्रियग्रामोयुक्तचित्तइदंज
गत्॥आत्मनीक्षस्वविततमात्मानंमय्यधीश्वरे॥९॥ज्ञानविज्ञानसंयुक्तआत्म
भूतःशरीरिणां॥आत्मानुभवतुष्टात्मानांतरायैर्विहन्यसे॥१०॥दोषबुद्ध्योभयाती

अ॰ ७
॥राम॰॥
॥२१॥

तो निषेधान्न निवर्त्तते॥ गुणबुद्ध्या च विहितं न करोति यथार्भकः॥१०॥ सर्वभूतसुहृ
च्छांतो ज्ञानविज्ञाननिश्चयः॥ पश्यन्मदात्मकं विश्वं न विपद्येत वै पुनः॥११॥ श्रीशुक
उ०॥ इत्यादिष्टो भगवता महाभागवतो नृप॥ उद्धवः प्रणिपत्याह तत्वजिज्ञासुरच्युत
॥१२॥ श्रीउद्धव उ०॥ योगेश योगविन्यास योगात्मन्योगसंभव॥ निःश्रेयसाय मे प्रो
क्तस्त्यागः संन्यासलक्षणः॥१४॥ त्यागोयं दुष्करो भूमन्कामानां विषयात्मभिः॥
सुतरां त्वयि सर्वात्मन्नभक्तैरिति मे मतिः॥१५॥ सोहं ममाहमिति मूढमतिर्विगा
ढस्त्वन्मायया विरचितात्मनि सानुबंधे॥ तत्वंजसा निगदितं भवता यथाहं संसा
धयामि भगवन्ननुशाधि भृत्यं॥१६॥ सत्यस्य ते स्वदृश आत्मन आत्मनोन्यं वक्ता
रमीश विबुधेष्वपि नानुचक्षे॥ सर्वे विमोहितधियस्तव माययेमे ब्रह्मादयस्तनुभृ

॥भा॰ए॰॥
॥२२॥

तोबहिरर्थभावाः॥१७॥मामुक्तिभिर्विमृग्यतामपिनोपयातियुष्मत्पदाब्जमधु
लिड्भिरसंगताये॥सत्संगमःखलुनृणांहृतरंहसांस्यात्तत्पालनांग्रहयुषामपि
भूपतीनां॥१८॥तस्माद्भवंतमनवद्यमनंतपारंसर्वज्ञमीश्वरमकुंठविकुंठधिष्ण्यं
निर्विण्णधीरहमुहवृजिनाभितप्तोनारायणंनरसखंशरणंप्रपद्ये॥१८॥श्रीभग
वानुः॥प्रायेणमनुजालोकेलोकतत्वविचक्षणाः॥समुद्धरंतिह्यात्मानमा
त्मनैवाशुभाशयात्॥१९॥आत्मनोगुरुरात्मैवपुरुषस्यविशेषतः॥यत्प्रत्य
क्षानुमानाभ्यांश्रेयोसावनुविंदते॥२०॥पुरुषत्वेचमांधीराःसांख्ययोगविशा
रदाः॥आविस्तरांप्रपश्यंतिसर्वशक्त्युपबृंहितं॥२१॥एकद्वित्रिचतुष्पादोबहु
पादस्तथापदः॥बह्व्यःसंतिपुरःसृष्टातासांमेपौरुषीप्रिया॥२२॥अत्रमांमार्गयं

अं॰ ७
॥राम॰॥
॥२२॥

त्यद्धायुक्ताहेतुभिरीश्वरं॥ गृह्यमाणैर्गुणैर्लिंगैरग्राह्यमनुमानतः॥२३॥अत्राप्युदा
हरंतीममितिहासंपुरातनं॥ अवधूतस्यसंवादंयदोरमिततेजसः॥२४॥अवधूतंद्वि
जंकंचिच्चरंतमकुतोभयं॥ कविंनिरीक्ष्यतरुणंयदुःपप्रच्छधर्मवित्॥२५॥यदुरुवा
च॥कुतोबुद्धिरियंब्रह्मन्नकर्तुःसुविशारदा॥यामासाद्यभवाल्लोकंविद्वांश्चरतिबा
लवत्॥२६॥प्रायोधर्मार्थकामेषुविवित्सायांचमानवाः॥हेतुनैवसमीहंतेआ
युषोयशसःश्रियः॥२७॥त्वंतुकल्पःकविर्दक्षःसुभगोमितभाषणः॥नकर्तानेह
सेकिंचिज्जडोन्मत्तपिशाचवत्॥२८॥जनेषुदह्यमानेषुकामलोभदवाग्निना॥
नतप्यसेऽग्निनामुक्तोगंगांभःस्थइवद्विपः॥२९॥त्वंहिनःपृच्छतांब्रह्मन्नात्मन्यानं
दकारणं॥ब्रूहिस्पर्शविहीनस्यभवतःकेवलात्मनः॥३०॥श्रीभगवानुवाच॥यदुनै

वं महाभागो ब्रह्मण्येन सुमेधसा ॥ पृष्टः सभाजितः प्राह प्रश्रयावनतं द्विजः ॥ ३१ ॥
ब्राह्मण उवाच ॥ संति मे गुरवो राजन् बहवो बुद्ध्युपाश्रिताः ॥ यतो बुद्धिमुपादाय मु-
क्तोटामीह तान् शृणु ॥ ३२ ॥ पृथिवी वायुराकाशमापोग्निश्चंद्रमा रविः ॥ कपोतो
ऽजगरः सिंधुः पतंगो मधुकृद्गजः ॥ ३३ ॥ मधुहा हरिणो मीनः पिंगला कुररोऽर्भकः ॥
कुमारी शरकृत्सर्प ऊर्णनाभिः सुपेशकृत् ॥ ३४ ॥ एते मे गुरवो राजन् चतुर्विंशति-
राश्रिताः ॥ शिक्षा वृत्तिभिरेतेषामन्वशिक्षमिहात्मनः ॥ ३५ ॥ यतो यदनुशिक्षा-
मि यथा वा नाहुषात्मज ॥ तत्तथा पुरुषव्याघ्र निबोध कथयामि ते ॥ ३६ ॥ भूतैरा-
क्रम्यमाणोपि धीरो दैववशानुगैः ॥ तद्विद्वान्न चलेन्मार्गादन्वशिक्षं क्षितेर्व्रतं ॥
३७ ॥ शश्वत्परार्थसर्वेहः परार्थैकांतसंभवः ॥ साधुः शिक्षेत भूभृत्तो नगशिष्यः प-

रात्मतां ॥३८॥ प्राणवृत्त्यैव संतुष्येन्मुनिर्नैवेंद्रियप्रियैः ॥ ज्ञानं यथा न नश्येत नाव
कीर्येत वाङ्मनः ॥३९॥ विषयेष्वाविशन्योगी नानाधर्मेषु सर्वतः ॥ गुणदोषव्यपेता
त्मा न विषज्जेत वायुवत् ॥४०॥ पार्थिवेष्विह देहेषु प्रविष्टस्तद्गुणाश्रयः ॥ गुणैर्न
युज्यते योगी गंधैर्वायुरिवात्मदृक् ॥४१॥ अंतर्हितश्च स्थिरजंगमेषु ब्रह्मात्मभा
वेन समन्वयेन ॥ व्याप्त्याव्यवच्छेदमसंगमात्मनो मुनिर्नभस्त्वं विततस्य भावये
त् ॥४२॥ तेजोबन्नमयैर्भावैर्मेघाद्यैर्वायुनेरितैः ॥ न स्पृश्यते नभस्तद्वत्कालसृष्टै
र्गुणैः पुमान् ॥४३॥ स्वच्छः प्रकृतितः स्निग्धो माधुर्यस्तीर्थभूर्नृणां ॥ मुनिः पुनात्य
पां मित्रमीक्षोपस्पर्शकीर्तनैः ॥४४॥ तेजस्वी तपसा दीप्तो दुर्धर्षोदरभाजनः ॥ स
र्वभक्षोपि युक्तात्मा नादत्ते मलमग्निवत् ॥४५॥ क्वचिच्छन्नः क्वचित्स्पष्ट उपास्यः

श्रेयइछतां ॥ भुंक्ते सर्वत्र दातॄणां दहन्प्रागुत्तराशुभं ॥ ४६ ॥ स्वमायया सृष्टमिदं सद
सल्लक्षणं विभुः ॥ प्रविष्ट ईयते तत्तत्स्वरूपोग्निरिवैधसि ॥ ४७ ॥ विसर्गाद्याः श्मशा
नांता भावा देहस्य नात्मनः ॥ कलानामिव चंद्रस्य कालेनाव्यक्तवर्त्मना ॥ ४८ ॥ का
लेन ह्योघवेगेन भूतानां प्रभवाप्ययौ ॥ नित्यावपि न दृश्येते आत्मनोऽग्नेर्यथार्चिषां
॥ ४९ ॥ गुणैर्गुणानुपादत्ते यथाकालं विमुंचति ॥ न तेषु युज्यते योगी गोभिर्गा इव गो
पतिः ॥ ५० ॥ बुध्यते स्वे न भेदेन व्यक्तिस्थ इव तद्गतः ॥ लक्ष्यते स्थूलमतिभिरात्मा चा
वस्थितोर्कवत् ॥ ५१ ॥ नातिस्नेहः प्रसंगो वा कर्तव्यः क्वापि केनचित् ॥ कुर्वन्विंदेत
संतापं कपोत इव दीनधीः ॥ ५२ ॥ कपोतः कश्चनारण्ये कृतनीडो वनस्पतौ ॥ क
पोत्या भार्यया सार्द्धमुवास कतिचित्समाः ॥ ५३ ॥ कपोतौ स्नेहगुणितहृदयौ ग्र

हधर्मिणौ॥ दृष्टिंदृष्ट्यांगमंगेनबुद्धिंबुद्ध्याबबंधतुः॥५४॥शय्यासनाटनस्था
नवार्त्ताक्रीडाशनादिकं॥ मिथुनीभूयविश्रब्धौचेरतुर्वनराजिषु॥५५॥यंयं
वांछतिसाराजंस्तर्पयत्यनुकंपिता॥ तंतंसमानयत्कामंकृच्छ्रेणाप्यजितें
द्रियः॥५६॥कपोतीप्रथमंगर्भंगृह्णंतीकालआगते॥अंडानिसुषुवेनीडेस्व
पत्युःसंनिधौसती॥५७॥तेषुकालेव्यजायंतरचितावयवाहरेः॥शक्तिभिर्दु
र्विभाव्याभिःकोमलांगतनूरुहाः॥५८॥प्रजाःपुपुषतुःप्रीतौदंपतीपुत्रवत्सलौ
॥शृण्वंतौकूजितंतासांनिर्वृतौकलभाषितैः॥५९॥तासांपतत्रैःसुस्पर्शैःकू
जितैर्मुग्धचेष्टितैः॥प्रत्युद्गमैरदीनानांपितरौमुदमापतुः॥६०॥स्नेहानुबद्धहृ द२
यावन्यान्यंविष्णुमायया॥विमोहितौदीनधियौशिशून्पुपुषतुःप्रजाः॥६१॥

एकदाजग्मतुस्तासामन्नार्थंतौकुटुंबिनौ॥परितःकाननेतस्मिन्नर्थिनौचेरतुश्चि
रं॥६२॥दृष्ट्वातान्लुब्धकःकश्चिद्यदृच्छातोवनेचरः॥जगृहेजालमातत्यचरतःस्वा
लयांतिके॥६३॥कपोतश्चकपोतीचप्रजापोषेसदोत्सुकौ॥गतौपोषणमादायस्व
नीडमुपजग्मतुः॥६४॥कपोतीस्वात्मजान्वीक्ष्यबालकान्जालसंवृतान्॥तानभ्यधाव
त्क्रोशंतीक्रोशतोभृशदुःखिता॥६५॥सासकृत्स्नेहगुणितादीनचित्ताजमायया
स्वयंचाबध्यतशिचाबद्धान्पश्यंत्यऽपस्मृतिः॥६६॥कपोतश्चात्मजान्बद्धानात्म
नोप्यधिकान्प्रियान्॥भार्यांचात्मसमांदीनोविललापातिदुःखितः॥६७॥
अहोमेपश्यतापायमल्पपुण्यस्यदुर्मतेः॥अतृप्तस्याऽकृतार्थस्यगृहस्त्रैवर्गि
कोहतः॥६८॥अनुरूपानुकूलाचयस्यमेपतिदेवता॥शून्येगृहेमांसंत्यज्यपुत्रैः

स्वर्यातिसाधुभिः ॥७०॥ सोहं शून्ये गृहे दीनो मृतदारो मृतप्रजः ॥ जिजीविषे किमर्थं
वा विधुरो दुःखजीवितः ॥७१॥ तांस्तथैवावृतान्छिग्भिर्मृत्युग्रस्तान्विचेष्टतः ॥ स्व
यं च कृपणः शिक्षु पश्यन्नप्यबुधोऽपतत् ॥७२॥ तं लब्ध्वा लुब्धकः क्रूरः कपोतं गृहमे
धिनं ॥ कपोतकान्कपोतीं च सिद्धार्थः प्रययौ गृहं ॥७३॥ एवं कुटुंब्यशांतात्मा द्वंद्वा
रामः पतत्रिवत् ॥ पुष्णन् कुटुंबं कृपणः सानुबंधोऽवसीदति ॥७४॥ यः प्राप्य मानुष
लोकं मुक्तिद्वारमपावृतं ॥ गृहेषु खगवत्सक्तस्तमारूढच्युतं विदुः ॥७५॥ ॥इति
श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भगवदुद्धवसंवादे सप्तमोऽध्यायः ॥७॥ ॥अ
ष्टमेऽजगरादिभ्यो नवभ्यः शिक्षितं हरिः ॥ अवधूतगिरा प्राह विवेकाय यदूद्भवं प्रति
॥१॥ ब्राह्मण उवाच ॥ सुखमैंद्रियकं राजन्स्वर्गे नरक एव च ॥ देहिनां यद्यथा दुःख

तस्मान्नेछेत तद्बुधः॥१॥ ग्रासं सुमृष्टं विरसं महांतं स्तोकमेव वा॥ यदृछयेवापति
तं ग्रसेदाजगरोऽक्रियः॥२॥ शयीताहानि भूरीणि निराहारोनुपक्रमः॥ यदि नोप
नमेद्ग्रासो महाहिरिव दिष्टभुक्॥३॥ ओजःसहोबलयुतं बिभ्रद्देहमकर्मकं॥ शया
नो वीतनिद्रश्च नेहेतेंद्रियवानपि॥४॥ मुनिः प्रसन्नगंभीरो दुर्विगाह्यो दुरत्ययः॥
अनंतपारो ह्यक्षोभ्यः स्तिमितोद इवार्णवः॥५॥ समृद्धकामो हीनो वा नारायण
परो मुनिः॥ नोत्सर्पेत न शुष्येत सरिद्भिरिव सागरः॥६॥ दृष्ट्वा स्त्रियं देवमायां तद्भावै
रजितेंद्रियः॥ प्रलोभितः पतत्यंधे तमस्यग्नौ पतंगवत्॥७॥ योषिद्धिरण्याभरणां
बरादिद्रव्येषु मायारचितेषु मूढः॥ प्रलोभितात्मा ह्युपभोगबुद्ध्या पतंगवन्नश्य
ति नष्टदृष्टिः॥८॥ स्तोकं स्तोकं ग्रसेद्ग्रासं देहो वर्तेत यावता॥ गृहानहिंसन्नाति

ष्ठेद्वृत्तिंमाधुकरींमुनिः॥९॥अणुभ्यश्चमहद्भ्यश्चशास्त्रेभ्यःकुशलोनरः॥सर्वतः
सारमादद्यात्पुष्पेभ्यइवषट्पदः॥१०॥सायंतनंश्वस्तनंवानसंगृह्णीतभिक्षि
तं॥पाणिपात्रोदरामत्रोमक्षिकेवनसंग्रही॥११॥सायंतनंश्वस्तनंवानसंगृ
ह्णीतभिक्षुकः॥मक्षिकाइहसंगृह्णन्सहतेनविनश्यति॥१२॥पदापियुवतीं
भिक्षुर्नस्पृशेद्दारवीमपि॥स्पृशन्करीवबध्येतकरिण्याअंगसंगतः॥१३॥ना
धिगच्छेत्स्त्रियंप्राज्ञःकर्हिचिन्मृत्युमात्मनः॥बलाधिकैःसहन्येतगजैरन्यैर्ग
जोयथा॥१४॥नदेयंनोपभोग्यंचलुब्धैर्यद्दुःखसंचितं॥भुंक्तेतदपितच्चान्योम
धुहेवार्थविन्मधु॥१५॥सुदुःखोपार्जितैर्वित्तैराशासानांगृहाशिषः॥मधुहेवाग्र
तोभुंक्तेयतिर्वैगृहमेधिनां॥१६॥ग्राम्यगीतंनशृणुयाद्यतिर्वनचरःक्वचित्॥

नां

शिक्षेतहरिणाद्बद्धान्मृगयोर्गीतमोहितात् ॥१७॥ नृत्यवादित्रगीतानिजुषन्
ग्राम्याणियोषितां ॥ आसांक्रीडनकोवश्यऋष्यशृंगोमृगीसुतः ॥१८॥ जिह्व
यातिप्रमाथिन्याजनोरसविमोहितः ॥ मृत्युमृच्छत्यसद्बुद्धिर्मीनस्तुबडिशैर्य
था ॥१९॥ इंद्रियाणिजयंत्याशुनिराहारामनीषिणः ॥ वर्जयित्वातुरसनंतन्निर
न्नस्यवर्द्धते ॥२०॥ तावज्जितेंद्रियोनस्याद्विजितान्येंद्रियःपुमान् ॥ नजयेद्रस
नंयावज्जितंसर्वंजितेरसे ॥२१॥ पिंगलानामवेश्यासीद्विदेहनगरेपुरा ॥ तस्यामे
शिक्षितंकिंचिन्निबोधनृपनंदन ॥२२॥ सास्वैरिण्येकदाकांतसंकेतउपनेष्यती
॥ अभूत्कालेबहिर्द्वारिबिभ्रतीरूपमुत्तमं ॥२३॥ मार्गआगच्छतोवीक्ष्यपुरुषान्पु
रुषर्षभ ॥ तान्छुल्कदान्वित्तवतःकांतान्मेनेऽर्थकामुकी ॥२४॥ आगतेष्वपया

तेषुसासंकेतोपजीवनी॥ अथान्योवित्तवान्कोपिमामुपैष्यतिभूरिदः॥२५॥
एवंदुराशयाध्वस्तनिद्राद्वार्यवलंबिती॥ निर्गछतीप्रविशतिनिशीथंसमप
द्यत॥२६॥ तस्यावित्ताशयाशुष्यद्वक्त्रायादीनचेतसः॥ निर्वेदःपरमोजज्ञेचिं
ताहेतुःसुखावहः॥२७॥ तस्यानिर्विण्णचित्तायागीतंशृणुयथामम॥ निर्वेदआ
शापाशानांपुरुषस्ययथाह्यसिः॥२८॥ नह्यंगाजातनिर्वेदोदेहबंधंजिहासति
पिंगलोवाच॥ अहोमेमोहवितर्तिंपश्यताऽविजितात्मनः॥ याकांतादसतःका
मंकामयेयेनबालिशा॥२९॥ संतंसमीपेरमणंरतिप्रदंवित्तप्रदंनित्यमिमंविहा
य॥ अकामदंदुःखभयाधिशोकमोहप्रदंतुछमहंभजेज्ञा॥३०॥ अहोमयात्मा
परितापितोवृथासांकेत्यवृत्त्यातिविगर्ह्यवार्त्तया॥ स्त्रैणान्नरादर्थतृषोनुशोच्या

॥भा॰ ए॰॥
॥२८॥

क्रीतेनवित्तंरतिमात्मनेछती॥३१॥यदस्थिभिर्निर्मितवंशवंस्यस्थूणंत्वचारोम
नखैःपिनद्धं॥क्षरन्नवद्वारमगारमेतद्विण्मूत्रपूर्णमदुपैतिकान्या॥३२॥विदेहा
नांपुरेह्यस्मिन्नहमेकैवमूढधीः॥यान्यमिछत्यसत्यस्मादात्मदात्काममच्यु
तात्॥३३॥सुहृत्प्रेष्ठतमोनाथआत्माचायंशरीरिणां॥तंविक्रीयात्मनैवाहं
रमेनेनयथारमा॥३४॥कियत्प्रियंतेव्यभजन्कामायेकामदानराः॥आद्यंतवं
तोभार्यायादेवावाकालविद्रुताः॥३५॥नूनंमेभगवान्प्रीतोविष्णुःकेनापिक
र्मणा॥निर्वेदोयंदुराशायायन्मेजातःसुखावहः॥३६॥मैवंस्युर्मंदभाग्यायाः
क्लेशानिर्वेदहेतवः॥येनानुबंधंनिर्हृत्यपुरुषःशममृछति॥३७॥तेनोपकृतमा
दायशिरसाग्राम्यसंगताः॥त्यक्त्वादुराशाःशरणंव्रजामितमधीश्वरं॥३८॥

अ॰ ८
त २

॥राम॰॥
॥२८॥

संतुष्टाश्रद्दधत्येतद्यथालाभेनजीवती॥ विहराम्यमुनैवाहमात्मनारमणेनवै॥३९॥
संसारकूपेपतितंविषयैर्मुषितेक्षणं॥ ग्रस्तंकालाहिनात्मानंकोन्यस्त्रातुमधीश्व
रः॥४०॥ आत्मैवह्यात्मनोगोप्तानिर्विद्येतयदाखिलात्॥ अप्रमत्तइदंपश्येद्ग्रस्तंका
लाहिनाजगत्॥४१॥ ब्राह्मणउवाच॥ एवंव्यवसितमतिर्दुराशांकांततर्षजां॥ छित्वोप
शममास्थायशय्यामुपविवेशसा॥४२॥ आशाहिपरमंदुःखंनैराश्यंपरमंसुखं
॥यथासंछिद्यकांताशांसुखंसुष्वापपिंगला॥४३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेअष्टमोऽध्यायः॥८॥ ॥नवमेकुररादि
भ्योदेहतश्चोपशिक्षितं॥ श्रुत्वायदुःकृतार्थोभूदितिकृष्णेनवर्णितं॥१॥ ब्राह्मणउ
वाच॥ परिग्रहोहिदुःखाययद्यत्प्रियतमंनृणां॥ अनंतंसुखमाप्नोतितद्विद्वान्य

स्त्वकिंचनः॥१ सामिषं कुररं जघ्नुर्बलिनो ये निरामिषाः॥ तदामिषं परित्यज्य स सु
खं समविंदत॥२ न मे मानावमानौ स्तो न चिंता गेहपुत्रिणां॥ आत्मक्रीड आत्मर
तिर्विचरामीह बालवत्॥३ द्वावेव चिंतया मुक्तौ परमानंद आप्लुतौ॥ यो विमुग्धो ज
डो बालो यो गुणेभ्यः परं गतः॥४ क्वचित्कुमारी त्वात्मानं वृणानान्गृहमागतान्॥
स्वयं तानर्हयामास क्वापि यातेषु बंधुषु॥५ तेषामभ्यवहारार्थं शालीन्रहसि
पार्थिव॥ अवघ्नंत्याः प्रकोष्टस्थाश्चक्रुः शंखाः स्वनं महत्॥६ सा तज्जुगुप्सितं
मत्वा महती व्रीडिता ततः॥ बभंजैकैकशः शंखान्द्वौ द्वौ पाण्योरशेषयत्॥७
उभयोरप्यभूद्घोषो ह्यवघ्नंत्याः स्म शंखयोः॥ तत्राप्येकं निरभिददेकस्मान्नाभव
द्ध्वनिः॥८ अन्वशिक्षमिमं तस्या उपदेशमरिंदम॥ लोकाननुचरन्नेतांल्लोकतत्व

क

विविक्तस्या ॥१०॥ वासोबहूनांकलहोभवेद्वार्त्ताद्वयोरपि ॥ एकएवचरेत्तस्मात्कुमा
र्य्याइवकंकणः ॥११॥ मनएकत्रसंयुज्याज्जितश्वासोजितासनः ॥ वैराग्याभ्यासयोगे
नध्रियमाणमतंद्रितः ॥१२॥ यस्मिन्मनोलब्धपदंयदेतच्छनैःशनैर्मुंचतिकर्मरेणू
न् ॥ सत्वेनवृद्धेनरजस्तमश्चविधूयनिर्वाणमुपैत्यनिंधनं ॥१३॥ तदैवमात्मन्यवरु
द्धचित्तोनवेदकिंचिद्बहिरंतरंवा ॥ यथेषुकारोनृपतिंव्रजंतमिषौगतात्मानद
दर्शपार्श्वे ॥१४॥ एकचार्यनिकेतःस्यादप्रमत्तोगुहाश्रयः ॥ अलक्ष्यमाणआचा
रैर्मुनिरेकोल्पभाषणः ॥१५॥ गृहारंभोहिदुःखायविफलश्चाध्रुवात्मनः ॥ सर्पःप
रकृतंवेश्मप्रविश्यसुखमेधते ॥१६॥ एकोनारायणोदेवःपूर्वसृष्टंस्वमायया
॥ संहृत्यकालकलयाकल्पांतइदमीश्वरः ॥१७॥ एकएवाद्वितीयोभूदात्माधा

॥भा॰ए॰॥
॥३०॥

रोखिलाश्रयः॥ कालेनात्मानुभावेन साम्यं नीतासु शक्तिषु॥१८॥ सत्वादिष्वा
दिपुरुषः प्रधानपुरुषेश्वरः॥ परावराणां परम आस्ते कैवल्यसंज्ञितः॥१९॥ केवला
नुभवानंदसंदोहो निरुपाधिकः॥ केवलात्मानुभावेन स्वमायां त्रिगुणात्मिकां
२०॥ संक्षोभयन्सृजत्यादौ तया सूत्रमरिंदम॥ तामाहुस्त्रिगुणव्यक्तिं सृजंतीं
विश्वतोमुखं॥ यस्मिन्प्रोतमिदं विश्वं येन संसरते पुमान्॥२०॥ यथोर्णनाभिर्हृद
यादूर्णां संतत्य वक्त्रतः॥ तया विहृत्य भूयस्तां ग्रसत्येवं महेश्वरः॥२१॥ यत्र यत्र म
नो देही धारयेत्सकलं धिया॥ स्नेहाद्द्वेषाद्भयाद्वापि याति तत्तत्स्वरूपतां॥२२॥ की
टः पेशस्कृतं ध्यायन्कुड्यां तेन प्रवेशितः॥ याति तत्सात्मतां राजन्पूर्वरूपमसं
त्यजन्॥२३॥ एवं गुरुभ्य एतेभ्य एषा मे शिक्षिता मतिः॥ स्वात्मोपशिक्षितां बुद्धिं शृ
णु मे वदतः प्रभो॥२४॥ देहो गुरुर्मम विरक्तिविवेकहेतुर्बिभ्रत्स्म सत्वनिधनं सततात

अ॰ ९

॥राम॥
॥३०॥

त्युदर्कं ॥ तत्वान्यनेन विमृशामि यथा तथापि पारक्यमित्यवसितो विचराम्यसंगः ॥
२५ ॥ जायात्मजार्थपशुभृत्यगृहाप्तवर्गान्पुष्णाति यत्प्रियचिकीर्षया वितन्वन् ॥ स्वां
ते सकृच्छ्रमवरुद्धधनः स देहः सृष्ट्वास्य बीजमवसीदति वृक्षधर्मा ॥ २६ ॥ जिह्वैकतो
मुमपकर्षति कर्हि तर्षा शिश्नोन्यतस्त्वगुदरं श्रवणं कुतश्चित् ॥ घ्राणोन्यतश्च
पलदृक्क्व च कर्मशक्तिर्बह्व्यः सपत्न्य इव गेहपतिं लुनंति ॥ २७ ॥ सृष्ट्वा पुराणि
विविधान्यजयात्मशक्त्या वृक्षान्सरीसृपपशून्खगदंशमत्स्यान् ॥ तैस्तैरतु
ष्टहृदयः पुरुषं विधाय ब्रह्मावलोकधिषणं मुदमाप देवः ॥ २८ ॥ लब्ध्वा सुदुर्ल
भमिदं बहुसंभवांते मानुष्यमर्थदमनित्यमपीह धीरः ॥ तूर्णं यतेत न पतेदनु
मृत्यु यावन्निःश्रेयसाय विषयः खलु सर्वतः स्यात् ॥ २९ ॥ एवं संजातवैराग्यो विज्ञा

॥भा॰ए॰॥
॥३१॥

नालोकआत्मनि ॥ विचरामिमहीमेतांमुक्तसंगोऽनहंकृतिः ॥३०॥ नह्येकस्माद्गुरो
र्ज्ञानंसुस्थिरंस्यात्सुपुष्कलं ॥ ब्रह्मैतदद्वितीयंवैगीयतेबहुधर्षिभिः ॥३१॥ श्रीभगवानु॰
॥ इत्युक्त्वासयदुंविप्रस्तमामंत्र्यगभीरधीः ॥ वंदितोभ्यर्थितोराज्ञाययौप्रीतोयथा
गतं ॥३२॥ अवधूतवचःश्रुत्वापूर्वेषांनःसपूर्वजः ॥ सर्वसंगविनिर्मुक्तःसमचित्तोबभूव
ह ॥३३॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेचतुर्विंशतिगुरुवर्णनोना
म नवमोध्यायः ॥९॥ चतुर्विंशतिगुर्वाख्यालब्धसंभावनाभुवः ॥ उद्धवस्यात्मतत्वा
प्त्युसाधनोक्तिरतःपरे ॥१॥ दशमेदेहसंबंधात्संसृतिर्न्नात्मनःस्वतः ॥ इत्येतद्वर्णयामा
समतांतरनिरासतः ॥२॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मयोदितेष्ववहितःस्वधर्मेषुमदाश्रयः ॥
वर्णाश्रमकुलाचारमकामात्मासदाचरेत् ॥१॥ अन्वीक्षेतविशुद्धात्मादेहिनांविषया
त्मनां ॥ गुणेषुतत्वध्यानेनसर्वारंभविपर्ययं ॥२॥ सुप्तस्यविषयालोकोध्यायतोवाम

अ॰ ९
॥राम॰॥
॥३१॥

सं

नोरथः॥नानात्मकत्वाद्विफलस्तथाभेदात्मधीर्गुणैः॥३॥निवृत्तंकर्म्मसेवेतप्रवृत्तं
मत्परस्त्यजेत्॥जिज्ञासायांप्रवृत्तोनाद्रियेत्कर्मचोदनां॥४॥यमानभीक्ष्णंसेवे
तनियमान्मत्परःक्वचित्॥मदभिज्ञंगुरुंशांतमुपासीतमदात्मकं॥५॥अमान्य
मत्सरोदक्षोनिर्ममोदृढसौहृदः॥असत्वरोर्थजिज्ञासुरनसूयुरमोघवाक्॥६॥
जायापत्यगृहक्षेत्रस्वजनद्रविणादिषु॥उदासीनःसमंपश्यन्सर्वेष्वर्थमिवात्म
नः॥७॥विलक्षणःस्थूलसूक्ष्माद्देहादात्मेक्षितास्वदृक्॥यथाग्निर्दारुणोदाह्या
द्दाहकोन्यःप्रकाशकः॥८॥निरोधोत्पत्त्यणुबृहन्नानात्वंतत्कृतान्गुणान्॥अंतः
प्रविष्टआधत्तएवंदेहगुणान्परः॥९॥योसौगुणैर्विरचितोदेहोयंपुरुषस्यहि॥संसा
रस्तन्निबंधोयंपुंसोविद्यात्छिदात्मनः॥१०॥तस्माज्जिज्ञासयात्मानमात्मस्थंकेव

॥भा॰ ए॰॥
॥३२॥

त्वंपरं॥ संगम्यनिरसेदेतद्वस्तुबुद्धिंयथाक्रमं॥११॥ आचार्योरणिराधःस्यादंतेवा
स्युत्तरारणिः॥ तत्संधानंप्रवचनंविद्यासंधिःसुखावहः॥१२॥ वैशारदीसागतिवि
शुद्धबुद्धिर्दुनोतिमायांगुणसंप्रसूतां॥ गुणांश्चसंदह्ययदात्ममेतत्स्वयंचशा
म्यत्यसमिद्यथाग्निः॥१३॥ अथैषांकर्मकर्तॄणांभोक्तॄणांसुखदुःखयोः॥ नानात्व
मथनित्यत्वंलोककालागमात्मनां॥१४॥ मन्यसेसर्वभावानांसंस्थाह्यौत्पत्तिकी
यथा॥ तत्तदाकृतिभेदेनजायतेभिद्यतेचधीः॥१५॥ एवमप्यंगसर्वेषांदेहिनांदे
हयोगतः॥ कालावयवतःसंतिभावाजन्मादयोऽसकृत्॥१६॥ अत्रापिकर्म
णांकर्तुरस्वातंत्र्यंचलक्ष्यते॥ भोक्तुश्चदुःखसुखयोःकोन्वर्थोविवशंभजेत्॥
१७॥ नदेहिनांसुखंकिंचिद्विद्यतेविदुषामपि॥ यथाचदुःखंमूढानांवृथाहंकर

अ॰ १०

॥राम॰॥
॥३२॥

भा० ए
३

णं परं ॥१८॥ यदि प्राप्तिं विघातं च जानंति सुखदुःखयोः ॥ तेप्यज्ञा नविदुर्योगं मृ
त्युर्न प्रभवेद्यथा ॥१९॥ कोन्वर्थः सुखमत्येनं कामो वा मृत्युरंतिके ॥ आघातं नी
यमानस्य वध्यस्येव न तुष्टिदः ॥२०॥ श्रुतं च दृष्टवद्दुष्टं स्पर्द्धासूयात्ययव्ययैः ॥
बह्वंतरायकामत्वात्कृषिवच्चापि निष्फलं ॥२१॥ अंतरायैरविहतो यदि धर्मः
स्वनुष्ठितः ॥ तेनापि निर्जितं स्थानं यथा गच्छति तच्छृणु ॥२२॥ इष्ट्वेह देवता यज्ञैः
स्वर्लोकं याति याज्ञिकः ॥ भुंजीत देववत्तत्र भोगान्दिव्यान्निजार्जितान् ॥२३॥
स्वपुण्योपचिते शुभ्रे विमान उपगीयते ॥ गंधर्वैर्विहरन्मध्ये देवीनां हृद्यवेषधृ
क् ॥२४॥ स्त्रीभिः कामगयानेन किंकिणीजालमालिना ॥ क्रीडन्न वेदात्मपातं
सुराक्रीडेषु निर्वृतः ॥२५॥ तावत्प्रमोदते स्वर्गे यावत्पुण्यं समाप्यते ॥ क्षीणपु

एम०
३३

ण्यः पतत्यर्वागनिच्छन्कालचालितः ॥२६॥ यद्यधर्मरतः संगादसतां वाजितेंद्रियः
कामात्मा कृपणो लुब्धः स्त्रैणो भूतविहिंसकः ॥२७॥ पशूनविधिनालभ्य प्रेतभूतग
णान्यजन् ॥ नरकानवशो जंतुर्गत्वा यात्युल्बणं तमः ॥२८॥ कर्माणि दुःखोदर्काणि कु
र्वन्देहेन तैः पुनः ॥ देहमाभजते तत्र किं सुखं मर्त्यधर्मिणः ॥२९॥ लोकानां लोकपाला
नां मद्भयं कल्पजीविनां ॥ ब्रह्मणोपि भयं मत्तो द्विपरार्द्धपरायुषः ॥३०॥ गुणाः सृजंति
कर्माणि गुणोनुसृजते गुणान् ॥ जीवस्तु गुणसंयुक्तो भुंक्ते कर्मफलान्यसौ ॥३१॥
यावत्स्याद्गुणवैषम्यं तावन्नानात्वमात्मनः ॥ नानात्वमात्मनो यावत्पारतंत्र्यं
तदैव हि ॥३२॥ यावदस्यास्वतंत्रत्वं तावदीश्वरतो भयं ॥ य एतत्समुपासीरंस्ते मु
ह्यंति शुचार्पिताः ॥३३॥ काल आत्मागमो लोकः स्वभावो धर्म एव च ॥ इति मां बहुधा

प्राङ्गुणव्यतिकरेसति॥३४॥उद्धवउवाच॥गुणेषुवर्त्तमानोपिदेहजेष्वनपावृतः॥
गुणैर्नबध्यतेदेहीबध्यतेवाकथंविभो॥३५॥कथंवर्त्तेतविहरेत्कैर्वाज्ञायेतल
क्षणैः॥किंभुंजीतोतविसृजेच्छयीतासीतयातिवा॥३६॥एतदच्युतमेब्रूहिप्रश्नं
प्रश्नविदांवर॥नित्यमुक्तोनित्यबद्धएकएवेतिमेभ्रमः॥३७॥ ॥इतिश्रीभागव
तेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेदशमोध्यायः॥१०॥एकादशेतुब
द्धानांमुक्तानांचाथलक्षणं॥साधूनांचतथाभक्तेर्लक्षणंहरिणेरितं॥१॥श्रीभग
वानुवाच॥बद्धोमुक्तइतिव्याख्यागुणतोमेनवस्तुतः॥गुणस्यमायामूलत्वान्न
मेमोक्षोनबंधनं॥१॥शोकमोहौसुखंदुःखंदेहापत्तिश्चमायया॥स्वप्नोयथात्म
नःख्यातिःसंसृतिर्नतुवास्तवी॥२॥विद्याविद्येममतनूविद्ध्युद्धवशरीरिणां॥मो

॥भा॰ ए॰॥
॥३७॥

क्षबंधकरीआद्येमाययामेविनिर्मिते॥३॥एकस्यैवममांशस्यजीवस्यैवमहा
मते॥बंधोस्याविद्ययानादिर्विद्ययाचतथेतरः॥४॥अथबद्धस्यमुक्तस्यवैलक्ष
ण्यंवदामिते॥विरुद्धधर्मिणोस्तातस्थितयोरेकधर्मिणि॥५॥सुपर्णावेतौसदृ
शौसखायौयदृच्छयैतौकृतनीडौचवृक्षे॥एकस्तयोःखादतिपिप्पलान्नमन्यो
निरन्नोऽपिबलेनभूयान्॥६॥आत्मानमन्यंचसवेदविद्वानपिप्पलादोनतुपि
प्पलादः॥योविद्ययायुक्तस्तुनित्यबद्धोविद्यामयोयःसतुनित्यमुक्तः॥७॥देहस्थो
पिनदेहस्थोविद्वान्स्वप्नाद्यथोत्थितः॥अदेहस्थोपिदेहस्थःकुमतिःस्वप्नदृग्यथा
॥८॥इंद्रियैरिंद्रियार्थेषुगुणैरपिगुणेषुच॥गृह्यमाणेष्वहंकुर्यान्नविद्वान्यस्त्ववि
क्रियः॥९॥दैवाधीनेशरीरेस्मिन्गुणभाव्येनकर्मणा॥वर्त्तमानोबुधस्तत्रकर्त्ता

अ॰ ११
॥राम॥
॥३४॥

स्मीति निबध्यते ॥१०॥ एवं विरक्तः शयन आसनाटनमज्जने ॥ दर्शनस्पर्शन
घ्राणभोजनश्रवणादिषु ॥११॥ न तथा बध्यते विद्वांस्तत्र तत्रादयन्गुणान् ॥ प्र
कृतिस्थोप्यसंसक्तो यथा खं सविता निलः ॥१२॥ वैशारद्येक्षयासंगशितया छि
न्नसंशयः ॥ प्रतिबुद्ध इव स्वप्नान्नानात्वाद्विनिवर्त्तते ॥१३॥ यस्य स्युर्वीतसंकल्पाः
प्राणेंद्रियमनोधियां ॥ वृत्तयः स विनिर्मुक्तो देहस्थोपि हि तद्गुणैः ॥१४॥ यस्यात्मा
हिंस्यते हिंस्रैर्येन किंचिद्यदृच्छया ॥ अर्च्यते वा क्वचित्तत्र न व्यतिक्रियते बुधः ॥१५॥
न स्तुवीत न निंदेत कुर्वतः साध्वसाधु वा ॥ वदतो गुणदोषाभ्यां वर्जितः समदृग्मु
निः ॥१६॥ न कुर्यान्न वदेत्किंचिन्न ध्यायेत्साध्वसाधु वा ॥ आत्मारामोनया वृत्त्या
विचरेज्जडवन्मुनिः ॥१७॥ शब्दब्रह्मणि निष्णातो न निष्णायात्परे यदि ॥ श्रमस्त

॥भा॰ ए॰॥
॥२५॥

स्य श्रमफलो ह्यधेनुमिव रक्षितः ॥१८॥ गां दुग्धदोहामसतीं च भार्यां देहं परा
धीनमसत्प्रजां च ॥ वित्तं त्वतीर्थीकृतमंग वाचं हीनां मया रक्षति दुःखदुःखी
॥१९॥ यस्यां न मे पावनमंग कर्म स्थित्युद्भवत्राणनिरोधमस्य ॥ लीलावतारेप्सि
तजन्म वा स्याद्वंध्यां गिरं तां विभृयान्न धीरः ॥२०॥ एवं जिज्ञासयाऽपोह्य नाना
त्वभ्रममात्मनि ॥ उपारमेत विरजं मनो मय्यर्प्य सर्वगे ॥२१॥ यद्यनीशो धारयि
तुं मनो ब्रह्मणि निश्चलं ॥ मयि सर्वाणि कर्माणि निरपेक्षः समाचर ॥२२॥ श्र
द्धालुर्मे कथाः शृण्वन्सुभद्रा लोकपावनीः ॥ गायन्ननुस्मरन्कर्म जन्म चाभि
नयन्मुहुः ॥२३॥ मदर्थे धर्मकामार्थानाचरन्मदपाश्रयः ॥ लभते निश्चलां भ
क्तिं मय्युद्धव सनातने ॥२४॥ सत्संगलब्धया भक्त्या मयि मां स उपासिता ॥

अ॰ ११
॥राम॰॥
॥२५॥

सवैमेदर्शितंसद्भिरंजसाविंदतेपदं ॥२५॥ उद्धवउवाच ॥ साधुस्तवउत्तमश्लो
कमतःकीदृग्विधःप्रभो ॥ भक्तिस्त्वय्युपयुज्येतकीदृशीसद्भिरादृता ॥२६॥
एतन्मेपुरुषाध्यक्षलोकाध्यक्षजगत्प्रभो ॥ प्रणतायानुरक्तायप्रपन्नाय
चकथ्यतां ॥२७॥ त्वंब्रह्मपरमंव्योमपुरुषःप्रकृतेःपरः ॥ अवतीर्णोसिभगव
न्स्वेच्छोपात्तपृथग्वपुः ॥२८॥ श्रीभगवा० ॥ कृपालुरकृतद्रोहस्तितिक्षुःसर्व
देहिनां ॥ सत्यसारोऽनवद्यात्मासमःसर्वोपकारकः ॥२९॥ कामैरहतधीर्दां
तोमृदुःशुचिरकिंचनः ॥ अनीहोमितभुक्शांतःस्थिरोमच्छरणोमुनिः ॥३०॥
अप्रमत्तोगभीरात्माधृतिमान्जितषड्गुणः ॥ अमानीमानदःकल्पोमैत्रः
कारुणिकःकविः ॥३१॥ आज्ञायैवंगुणान्दोषान्मयादिष्टानपिस्वकान् ॥ ध

भा॰ ए॰
३८

र्मान्संत्यज्य यः सर्वान्मां भजेत्स च सत्तमः ॥३२॥ ज्ञात्वाज्ञात्वाथ ये वै मां यावा
न्यश्चास्मि यादृशः ॥ भजंत्यनन्यभावेन ते मे भक्ततमा मताः ॥३३॥ मल्लिंग
मद्भक्तजनदर्शनस्पर्शनार्चनं ॥ परिचर्या स्तुतिः प्रह्वगुणकर्मानुकीर्त्तनं
॥३४॥ मत्कथाश्रवणे श्रद्धा मदनुध्यानमुद्धव ॥ सर्वलाभोपहरणं दास्येनात्म
निवेदनं ॥३५॥ मज्जन्मकर्मकथनं मम पर्वानुमोदनं ॥ गीततांडववादित्रगो
ष्ठीभिर्मद्गृहोत्सवः ॥३६॥ यात्रा बलिविधानं च सर्ववार्षिकपर्वसु ॥ वैदिकी तां
त्रिकी दीक्षा मदीयव्रतधारणं ॥३७॥ ममार्चास्थापने श्रद्धा स्वतः संहत्य चो
द्यमः ॥ उद्यानोपवनाक्रीडपुरमंदिरकर्मणि ॥३८॥ संमार्जनोपलेपाभ्यां
सेकमंडलवर्त्तनैः ॥ गृहशुश्रूषणं मह्यं दासवद्यदमायया ॥३९॥ अमानित्व

अ॰ ११
राम॰
३८

मदंभित्वंकृतस्यापरिकीर्त्तनं ॥ अपिदीपावलोकंमेनोपयुंज्यान्निवेदितं ॥ ४०
यद्यदिष्टतमंलोकेयच्चातिप्रियमात्मनः ॥ तत्तन्निवेदयेन्मह्यंतदानंत्यायकल्प
ते ॥ ४१ ॥ सूर्योग्निर्ब्राह्मणोगावोवैष्णवःखंमरुज्जलं ॥ भूरात्मासर्वभूतानिभ
द्रपूजापदानिमे ॥ ४२ ॥ सूर्येतुविद्ययात्रय्याहविषाग्नौयजेतमां ॥ आतिथ्ये
नतुविप्राग्र्येगोष्वंगयवसादिना ॥ ४३ ॥ वैष्णवेबंधुसत्कृत्याहृदिखेध्याननि
ष्ठया ॥ वायौमुख्यधियातोयेद्रव्यैस्तोयपुरस्कृतैः ॥ ४४ ॥ स्थंडिलेमंत्रहृदये
र्भोगैरात्मानमात्मनि ॥ क्षेत्रज्ञंसर्वभूतेषुसमत्वेनयजेतमां ॥ ४५ ॥ धिष्ण्ये
ष्वितिमद्रूपंशंखचक्रगदांबुजैः ॥ युक्तंचतुर्भुजंशांतंध्यायन्नर्चेत्समाहि
तः ॥ इष्टापूर्त्तेनमामेवंयोजयेतसमाहितः ॥ लभतेमयिसद्भक्तिंमत्स्मृतिःसा

धुसेवया ॥४७॥ प्रायेणभक्तियोगेनसत्संगेनविनोद्धव ॥ नोपायोविद्यतेस
म्यक्प्रायणंहिसतामहं ॥४८॥ अथैतत्परमंगुह्यंशृण्वतोयदुनंदन ॥
सुगोप्यमपिवक्ष्यामित्वंमेभृत्यःसुहृत्सखा ॥४९॥ ॥ इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेएकादशस्कंधेएकादशोऽध्यायः ॥ ॥११॥ द्वादशेसाधुसंगस्यम
हिमावर्णितःपुरा ॥ कर्मानुष्ठानतत्यागव्यवस्थाचततःपरं ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥
नरोधयतिमांयोगोनसांख्यंधर्मएवच ॥ नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोनेष्टापूर्त्तं
नदक्षिणा ॥१॥ व्रतानियज्ञश्छंदांसितीर्थानिनियमायमाः ॥ यथावरुंधे
सत्संगःसर्वसंगापहोहिमां ॥२॥ सत्संगेनहिदैतेयायातुधानाःखगाःमृगाः
॥ गंधर्वाप्सरसोनागाःसिद्धाश्चारणगुह्यकाः ॥३॥ विद्याधरामनुष्येषुवैश्याः

शूद्रास्त्रियोंत्यजाः॥ रजस्तमःप्रकृतयस्तस्मिंस्तस्मिन्युगेयुगे॥४॥ बहवो
मत्पदंप्राप्तास्त्वाष्ट्रकायाधवादयः॥ वृषपर्वाबलिर्बाणोमयश्चाथविभी
षणः॥५॥ सुग्रीवोहनुमानृक्षोगजोगृध्रोवणिक्पथः॥ व्याधःकुब्जाव्रजे
गोप्योयज्ञपत्न्यस्तथापरे॥६॥ तेनाधीतश्रुतिगणानोपासितमहत्तमाः
॥ अव्रतातप्ततपसःसत्संगान्मामुपागताः॥७॥ केवलेनहिभावेनगोप्यो
गावोनगामृगाः॥ येन्येमूढधियोनागाःसिद्धामामीयुरंजसा॥८॥ यंनयोगे
नसांख्येनदानव्रततपोध्वरैः॥ व्याख्यास्वाध्यायसंन्यासैःप्राप्नुयाद्यत्न
वानपि॥९॥ रामेणसार्द्धंमथुरांप्रणीतेश्वाफल्किनामय्यनुरक्तचित्ताः
॥ विगाढभावेननमेवियोगतीव्राधयोन्यंददृशुःसुखाय॥१०॥ तास्ताः

क्षपाःप्रेष्ठतमेननीतामयैववृंदावनगोचरेण॥क्षणार्द्धवत्ताःपुनरंगतासां
हीनामयाकल्पसमाबभूवुः॥११॥तानाविदन्मय्यनुषंगबद्धधियःस्वमा
त्मानमदस्तथेदं॥यथासमाधौमुनयोब्धितोयेनद्यःप्रविष्टाइवनामरू
पे॥१२॥मत्कामारमणंजारमस्वरूपविदोऽबलाः॥ब्रह्ममांपरमंप्रापुः
संगाच्छतसहस्रशः॥१३॥तस्मात्त्वमुद्धवोत्सृज्यचोदनांप्रतिचोदनां॥प्र
वृत्तिंचनिवृत्तिंचश्रोतव्यंश्रुतमेवच॥१४॥मामेकमेवशरणमात्मानंस
र्वदेहिनां॥याहिसर्वात्मभावेनमयास्याह्यकुतोभयः॥१५॥श्रीउद्धवउ०॥
संशयःशृण्वतोवाचंतवयोगेश्वरेश्वर॥ननिवर्त्ततआत्मस्थोयेनभ्राम्य
तिमेमनः॥१६॥श्रीभगवानु०॥सएषजीवोविवरप्रसूतिःप्राणेनघोषे

णगुहांप्रविष्टः॥ मनोमयंसूक्ष्ममुपेत्यरूपंमात्रास्वरोवर्णइतिस्थविष्टः॥
१७॥ यथानलःखेनिलबंधुरुष्माबलेनदारुण्यधिमथ्यमानः॥ अणुःप्रजा
तोहविषासमिध्यतेतथैवमेव्यक्तिरियंहिवाणी॥ १८॥ एवंगदिःकर्मगति
र्विसर्गोघ्राणोरसोदृक्स्पर्शःश्रुतिश्च॥ संकल्पविज्ञानमथाऽभिमानःसू
त्रंरजःसत्वतमोविकारः॥ १९॥ अयंहिजीवस्त्रिवृदब्जयोनिरव्यक्तएकोवय
सासआद्यः॥ विश्लिष्टशक्तिर्बहुधेवभातिबीजानियोनिंप्रतिपद्ययद्व
त्॥ २०॥ यस्मिन्निदंप्रोतमशेषमोतंपटोयथातंतुवितानसंस्थः॥ यएष
संसारतरुःपुराणःकर्मात्मकःपुष्पफलेप्रसूते॥ २१॥ द्वेअस्यबीजेशतं
मूलस्त्रिनालःपंचस्कंधःपंचरसप्रसूतिः॥ दशैकशाखोद्विसुपर्णनीड

स्त्रिवल्कलो द्विफलोऽर्क्कंप्रविष्टः॥२१॥ अदंतिचैकंफलमस्यगृध्रा ग्रामे
चरा एकमरण्यवासाः॥ हंसायएकंबहुरूपमिज्यैर्मायामयंवेदसवेदवेदं
२२॥ एवंगुरूपासनयैकभक्त्याविद्याकुठारेणशितेनधीरः॥ विवृश्च्यजीवा
शयमप्रमत्तः संपद्यचात्मानमथत्यजस्त्र॥२४॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहा
पुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेद्वादशोऽध्यायः॥ ॥१२॥ त्रयोद
शोऽथसत्वस्यवृद्ध्याविद्योदयक्रमः॥ हंसेतिहाससंतश्चित्तगुणविश्लेषवर्णनं
॥१॥ श्रीभगवानुवाच॥ सत्वंरजस्तमइतिगुणाबुद्धेर्नचात्मनः॥ सत्वेनान्यतमोहन्या
त्सत्वंसत्वेनचैवहि॥१॥ सत्वाद्धर्मोभवेद्वृद्धात्पुंसोमद्भक्तिलक्षणः॥ सात्वि
कोपासयासत्वंततोधर्मःप्रवर्त्तते॥२॥ धर्मोरजस्तमोहन्यात्सत्ववृद्धिरनुत्त

मः॥ आशुनश्यतितन्मूलोह्यधर्मउभयेहते॥ ३॥ आगमोर्थःप्रजादेशःकालः
कर्मचजन्मच॥ ध्यानंमंत्रोथसंस्कारोदशैतेगुणहेतवः॥ ४॥ तत्तत्सात्विकमे
वैषांयद्यद्वृद्धाःप्रचक्षते॥ निंदंतितामसंतत्तद्राजसंतदुपेक्षितं॥ ५॥ सात्विका
न्येवसेवेतपुमान्सत्वविवृद्धये॥ ततोधर्मस्ततोज्ञानंयावत्स्मृतिरपोहनं॥ ६॥
वेणुसंघर्षजोवह्निर्दग्ध्वाशाम्यतितद्वनं॥ एवंगुणव्यत्ययजोदेहःशाम्यति
तत्क्रियः॥ ७॥ उद्धवउवाच॥ विदंतिमर्त्याःप्रायेणविषयान्पदमापदां॥ तथापि
भुंजतेकृष्णतत्कथंश्वखराजवत्॥ ८॥ श्रीभगवानुवाच॥ अहमित्यन्यथाबुद्धिः
प्रमत्तस्ययथाहृदि॥ उत्सर्पतिरजोघोरंततोवैकारिकंमनः॥ ९॥ रजोयुक्तस्य
मनसःसंकल्पःसविकल्पकः॥ ततःकामोगुणध्यानाद्दुःसहःस्याद्धिदुर्मतेः॥ १०॥

॥ भा० ए० ॥
॥ ४० ॥

करोतिकामवशगःकर्माण्यविजितेंद्रियः दुःखोदर्काणिसंपश्यन्रजोवेग
विमोहितः ॥ ११ ॥ रजस्तमोभ्यांयदपिविद्वान्विक्षिप्तधीःपुनः अतंद्रितोमनो
युंजन्दोषदृष्टिर्नसज्जते ॥ १२ ॥ अप्रमत्तोऽनुयुंजीतमनोमय्यर्पयच्छनैः अनि
र्विण्णोयथाकालंजितश्वासोजितासनः १३ एतावान्योगआदिष्टोमच्छि
ष्यैःसनकादिभिः सर्वतोमनआकृष्यमय्यद्धाऽवेश्यतेयथा १४ ॥ उद्धवउ०
यदात्वंसनकादिभ्योयेनरूपेणकेशव योगमादिष्टवानेतद्रूपमिच्छामि
वेदितुं ॥ १५ ॥ श्रीभगवानुवा० ॥ पुत्राहिरण्यगर्भस्यमानसाःसनकादयः पप्रच्छुः
पितरंसूक्ष्मांयोगस्यैकांतिकींगतिं ॥ १६ ॥ सनकादयऊचुः ॥ गुणेष्वाविशतेचेतो
गुणाश्चेतसिचप्रभो कथमन्योन्यसंत्यागोमुमुक्षोरतितितीर्षोः १७ ॥ श्री

अ० १३

राम
४०

भगवानुवाच॥ एवं पृष्टो महादेवः स्वयंभूर्भूतभावनः॥ ध्यायमानः प्रश्नबीजं ना
भ्यपद्यत कर्मधीः॥१९॥ स मामचिंतयद्देवः प्रश्नपारतितीर्षया॥ तस्याहं हंस
रूपेण सकाशमगमं तदा॥१९॥ दृष्ट्वा मां त उपाव्रज्य कृत्वा पादाभिवंदनं॥ ब्र
ह्माणमग्रतः कृत्वा पप्रच्छुः को भवानिति॥२०॥ इत्यहं मुनिभिः पृष्टस्तत्वजिज्ञासु
भिस्तदा॥ यदवोचमहं तेभ्यस्तदुद्धव निबोध मे॥२१॥ वस्तुनो यद्यनानात्व आ
त्मनः प्रश्न ईदृशः॥ कथं घटेत वो विप्रा वक्तुर्वा मे क आश्रयः॥२२॥ पंचात्मकेषु भू
तेषु समानेषु च वस्तुतः॥ को भवानिति वः प्रश्नो वाचारंभो ह्यनर्थकः॥२३॥ मन
सा वचसा दृष्ट्या गृह्यतेऽन्यैरपींद्रियैः॥ अहमेव न मत्तोन्यदिति बुध्यध्वमंजसा॥
२४॥ गुणेष्वाविशते चेतो गुणाश्चेतसि च प्रजाः॥ जीवस्य देह उभयं गुणाश्चेतो म

दात्मनः॥२५॥गुणेषु चाविशच्चित्तमभीक्ष्णं गुणसेवया॥गुणाश्च चित्तप्रभवा
मद्रूप उभयं त्यजेत्॥२६॥जाग्रत्स्वप्नः सुषुप्तं च गुणतो बुद्धिवृत्तयः॥तासां विल
क्षणो जीवः साक्षित्वेन विनिश्चितः॥२७॥यर्हि संसृतिबंधोयमात्मनो गुणवृ
त्तिदः॥मयि तुर्ये स्थितो जह्यात्त्यागस्तद्गुणचेतसां॥२८॥अहंकारकृतं बंधं
आत्मनोर्थविपर्य्ययं॥विद्वान्निर्विद्य संसारचिंतां तुर्ये स्थितस्त्यजेत्॥२९॥
यावन्नानार्थधीः पुंसोः न निवर्त्तेत युक्तिभिः॥जागर्त्यपि स्वपन्नज्ञः स्वप्ने जा
गरणं यथा॥३०॥असत्वादात्मनोन्येषां भावानां तत्कृता भिदा॥गतयो हे
तवश्चास्य मृषा स्वप्नदृशो यथा॥३१॥यो जागरे बहिरनुक्षणधर्मिणोर्थान्
भुंक्ते समस्तकरणैर्हृदि तत्सदृक्षान्॥स्वप्ने सुषुप्त उपसंहरते स एकः स्मृ

त्वन्वयात्रिगुणवृत्तिदृगिंद्रियेशः ॥३२॥ एवंविमृश्यगुणतोमनसस्त्र्यवस्थाम
न्माययामयिकृताइतिनिश्चितार्थाः॥ संछिद्यहार्दमनुमानसदुक्तितीक्ष्ण
ज्ञानासिनाभजतमाऽखिलसंशयाधिं॥३३॥ ईक्षेतविभ्रममिदंमनसोवि
लासंदृष्टंविनष्टमतिलोलमलातचक्रं॥ विज्ञानमेकमुरुधेवविभातिमा
यास्वप्नस्त्रिधागुणविसर्गकृतोविकल्पः॥३४॥ दृष्टिंततःप्रतिनिवर्त्यनिवृ
त्ततृष्णस्तूष्णींभवेन्निजसुखानुभवोनिरीहः॥ संदृश्यतेक्वचयदीदमवस्तु
बुद्ध्यात्यक्तंभ्रमायनभवेत्स्मृतिरानिपातात्॥३५॥ देहंचनश्वरमवस्थित
मुत्थितंवासिद्धोनपश्यतियतोध्यगमत्स्वरूपं॥ दैवादपेतमुतदैववशाद
पेतंवासोयथापरिकृतंमदिरामदांधः॥३६॥ देहोपिदैववशगःखलुकर्म

॥भा॰ए॰॥
॥४२॥

यावत्सारंभकंप्रतिसमीक्षतएवसासुः॥तंसप्रपंचमधिरूढसमाधियोगः॥स्वाप्नंपुनर्नभजतेप्रतिबुद्धवस्तुः॥३७॥मयैतदुक्तंवोविप्रागुह्यंयत्सांख्ययोगयोः॥जानीतमागतंयज्ञंयुष्मद्धर्मविवक्षया॥३८॥अहंसांख्यस्ययोगस्यसत्यस्यर्त्तस्यतेजसः॥परायणंद्विजश्रेष्ठाःश्रियःकीर्त्तेर्दमस्यच॥३९॥मांभजंतिगुणाःसर्वेनिर्गुणंनिरपेक्षकं॥सुहृदंप्रियमात्मानंसाम्यासंगादयोगुणाः४०॥इतिमेछिन्नसंदेहामुनयःसनकादयः॥सभाजयित्वापरयाभक्त्याऽगृणतसंस्तवैः॥४१॥तैरहंपूजितःसम्यक्संस्तुतःपरमर्षिभिः॥प्रत्येयायस्वकंधामपश्यतःपरमेष्ठिनः॥४२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेत्रयोदशोऽध्यायः॥१३॥ ॥चतुर्दशेपरंश्रेयोभक्तिरेवनचेतरत्॥इत्येत

अ॰ १३

॥राम॰॥
॥४२॥

हृर्प्यते ध्यानयोगश्च सहसाधनैः ॥ १ ॥ श्रीउद्धवउवाच ॥ वदंति कृष्ण श्रेयांसि ब
हूनि ब्रह्मवादिनः ॥ तेषां विकल्पप्राधान्यमुताहो एकमुख्यता ॥ १ ॥ भवतोदा
हृतः स्वामिन् भक्तियोगोऽनपेक्षितः ॥ निरस्य सर्वतः संगं येन त्वय्याविशेन्म
नः ॥ २ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ कालेन नष्टा प्रलये वाणीयं वेदसंज्ञिता ॥ मयादौ ब्रह्मणे
प्रोक्ता धर्मो यस्यां मदात्मकः ॥ ३ ॥ तेन प्रोक्ता च पुत्राय मनवे पूर्वजाय सा ॥
ततो भृग्वादयोऽगृह्णन्सप्त ब्रह्ममहर्षयः ॥ ४ ॥ तेभ्यः पितृभ्यस्तत्पुत्रा देवदान
वगुह्यकाः ॥ मनुष्याः सिद्धगंधर्वाः सविद्याधरचारणाः ॥ ५ ॥ किंदेवाः किंनरा ना
गा रक्षः किंपुरुषादयः ॥ बह्व्यस्तेषां प्रकृतयो रजःसत्वतमोभुवः ॥ ६ ॥ याभि
र्भूतानि भिद्यंते भूतानां मतयस्तथा ॥ यथाप्रकृति सर्वेषां चित्रा वाचः स्रवं

॥भा. ए.॥
॥४३॥

तिहि ॥७॥ एवंप्रकृतिवैचित्र्याद्भिद्यंते मतयो नृणां ॥ पारंपर्येण केषांचित्सा
खंडमतयोपरे ॥८॥ यन्मायामोहितधियः पुरुषाः पुरुषर्षभ ॥ श्रेयो
वदंत्यनेकांतं यथाकर्म यथारुचि ॥९॥ धर्ममेके यशश्चान्ये कामं स
त्यं दमं शमं ॥ अन्ये वदंति स्वार्थं वा ऐश्वर्यं त्यागभोजनं ॥१०॥ केचिद्यज्ञं
तपो दानं व्रतानि नियमान्यमान् ॥ आद्यंतवंत एवैषां लोकाः कर्मविनि
र्म्मिताः ॥ दुःखोदर्कास्तमोनिष्ठाः क्षुद्रानंदाः शुचार्पिताः ॥११॥ मय्यर्पि
तात्मनः सभ्य निरपेक्षस्य सर्वतः ॥ मयात्मना सुखं यत्तत्कुतः स्याद्वि
षयात्मनां ॥१२॥ अकिंचनस्य दांतस्य शांतस्य समचेतसः ॥ मयासंतु
ष्टमनसः सर्वाः सुखमया दिशः ॥१३॥ न पारमेष्ठ्यं न महेंद्रधिष्ण्यं न सा

अ. १४

॥राम.॥
॥४३॥

र्वभौमंनरसाधिपत्यं॥नयोगसिद्धीरपुनर्भवंवामय्यर्पितात्मे
च्छतिमद्विनाऽन्यत्॥१४॥नतथामेप्रियतमआत्मयोनिर्नशंक
रः॥नचसंकर्षणोनश्रीर्नैवात्माचयथाभवान्॥१५॥निरपेक्षंमु
निंशांतंनिर्वैरंसमदर्शनं॥अनुव्रजाम्यहंनित्यंपूयेयेत्यंघ्रिरेणु
भिः॥१६॥निष्किंचनामय्यनुरक्तचेतसःशांतामहांतोऽखिलजीव
वत्सलाः॥कामैरनालब्धधियोजुषंतियत्तन्नैरपेक्ष्यंनविदुःसुखं
मम॥१७॥बाध्यमानोऽपिमद्भक्तोविषयैरजितेंद्रियः॥प्रायःप्रगल्भ
याभक्त्याविषयैर्नाभिभूयते॥१८॥यथाऽग्निःसुसमिद्धार्चिःकरोत्ये

धांसिभस्मसात्॥ तथामद्विषयाभक्तिरुद्धवैनांसिकृत्स्नशः॥१९॥ नसाधयति
मांयोगोनसांख्यंधर्मउद्धव॥ नस्वाध्यायस्तपस्त्यागोयथाभक्तिर्ममोर्जिता॥
२०॥ भक्त्याहमेकयाग्राह्यःश्रद्धयात्माप्रियःसतां॥ भक्तिःपुनातिमन्निष्ठाश्व
पाकानपिसंभवात्॥२१॥ धर्मःसत्यदयोपेतोविद्यावातपसान्विता॥ मद्भक्त्या
पेतमात्मानंनसम्यक्प्रपुनातिहि॥२२॥ कथंविनारोमहर्षंद्रवताचेतसा
विना॥ विनानंदाश्रुकलयाशुध्येद्भक्त्याविनाऽशयः॥२३॥ वाग्गद्गदाद्रवतेयस्य
चित्तंरुदत्यभीक्ष्णंहसतिक्वचिच्च॥ विलज्जउद्गायतिनृत्यतेचमद्भक्तियुक्तोभु
वनंपुनाति॥२४॥ यथाग्निनाहेममलंजहातिध्मातंपुनस्वंभजतेचरूपं॥ आत्मा
चकर्मानुशयंविधूयमद्भक्तियोगेनभजत्यथोमां॥२५॥ यथायथात्मापरिमृ

ज्यते सौमत्पुण्यगाथाश्रवणाभिधानैः ॥ तथा तथा पश्यति तत्वसूक्ष्मं
चक्षुर्यथैवांजनसंप्रयुक्तं ॥ २६ ॥ विषयान्ध्यायतश्चित्तं विषयेषु विषज्जते
मामनुस्मरतश्चित्तं मय्येव प्रविलीयते ॥ २७ ॥ तस्मादसदभिध्यानं यथा स्व
प्नमनोरथं ॥ हित्वा मयि समाधत्स्व मनो मद्भावभावितं ॥ २८ ॥ स्त्रीणां स्त्रीसं
गिनां संगं त्यक्त्वा दूरत आत्मवान् ॥ क्षेमे विविक्त आसीनश्चिंतयेन्मामतं
द्रितः ॥ २९ ॥ न तथास्य भवेत्क्लेशो बंधश्चान्यप्रसंगतः ॥ योषित्संगाद्यथा पुं
सो यथा तत्संगिसंगतः ॥ ३० ॥ उद्धव उवाच ॥ यथा त्वामरविंदाक्ष यादृशं वा यदा
त्मकं ॥ ध्यायेन्मुमुक्षुरेतन्मे ध्यानं मे वक्तुमर्हसि ॥ ३१ ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ समआ
सनआसीनः समकायो यथासुखं ॥ हस्तावुत्संग आधाय स्वनासाग्रकृतेक्ष

णः ॥३२॥ प्राणस्यशोधयन्मार्गंपूरकुंभकरेचकैः ॥ विपर्ययेणापिशनैरभ्य
सेन्निर्जितेंद्रियः ॥३३॥ हृद्यविच्छिन्नमोंकारंघंटानादंबिसोर्णवत् ॥ प्राणे
नोदीर्यतत्राथपुनःसंवेशयेत्स्वरं ॥३४॥ एवंप्रणवसंयुक्तंप्राणमेवसमभ्य
सेत् ॥ दशकृत्वस्त्रिषवणंमासादर्वाग्जितानिलः ॥३५॥ हृत्पुंडरीकमंतःस्थ
मूर्द्धनालमधोमुखं ॥ ध्यात्वोर्द्ध्वमुखमुन्निद्रमष्टपत्रंसकर्णिकं ॥३६॥ कर्णि
कायांन्यसेत्सूर्यसोमाग्नीनुत्तरोत्तरं ॥ वह्निमध्येस्मरेद्रूपंममैतद्ध्यानमं
गलं ॥३७॥ समंप्रशांतंसुमुखंदीर्घचारुचतुर्भुजं ॥ सुचारुसुंदरग्री
वंसुकपोलंशुचिस्मितं ॥३८॥ समानकर्णविन्यस्तस्फुरन्मकरकुंडलं ॥ हे
मांबरंघनश्यामंश्रीवत्सश्रीनिकेतनं ॥३९॥ शंखचक्रगदापद्मवनमाला

विभूषितं ॥ नूपुरैर्विलसत्पादं कौस्तुभप्रभयायुतं ॥ ४० द्युमत्किरीट
कटककटिसूत्रांगदायुतं ॥ सर्वांगसुंदरं हृद्यं प्रसादसुमुखेक्षणं ॥ ४१
सुकुमारमभिध्यायेत्सर्वांगेषु मनो दधत् ॥ इंद्रियाणींद्रियार्थेभ्यो मन
साकृष्य तन्मनः ॥ ४२ बुध्या सारथिना धीरः प्रणयेन्मयि सर्वतः ॥ तत्सर्वव्या
पकं चित्तमाकृष्यैकत्र धारयेत् ॥ ४३ नान्यानि चिंतयेद्भूयः सुस्मितं भावये
न्मुखं ॥ तत्र लब्धपदं चित्तमाकृष्य व्योम्नि धारयेत् ॥ ४४ तच्च त्यक्त्वा मदा
रोहो न किंचिदपि चिंतयेत् ॥ एवं समाहितमतिर्मामेवात्मानमात्मनि ॥ ४५
विचष्टे मयि सर्वात्मन्ज्योतिर्ज्योतिषि संयुतं ॥ ध्यानेनेत्थं सुतीव्रेण युंजतो
योगिनो मनः ॥ संयास्यत्याशु निर्वाणं द्रव्यज्ञानक्रियाभ्रमः ॥ ४६ ॥ इति श्री

	भा॰ए॰	
	४६	
	स्य	

भागवतेमहापुराणएकादशस्कंधेचतुर्दशोध्यायः॥१४॥ततःपंचदशेप्रोक्ताः
सिद्धयोधारणानुगाः॥श्रीविष्णुपदसंप्राप्तावंतरायतयामताः॥१॥श्रीभगवानु
वाच॥जितेंद्रियस्ययुक्तस्यजितश्वासस्ययोगिनः॥मयिधारयतश्चेतउपतिष्ठंतिसि
द्धयः॥१॥श्रीउद्धवउवाच॥कयाधारणयाकास्वित्कथंस्वित्सिद्धिरच्युत॥कतिवा
सिद्धयोब्रूहियोगिनांसिद्धिदोभवान्॥२॥श्रीभगवानुवाच॥सिद्धयोष्टादशप्रोक्ता
धारणायोगपारगैः॥तासामष्टौमत्प्रधानादशैवगुणहेतवः॥३॥अणिमा
महिमामूर्तेर्लघिमाप्राप्तिरिंद्रियैः॥प्राकाम्यंश्रुतदृष्टेषुशक्तिप्रेरणमीशि
ता॥४॥गुणेष्वसंगोवशितायत्कामस्तदवस्यति॥एतामेसिद्धयःसौम्यअ
ष्टावौत्पत्तिकामताः॥५॥अनूर्मिमत्त्वंदेहेस्मिन्दूरश्रवणदर्शनं॥मनोजवः

अ॰ १५

||राम॰||
||४६||

कामरूपंपरकायप्रवेशनं ॥ ६ ॥ स्वच्छंदमृत्युर्देवानांसहक्रीडानुदर्शनं ॥ यथा
संकल्पसंसिद्धिराज्ञाप्रतिहताऽगतिः ॥ ७ ॥ त्रिकालज्ञत्वमद्वंद्वंपरचित्ताद्य
भिज्ञता ॥ अग्न्यर्कांबुविषादीनांप्रतिष्टंभोपराजयः ॥ ८ ॥ एताश्चोद्देशतःप्रो
क्तायोगधारणसिद्धयः ॥ ययाधारणयायास्याद्यथावास्यान्निबोधमे ॥ ९ ॥
भूतसूक्ष्मात्मनिमयितन्मात्रंधारयेन्मनः ॥ अणिमानमवाप्नोतितन्मा
त्रोपासकोमम ॥ १० ॥ महत्यात्मन्मयिपरेयथासंस्थंमनोदधत ॥ महिमा
नमवाप्नोतिभूतानांचपृथकपृथक ॥ ११ ॥ परमाणुमयेचित्तंभूतानांमयि
रंजयन ॥ कालसूक्ष्मार्थतांयोगीलघिमानमवाप्नुयात ॥ १२ ॥ धारयन्मय्य
हंतत्वेमनोवैकारिकेऽखिलं ॥ सर्वेंद्रियाणामात्मत्वंप्राप्तिंप्राप्नोतिमन्मनाः

महत्यात्मनियःसूत्रेधारयेन्मयिमानसं॥प्राकाम्यंपारमेष्ठ्यंमेविंदतेव्य॰
क्तजन्मनः॥१४॥विष्णौत्र्यधीश्वरेचित्तंधारयेत्कालविग्रहे॥सईशित्वमवा
प्नोतिक्षेत्रज्ञक्षेत्रचोदनां॥१५॥नारायणेतुरीयाख्येभगवछब्दशब्दिते॥
मनोमय्यादधद्योगीमद्धर्मावशितामियात्॥१६॥निर्गुणेब्रह्मणिमयिधा
रयन्विशदंमनः॥परमानंदमाप्नोतियत्रकामोवसीयते॥१७॥श्वेतद्वीपप
तौचित्तंशुद्धेधर्ममयेमयि॥धारयन्श्वेततांयातिषडूर्मिरहितोनरः॥१८॥
मय्याकाशात्मनिप्राणेमनसाघोषमुद्वहन्॥तत्रोपलब्धाभूतानांहंसो
वाचःशृणोत्यसौ॥१९॥चक्षुस्त्वष्टरिसंयोज्यत्वष्टारमपिचक्षुषि॥मांत
त्रमनसाध्यायन्विश्वंपश्यतिसूक्ष्मदृक्॥२०॥मनोमयिसुसंयोज्यदेहं

तदनु वायुना ॥ मद्धारणानुभावेन तत्रात्मा यत्र वै मनः ॥ २१ ॥ यदा मन उपादाय
यद्यद्रूपं बुभूषति ॥ तत्तद्भवेन्मनोरूपं मद्योगबलमाश्रयः ॥ २२ ॥ परकायं विश
न् सिद्ध आत्मानं तत्र भावयेत् ॥ पिंडं हित्वा विशेत्प्राणो वायुभूतः षडंघ्रिवत् ॥
पार्ष्ण्यापीड्य गुदं प्राणं हृदुरःकंठमूर्द्धसु ॥ आरोप्य ब्रह्मरंध्रेण ब्रह्म नीत्वोत्सृ
जेत्तनुं ॥ २४ ॥ विहरिष्यं सुरा क्रीडे मत्स्थं सत्वं विभावयेत् ॥ विमानेनोपतिष्ठंति स
त्ववृत्तीः सुरस्त्रियः ॥ २५ ॥ यथा संकल्पयेद्बुध्या यदा वा मत्परः पुमान् ॥ मयि स
त्ये मनो युंजंस्तथा तत्समुपाश्नुते ॥ २६ ॥ यो वै मद्भावमापन्न ईशितुर्वशितुः पुमा
न् ॥ कुतश्चिन्न विहन्येत तस्य चाज्ञा यथा मम ॥ २७ ॥ मद्भक्त्या शुद्धसत्वस्य योगिनो
धारणाविदः ॥ तस्य त्रैकालिकी बुद्धीर्जन्ममृत्यूपबृंहिता ॥ २८ ॥ अग्न्यादिभिर्न ह

न्येतमुनेर्योगमयं वपुः ॥ मद्योगशांतचित्तस्य यादसामुदकं यथा ॥ २९ ॥ मद्विभू
तीरभिध्यायन्श्रीवत्सास्त्रविभूषिताः ॥ ध्वजातपत्रव्यजनैः स भवेदपराजितः
॥ ३० ॥ उपासकस्य मामेवं योगधारणया मुनेः ॥ सिद्धयः पूर्वकथिता उपति
ष्ठंत्यशेषतः ॥ ३१ ॥ जितेंद्रियस्य दांतस्य जितश्वासात्मनो मुनेः ॥ मद्धारणां
धारयतः का सा सिद्धिः सुदुर्लभा ॥ अंतरायान्वदंत्येता युंजतो योगमुत्तमं
मया संपद्यमानस्य कालक्षपणहेतवः ॥ ३३ ॥ जन्मौषधितपोमंत्रैर्यावती
रिह सिद्धयः ॥ योगेनाप्नोति ताः सर्वा नान्यैर्योगगतिं व्रजेत् ॥ ३४ ॥ सर्वासा
मपि सिद्धीनां हेतुः पतिरहं प्रभुः ॥ अहं योगस्य सांख्यस्य धर्मस्य ब्रह्मवा
दिनां ॥ ३५ ॥ अहमात्मांतरो बाह्योऽनावृतः सर्वदेहिनां ॥ यथा भूतानि भूतेषु

बहिरंतःस्वयंतथा॥३६॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभग
वदुद्धवसंवादेपंचदशोध्यायः॥१५॥ षोडशेतुहरेराविर्भावयुक्ताविभूतयः॥
ज्ञानवीर्यप्रभावादिविशेषेणोपवर्णितः॥१॥ अंतश्चित्तेनयद्ध्यानेमशकोयम
कृतात्मनां॥ अतस्तद्योग्यतापत्यैविभूत्यादिनिरूपणं॥२॥ एवंतावन्नवाध्या
यामष्टप्रश्नानिरूपिताः॥ ब्रह्मत्वसंभवेतावत्सप्तमादिचतुष्टये॥३॥ बंधमु
क्त्योस्तुनिर्द्धारेसङ्क्तोश्च ततःपरे॥ द्वादशेनंतरंकर्मकृतित्यागस्यवस्थितो
४॥ हंसेतिहासतोयोगनिष्ठायांचत्रयोदशे॥ श्रेयःसाधननिर्धारेध्यानेचैवच
तुर्दशे॥५॥ धारणासिद्धिभेदेचपसंगेननिरंतरे॥ उद्धवप्रश्नतोदत्तमुत्तरंहरिणे
चितं॥६॥ षोडशेभूतिविस्तारेद्वयोर्वर्णाश्रमवृत्ते॥ ज्ञानादिनिर्णयंचातोयमा

दीनां च निर्णये ॥ ७ ॥ योगत्रयाधिकारे तु विंशो च तदनंतरे ॥ तत्त्वसंख्याविवादे च पुं
प्रकृत्योर्विवेचने ॥ ८ ॥ जन्ममृत्युप्रकारे च द्वाविंशो दत्तमुत्तरं ॥ परापराधसहने च
तुर्भिस्तदनंतरे ॥ ९ ॥ सप्तविंशो क्रियायोगप्रश्ने तदुपवर्णनं ॥ अष्टाविंशो ततः श्रो
काज्ञानयोगोपसंहृतिः ॥ १० ॥ संसारासंभवप्रश्ने तन्मध्ये दत्तमुत्तरं ॥ तदशक्त्या
पुनः प्रश्ने भक्तियोगोपसंहृतिः ॥ ११ ॥ एवं प्रश्नोत्तराण्यत्र क्रमेणैतानि विंशतिः ॥
अहमात्मांतरो बाह्यो ऽनावृतः सर्वदेहिनां ॥ १२ ॥ यथा भूतानि भूतेषु बहिरंतः स्व
यं तथा ॥ श्रीउद्धव उवाच ॥ त्वं ब्रह्म परमं साक्षादनाद्यंतमपावृतं ॥ सर्वेषामपि
भावानां त्राणस्थित्यप्ययोद्भवः ॥ १३ ॥ उच्चावचेषु भूतेषु दुर्ज्ञेयमकृतात्मभिः ॥ उपास
ते त्वां भगवन्याथातथ्येन ब्राह्मणाः ॥ १४ ॥ येषु येषु च भावेषु भक्त्या त्वां परमर्षयः ॥ उ

पासीनाः प्रपद्यंते संसिद्धिं तद्वदस्व मे ॥ ३ ॥ गूढश्चरसि भूतात्मा भूतानां भूतभा
वन ॥ न त्वां पश्यंति भूतानि पश्यंतं मोहितानि ते ॥ ४ ॥ याः काश्च भूमौ दिवि वै
रसायां विभूतयो दिक्षु महाविभूते ॥ ता मह्यमाख्याह्यनुभाविनास्ते नमामि ते ती
र्थपदांघ्रिपद्मं ॥ ५ ॥ श्रीभगवानु० ॥ एवमेतदहं पृष्टः प्रश्नं प्रश्नविदां वर ॥ युयु
त्सुना विनशने सपत्नैरर्जुनेन वै ॥ ६ ॥ ज्ञात्वा ज्ञातिवधं गर्ह्यमधर्मं राज्यहेतुकं
॥ ततो निवृत्तो हंताहं हतोयमिति लौकिकः ॥ ७ ॥ स तदा पुरुषव्याघ्रो युक्त्या
मे प्रतिबोधितः ॥ अभ्यभाषत मामेवं यथा त्वं रणमूर्द्धनि ॥ ८ ॥ अहमात्मोद्ध
वामीषां भूतानां सुहृदीश्वरः ॥ अहं सर्वाणि भूतानि तेषां स्थित्युद्भवाप्ययः ॥
९ ॥ अहं गतिर्गतिमतां कालः कलयतामहं ॥ गुणानां चाप्यहं साम्यं गुणिन्यो

॥भा.ए.॥ ॥५०॥

त्पत्तिकोगुणः॥१०॥गुणिनामप्यहंसूत्रंमहतांचमहानहं॥सूक्ष्माणामप्यहं
जीवोदुर्जयानामहंमनः॥११॥हिरण्यगर्भोवेदानांमंत्राणांप्रणवस्त्रिवृत्॥
अक्षराणामकारोऽस्मिपदानिछंदसामहं॥१२॥इंद्रोहंसर्वदेवानांवसूनामस्मि
हव्यवाट्॥आदित्यानामहंविष्णुरुद्राणांनीललोहितः॥१३॥ब्रह्मर्षीणांभृगु
रहंराजर्षीणामहंमनुः॥देवर्षीणांनारदोहंहविर्धान्यस्मिधेनुषु॥१४॥
सिद्धेश्वराणांकपिलःसुपर्णोहंपतत्रिणां॥प्रजापतीनांदक्षोहंपितॄणा
महमर्यमा॥१५॥मांविद्ध्युद्धवदैत्यानांप्रह्लादमसुरेश्वरं॥सोमंनक्षत्रौषधीनां
धनेशंयक्षरक्षसां॥१६॥ऐरावतंगजेंद्राणांयादसांवरुणंप्रभुं॥तपतांद्यु
मतांसूर्यमनुष्याणांचभूपतिं॥१७॥उच्चैश्रवास्तुरंगाणांधातूनामस्मिकां

व

अ.१६

॥राम.॥ ॥५०॥

चनं ॥ यमः संयमतां चाहं सर्पाणामस्मि वासुकिः ॥१९॥ नागेंद्राणामनंतोहं मृ
गेंद्रः शृंगिदंष्ट्रिणां ॥ आश्रमाणामहं तुर्यो वर्णानां प्रथमोऽनघ ॥२०॥ तीर्थानां
स्रोतसां गंगा समुद्रः सरसामहं ॥ आयुधानां धनुरहं त्रिपुरघ्नो धनुष्मतां ॥२०॥
धिष्ण्यानामस्म्यहं मेरुर्गहनानां हिमालयः ॥ वनस्पतीनामश्वत्थ ओषधी
नामहं यवः ॥२१॥ पुरोधसां वसिष्ठोहं ब्रह्मिष्ठानां बृहस्पतिः ॥ स्कंदोहं सर्वसेनान्या
मग्रण्यां भगवानजः ॥२२॥ यज्ञानां ब्रह्मयज्ञोहं व्रतानामविहिंसनं ॥ वाय्वग्न्यर्का
म्बुवागात्मा शुचीनामप्यहं शुचिः ॥२३॥ योगानामात्मसंरोधो मंत्रोऽस्मि विजिगी
षतां ॥ आन्वीक्षिकी कौशलानां विकल्पः ख्यातिवादिनां ॥२४॥ स्त्रीणां तु शतरू
पाहं पुंसां स्वायंभुवो मनुः ॥ नारायणो मुनीनां च कुमारो ब्रह्मचारिणां ॥२५॥ धर्माणा

मस्मि संन्यासः क्षेमाणाम बहिर्मतिः ॥ गुह्यानां सूनृतं मौनं मिथुनानामजस्त्व
हं ॥२६॥ संवत्सरोऽस्म्यनिमिषामृतूनां मधुमाधवौ ॥ मासानां मार्गशीर्षोहं नक्ष
त्राणां तथाभिजित् ॥२७॥ अहं युगानां च कृतं धीराणां देवलोऽसितः ॥ द्वैपायनोऽस्मि
व्यासानां कवीनां काव्य आत्मवान् ॥२८॥ वासुदेवो भगवतां त्वं तु भागवतेष्वहं ॥
किंपुरुषाणां हनुमान् विद्याध्राणां सुदर्शनः ॥२९॥ रत्नानां पद्मरागोऽस्मि पद्मको
शः सुपेशसां ॥ कुशोऽस्मि दर्भजातीनां गव्यमाज्यं हविःष्वहं ॥३०॥ व्यवसायिनामहं
लक्ष्मीः कितवानां छलग्रहः ॥ तितिक्षास्मि तितिक्षूणां सत्वं सत्ववतामहं ॥३१॥ ओ
जः सहो बलवतां कर्माहं विद्धि सात्वतां ॥ सात्वतां नवमूर्तीनामादिमूर्तिरहं परा ॥३२॥
॥ विश्वावसुः पूर्वचित्तिर्गंधर्वाप्सरसामहं ॥ भूधराणामहं स्थैर्यं गंधमात्रमहं भुवः ॥३३॥

अपांरसश्चपरमस्तेजिष्ठानांविभावसुः॥प्रभासूर्येंदुताराणां॥शब्दोहंनभसःपरः
३४॥ब्रह्मण्यानांबलिरहंवीराणामहमर्जुनः॥भूतानांस्थितिरुत्पत्तिरहंवैप्रतिसंक्र
मः॥३५॥गत्युक्त्युत्सर्गोपादानमानंदःस्पर्शलक्षणं॥आस्वादश्रुत्यवघ्राणमहं
सर्वेंद्रियेंद्रियं॥३६॥पृथिवीवायुराकाशआपोज्योतिरहंमहान्॥विकारःपुरुषो
ऽव्यक्तंरजःसत्वंतमःपरं॥अहमेतत्प्रसंख्यानंज्ञानंतत्वविनिश्चयः॥३७॥मये
श्वरेणजीवेनगुणेनगुणिनाविना॥सर्वात्मनापिसर्वेणनभावोविद्यतेक्वचित्
३८॥संख्यानंपरमाणूनांकालेनक्रियतेमया॥नतथामेविभूतीनांसृजतोंडानि
कोटिशः॥३९॥तेजःश्रीःकीर्तिरैश्वर्यंह्रीस्त्यागःसौभगंभगः॥वीर्यंतितिक्षाविज्ञा
नंयत्रयत्रसमेंऽशकः॥४०॥एतास्तेकीर्तिताःसर्वाःसंक्षेपेणविभूतयः॥मनोवि

कारःएवंवैतेयथावाचाभिधीयते॥४१॥वाचंयच्छमनोयच्छप्राणंयच्छेंद्रियाणिच॥
आत्मानमात्मनायच्छनभूयःकल्पसेऽध्वने॥४२॥योवैवाङ्मनसीसंम्यगसंयच्छ
न्धियायतिः॥तस्यव्रतंतपोदानंस्रवत्यामघटांबुवत्॥४३॥तस्माद्वचोमनःप्रा
णान्नियच्छेन्मत्परायणः॥मद्भक्तियुक्तयाबुद्ध्याततःपरिसमाप्यते॥४४॥इतिश्री
भागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेमहाविभूतिर्नामषोडशोऽध्यायः॥ १६॥
ततःसप्तदशोदिष्टेस्वधर्मेभक्तिलक्षणे॥हंसोक्तंधर्ममन्वाहब्रह्मचार्यग्रहस्थयोः
१॥श्रीउद्धवउवाच॥यस्त्वयाभिहितःपूर्वंधर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः॥वर्णाश्रमाचारव
तांसर्वेषांद्विपदामपि॥१॥यथानुष्ठीयमानेनत्वयिभक्तिर्नृणांभवेत्॥स्वधर्मेणा
रविंदाक्षतत्समाख्यातुमर्हसि॥२॥पुराकिलमहाबाहोधर्मंपरमकंप्रभो॥यत्ते

नहंसरूपेणब्रह्मणेभ्यात्थमाधव ॥३॥ सइदानींसुमहताकालेनामित्रकर्शन ॥
नप्रायोभवितामर्त्यलोकेप्रागनुशासितः ॥४॥ वक्ताकर्तावितानान्योधर्मस्याच्यु
ततेभुवि ॥ सभायामपिवैरिंच्यांयत्रमूर्तिधराःकलाः ॥५॥ कर्त्राविन्नाप्रवक्त्राच
भवतामधुसूदन ॥ त्यक्तेमहीतलेदेवविनष्टंकःप्रवक्ष्यति ॥६॥ तत्त्वंनःसर्व
धर्मज्ञधर्मस्त्वद्भक्तिलक्षणः ॥ यथायस्यविधीयेततथावर्णयमेप्रभो ॥७॥ श्री
शुकउ० ॥ एवंस्वभृत्यमुख्येनपृष्टःसभगवान्हरिः ॥ प्रीतःक्षेमायमर्त्यानांध
र्मानाहसनातनान् ॥८॥ श्रीभगवानु० ॥ धर्म्यएषतवप्रश्नोनैःश्रेयसकरोनृणां
॥ वर्णाश्रमाचारवतांतमुद्धवनिबोधमे ॥९॥ आदौकृतयुगेवर्णोनृणांहंसइ
तिस्मृतः ॥ कृतकृत्याःप्रजाजात्यातस्मात्कृतयुगंविदुः ॥१०॥ वेदःप्रणवएवाग्रे

धर्मोहं हंसरूपधृक्॥ उपासते तपोनिष्ठा हंसं मां मुक्तकिल्बिषाः॥१०॥ त्रेतामुखे
महाभाग प्राणान्मे हृदयात्त्रयी॥ विद्या प्रादुरभूत्तस्या अहमासं त्रिवृन्मखः॥
११॥ विप्रक्षत्रियविट्शूद्रा मुखबाहूरुपादजाः॥ वैराजात्पुरुषाज्जाता य आत्मा
चारलक्षणाः॥१२॥ गृहाश्रमो जघनतो ब्रह्मचर्यं हृदो मम॥ वक्षस्स्थलाद्वनेवा
सो न्यासः शीर्षणि संस्थितः॥१३॥ वर्णानामाश्रमाणां च जन्मभूम्यनुसारिणीः
॥ आसन्प्रकृतयो नृणां नीचैर्नीचोत्तमोत्तमाः॥१४॥ शमो दमस्तपः शौचं संतोषः
क्षांतिरार्जवं॥ मद्भक्तिश्च दया सत्यं ब्रह्मप्रकृतयस्त्विमाः॥१५॥ तेजो बलं धृतिः शौ
र्यं तितिक्षौदार्यमुद्यमः॥ स्थैर्यं ब्रह्मण्यमैश्वर्यं क्षत्रप्रकृतयस्त्विमाः॥१६॥ आस्ति
क्यं दाननिष्ठा च अदंभो ब्रह्मसेवनं॥ अतुष्टिरर्थोपचयैर्वैश्यप्रकृतयस्त्विमाः॥

शुश्रूषणंद्विजगवांदेवानांचाप्यमायया॥ तत्रलब्धेनसंतोषःशूद्रप्रकृतयस्त्वि
माः॥१९॥ अशौचमनृतंस्तेयंनास्तिक्यंशुष्कविग्रहः॥ कामःक्रोधश्चतर्षश्चस्वभा
वोंतेवसायिनां॥२०॥ अहिंसासत्यमस्तेयमकामक्रोधलोभता॥ भूतप्रियहिते
हाचधर्मोयंसार्ववर्णिकः॥२१॥ द्वितीयंप्राप्यानुपूर्व्याज्जन्मोपनयनंद्विजः॥ वसन्
गुरुकुलेदांतोब्रह्माधीयीतचाहूतः॥२२॥ मेखलाजिनदंडाक्षब्रह्मसूत्रकमं
डलून्॥ जटिलोधौतदद्वासोरक्तपीठःकुशान्दधत्॥२३॥ स्नानभोजनहोमेषु
जपोच्चारेचवाग्यतः॥ नछिंद्यान्नखरोमाणिकक्षोपस्थगतान्यपि॥२४॥ रेतोना
वकिरेज्जातुब्रह्मव्रतधरःस्वयं॥ अवकीर्णेवगाह्याप्सुयतासुस्त्रिपदींजपेत्॥२५॥
अग्न्यर्काचार्यगोविप्रगुरुवृद्धसुरांछुचिः॥ समाहितउपासीतसंध्येचयतवाग्

जपन्॥२५॥आचार्य्यं मां विजानीयान्नावमन्येत कर्हिचित्॥न मर्त्यबुद्ध्यासू
येत सर्वदेवमयो गुरुः॥२६॥सायं प्रातरुपानीय भैक्ष्यं तस्मै निवेदयेत्॥यच्चान्य
दप्यनुज्ञातमुपयुंजीत संयतः॥२७॥शुश्रूषमाण आचार्य्यं सदोपासीत नीचव
त्॥यानशय्यासनस्थानैर्नातिदूरे कृतांजलिः॥२८॥एवंवृत्तो गुरुकुले वसेद्भोग
विवर्जितः॥विद्या समाप्यते यावद्बिभृद्व्रतमखंडितं॥२९॥यद्यसौ छंदसां लोक
मारोक्ष्यन् ब्रह्मविष्टपं॥गुरवे विन्यसेद्देहं स्वाध्यायार्थं बृहद्व्रतः॥३०॥अग्नौ गु
रावात्मनि च सर्वभूतेषु मां परं॥अपृथग्धीरुपासीत ब्रह्मवर्चस्व्यकल्मषः
॥३१॥स्त्रीणां निरीक्षणस्पर्शसंलापक्ष्वेलनादिकं॥प्राणिनो मिथुनीभूतानगृ
हस्थोऽग्रतस्त्यजेत्॥३२॥शौचमाचमनं स्नानं संध्योपासनमार्जनं॥तीर्थसे

वाजपोऽस्पृश्याभक्ष्यासंभाष्यवर्जनं ॥ ३३ ॥ सर्वाश्रमप्रयुक्तोयंनियमःकुलनंद
न ॥ मद्भावःसर्वभूतेषुमनोवाक्कायसंयमः ॥ ३४ ॥ एवंबृहद्व्रतधरोब्राह्मणोग्नि
रिवज्वलन् ॥ मद्भक्तस्तीव्रतपसादग्धकर्माशयोऽमलः ॥ ३५ ॥ अथानंतरमावृत्य
न्यथाजिज्ञासितागमः ॥ गुरवेदक्षिणांदत्वास्नायाद्गुर्वनुमोदितः ॥ ३६ ॥ गृहंवनंवा
प्रविशेत्प्रव्रजेद्वाद्विजोत्तमः ॥ आश्रमादाश्रमंगच्छेन्नान्यथामत्परश्चरेत् ॥ ३७ ॥
गृहार्थीसदृशींभार्य्यामुद्वहेदजुगुप्सितां ॥ यवीयसींतुवयसायांसवर्णामनुक्र
मात् ॥ ३८ ॥ इज्याध्ययनदानानिसर्वेषांचद्विजन्मनां ॥ प्रतिग्रहोऽध्यापनंचब्राह्मण
स्यैवयाजनं ॥ ३९ ॥ प्रतिग्रहंमन्यमानस्तपस्तेजोयशोनुदं ॥ अन्याभ्यामेवजीवे
तशिलैर्वादोषदृक्तयोः ॥ ४० ॥ ब्राह्मणस्यहिदेहोयंक्षुद्रकामायनेष्यते ॥ कृच्छ्रा

यतपसेचेहप्रेत्यानंतसुखायच ॥४१॥ शिलोंछवृत्यापरितुष्टचित्तोधर्म्मंमहांतं
विरजंजुषाणः ॥ मय्यर्पितात्मागृहएवतिष्ठन्नातिप्रसक्तःसमुपैतिशांतिं ॥४२॥ स
मुद्धरंतियेविप्रंसीदंतंमत्परायणं ॥ तानुद्धरिष्येनचिरादापद्भ्योनौरिवार्णवात्
॥४३॥ सर्वाःसमुद्धरेद्राजापितेवव्यसनात्प्रजाः ॥ आत्मानमात्मनाधीरोयथागज
पतिर्गजान् ॥४४॥ एवंविधोनरपतिर्विमानेनार्कवर्च्चसा ॥ विधूयेहाशुभंकृत्स्नं
इंद्रेणसहमोदते ॥४५॥ सीदन्विप्रोवणिग्वृत्यापण्यैरेवापदंतरेत् ॥ खड्गेनवा
पदाक्रांतोनश्ववृत्याकथंचन ॥४६॥ वैश्यवृत्यातुराजन्योजीवेन्मृगययाऽपदि
॥ चरेद्वाविप्ररूपेणनश्ववृत्याकथंचन ॥४७॥ शूद्रवृत्तिंभजेद्वैश्यःशूद्रःकारुकटक्रि
यां ॥ कृच्छ्रान्मुक्तोनगर्ह्येणवृत्तिंलिप्सेतकर्मणा ॥४८॥ वेदाध्यायःस्वधास्वाहाबल्य

न्नाद्यैर्यथोदयं देवर्षिपितृभूतानि मद्रूपाण्यन्वहं यजेत् ४९ यदृच्छयोपपन्ने
न शुक्लेनोपार्जितेन वा धनेनापीडयन्भृत्यान्न्यायेनैवाहरेत्क्रतून् ५० कुटुंबे
षु न सज्जेत न प्रमाद्येत्कुटुंब्यपि विपश्चिन्नश्वरं पश्येददृष्टमपि दृष्टवत् ५१
पुत्रदाराप्तबंधूनां संगमः पांथसंगमः अनुदेहं वियंत्येते स्वप्नो निद्रानुगो य
था ५२ इत्थं परिमृशन्मुक्तो गृहेष्वतिथिवद्वसन् न गृहैरनुबध्येत निर्ममो
निरहंकृतः ५३ कर्मभिर्गृहमेधीयैरिष्ट्वा मामेव भक्तिमान् तिष्ठेद्वनं वोपविशेत्प्र
जावान्वा परिव्रजेत् ५४ यस्त्वासक्तमतिर्गेहे पुत्रवित्तैषणातुरः स्त्रैणः
कृपणधीर्मूढो ममाहमिति बध्यते ५५ अहो मे पितरौ वृद्धौ भार्या बालात्मजा
त्मजाः अनाथा मामृते दीनाः कथं जीवंति दुःखिताः ५६ एवं गृहाशयाक्षि

द्वंद्वयोमूढधीरयं॥ अतस्तस्तानननुध्यायन्मृतोऽधं विशतेतमः॥५९॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेसप्तदशोध्यायः॥ अष्टादशोध्यायः॥ श्रीभगवानुवाच॥ वनं विविक्षुः पुत्रेषु भार्यां न्यस्य सहैव वा॥ वन एव वसेच्छांतस्तृतीयं भागमायुषः॥१॥ कंदमूलफलैर्वन्यैर्मेध्यैर्वृत्तिं प्रकल्पयेत्॥ वसीत वल्कलं वासस्तृणपर्णाजिनानि च॥२॥ केशरोमनखश्मश्रुमलानि बिभृयाद्दतः॥ न धावेदप्सु मज्जेत त्रिकालं स्थंडिलेशयः॥३॥ ग्रीष्मे तप्येत पंचाग्नीन्वर्षास्वासारषाड्जले॥ आकंठमग्नः शिशिर एवंवृत्तस्तपश्चरेत्॥४॥ अग्निपक्वं समश्नीयात्कालपक्वमथापि वा॥ उलूखलाश्मकुट्टो वा दंतोलूखल एव वा॥५॥ स्वयं संचिनुयात्सर्वमात्म

नोपहंति कारणं ॥ देशकालबलाभिज्ञो नाददीतान्यदाहृतं ॥ ६ ॥ वन्यैश्चरुपुरोडा
शान्निर्वपेत्कालचोदितान् ॥ न तु श्रौतेन पशुना मां यजेत वनाश्रमी ॥ ७ ॥ अग्नि
होत्रं च दर्शश्च पौर्णमासश्च पूर्ववत् ॥ चातुर्मास्यानि च मुनेराम्नातानि च नैगमैः
८ ॥ एवं चीर्णेन तपसा मुनिर्धमनिसंततः ॥ मां तपोमयमाराध्य ऋषिलोकादु
पैति मां ॥ ९ ॥ यस्त्वेतत्कृच्छ्रतश्चीर्णं तपो निःश्रेयसं महत् ॥ कामायाल्पीयसे युंज्या
द्बालिशः कोऽपरस्ततः ॥ १० ॥ यदासौ नियमेऽकल्पो जरया जातवेपथुः ॥ आत्मन्य
ग्नीन्समारोप्य मच्चित्तोऽग्निं समाविशेत् ॥ ११ ॥ यदा कर्मविपाकेषु लोकेषु निरया
त्मसु ॥ विरागो जायते सम्यग्न्यस्ताग्निः प्रव्रजेत्ततः ॥ १२ ॥ इष्ट्वा यथोपदेशं मां दत्वा
सर्वस्वमृत्विजे ॥ अग्नीन्स्वप्राण आवेश्य निरपेक्षः परिव्रजेत् ॥ १३ ॥ विप्रस्यैवैसं

न्यसतोदेवादारादिरूपिणः॥विघ्नान्कुर्वंत्ययंह्यस्मानाक्रम्यसमियात्परं॥१४॥बिभृयाच्चेन्मुनिर्वासःकौपीनाछादनंपरं॥त्यक्तंनदंडपात्राभ्यामन्यत्किंचिदनापदि॥१५॥दृष्टिपूतंन्यसेत्पादंवस्त्रपूतंपिबेज्जलं॥सत्यपूतंवदेद्वाक्यंमनःपूतंसमाचरेत्॥१६॥मौनानीहानिलायामादंडावाग्देहचेतसां॥नह्येतेयस्यसंत्यंगवेणुभिर्नभवेद्यतिः॥१७॥भिक्षांचतुर्षुवर्णेषुविगर्ह्यान्वर्जयंश्चरेत्॥सप्तागारानसंक्लृप्तांस्तुष्येल्लब्धेनतावता॥१८॥बहिर्जलाशयंगत्वातत्रोपस्पृश्यवाग्यतः॥विभज्यपावितंशेषंभुंजीताशेषमाहृतं॥१९॥एकश्चरेन्महीमेतांनिःसंगःसंयतेंद्रियः॥आत्मक्रीडआत्मरतआत्मवान्समदर्शनः॥२०॥विविक्तक्षेमशरणोमद्भावविमलाशयः॥आत्मानंचिंतयेदेकमभेदेनमयामुनिः॥२१॥अ

न्वीक्षेतात्मनोबंधंमोक्षंचज्ञाननिष्ठया॥बंधइंद्रियविक्षेपोमोक्षएषांचसंयमः
२२॥तस्मान्नियम्यषड्वर्गंमद्भावेनचरेन्मुनिः॥विरक्तःक्षुद्रकामेभ्योलब्ध्वात्मनि
सुखंमहत्॥२३॥पुरग्रामव्रजान्सार्थान्भिक्षार्थंप्रविशंश्चरेत्॥पुण्यदेशसरि
च्छैलवनाश्रमवतींमहीं॥२४॥वानप्रस्थाश्रमपदेष्वभीक्ष्णंभैक्ष्यमाचरेत्॥संसि
ध्यत्याश्वसंमोहःशुद्धसत्वःशिलांधसा॥२५॥नैतद्वस्तुतयापश्येदृश्यमा
नंविनश्यति॥असक्तचित्तोविरमेदिहामुत्रचिकीर्षितात्॥२६॥यदेतदात्म
निजगन्मनोवाक्प्राणसंहतं॥सर्वंमायेतितर्केणस्वस्थस्त्यक्त्वानतत्स्मरेत्
२७॥ज्ञाननिष्ठोविरक्तोवामद्भक्तोवानपेक्षकः॥सलिंगानाश्रमांस्त्यक्त्वाचरेद
विधिगोचरः॥२८॥बुधोबालकवत्क्रीडेत्कुशलोजडवच्चरेत्॥वदेदुन्मत्तवद्विद्वा

नुगोचर्य्यंनिगमश्चरेत्॥२९॥वेदवादरतोनस्यान्नपाषंडीनहैतुकः॥शुष्कवाद
विवादेनकंचित्पक्षंसमाश्रयेत्॥३०॥नोद्विजेतजनाद्धीरोजनंचोद्वेजयेन्नतु॥
अतिवादांस्तितिक्षेतनावमन्येतकंचन॥३१॥देहमुद्दिश्यपशुवत्वैरंकुर्या
न्नकेनचित्॥एकएवपरोह्यात्माभूतेषात्मन्यऽवस्थितः॥३२॥यथेंदुरुदपा
त्रेषुभूतान्येकात्मकानिच॥अलब्ध्वानविषीदेतकालेकालेशनंक्वचित्॥ल
ब्ध्वानहृष्येद्धृतिमानुभयंदैवतंत्रितं॥३३॥आहारार्थंसमीहेतयुक्तंतत्प्राणधा
रणं॥तत्वंविमृश्यतेतेनतद्विज्ञायविमुच्यते॥३४॥यदृच्छयोपपन्नान्नमद्याछ्रेष्ठ
मुतापरं॥तथावासस्तथाशय्यांप्राप्तंप्राप्तंभजेन्मुनिः॥३५॥शौचमाचमनंस्ना
नंनतुचोदनयाचरेत्॥अन्यांश्चनियमान्ज्ञानीयथाहंलीलयेश्वरः॥३६॥नहि

तस्यविकल्पाख्यायाचमद्वीक्षयाहता॥आदेहांतात्क्वचित्ख्यातिस्ततःसंपद्यते
मया॥३७॥दुःखोदर्केषुकामेषुजातनिर्वेदआत्मवान्॥अजिज्ञासितमद्धर्मोगुरुं
मुनिमुपव्रजेत्॥३८॥तावत्परिचरेद्भक्तःश्रद्धावाननसूयकः॥यावद्ब्रह्मविजानी
यान्मामेवगुरुमादृतः॥३९॥यस्त्वसंयतषड्वर्गःप्रचंडेंद्रियसारथिः॥ज्ञानवैराग्यर
हितस्त्रिदंडमुपजीवति॥४०॥सुरानात्मानमात्मस्थंनिह्नुतेमांचधर्महा॥अविप
क्वकषायोस्मादमुष्माच्चविहीयते॥४१॥भिक्षोर्धर्मःशमोऽहिंसातपईक्षावनौ
कसः॥गृहिणोभूतरक्षेज्याद्विजस्याचार्यसेवनं॥४२॥ब्रह्मचर्यंतपःशौचंसंतोषो
भूतसौहृदं॥गृहस्थस्याप्यृतौगंतुःसर्वेषांमदुपासनं॥४३॥इतिमांयःस्वधर्मेण
भजन्नित्यमनन्यभाक्॥सर्वभूतेषुमद्भावोमद्भक्तिंविंदतेदृढां॥४४॥भक्त्योद्धव

॥भा॰ ए॰॥
॥५९॥

न पायिन्यासर्वलोकमहेश्वरं॥ सर्वोत्पत्यप्ययंब्रह्मकारणंमोपयातिसः॥४५॥इ
तिस्वधर्मनिर्णिक्तसत्वोनिर्ज्ञातमद्गतिः॥ज्ञानविज्ञानसंपन्नोनचिरात्समुपैति
मां॥४६॥वर्णाश्रमवतांधर्म्मएषआचारलक्षणः॥सएवमद्भक्तियुतोनिःश्रेय
सकरःपरः॥४७॥एतत्तेभिहितंसाधोभवान्पृछ्छतियच्चमां॥ यथास्वधर्मसंयुक्तो
भक्तोमांसमियात्परं॥४८॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसं
वादेऽष्टादशोध्यायः॥ ऊनविंशेविमुक्तस्यकृत्यंनास्तीतिगद्यते॥गुणदोषव्यव
स्थार्थंयमादीनांचनिर्णयः॥१॥ज्ञानादेर्निर्णयःपूर्वंकृतोह्याश्रमधर्मतः॥एको
नविंशतितमेज्ञानादेस्त्यागउच्यते॥श्रीभगवानु॰॥ योविद्यांतसंपन्नआत्मवान्नानु
मानिकः॥मायामात्रमिदंज्ञात्वाज्ञानंचमयिसंन्यसेत्॥१॥ज्ञानिनस्त्वहमेवे

अ॰ १८

छु ॥राम॰॥
॥५९॥

ष्टःस्वार्थोहेतुश्चसंमतः॥स्वर्गश्चैवापवर्गश्चनान्योर्थोमदृतेप्रियः॥२॥ज्ञानवि
ज्ञानसंसिद्धाःपदंश्रेष्ठंविदुर्मम॥ज्ञानीप्रियतमोऽतोमेज्ञानेनासौबिभर्त्ति
मां॥३॥तपस्तीर्थंजपोदानंपवित्राणीतराणिच॥नालंकुर्वंतितांशुद्धिंयाज्ञा
नकलयाकृता॥४॥तस्माज्ज्ञानेनसहितंज्ञात्वास्वात्मानमुद्धव॥ज्ञानविज्ञा
नसंपन्नोभजमांभक्तिभावितः॥५॥ज्ञानविज्ञानयज्ञेनमामिष्ट्वात्मानमात्मनि
॥सर्वयज्ञपतिंमांवैसंसिद्धिंमुनयोगमन्॥६॥त्वय्युद्धवाश्रयतियस्त्रिविधो
विकारोमायांतरापततिनाऽद्यपवर्गयोर्यत्॥जन्मादयोस्ययदमीतवत
स्यकिंस्युराद्यंतयोर्यदसतोस्तितदेवमध्ये॥७॥उद्धवउवाच॥ज्ञानंविशुद्धंवि
पुलंयथैतद्वैराग्यविज्ञानयुतंपुराणं॥आख्याहिविश्वेश्वरविश्वमूर्त्तेत्वद्भक्ति

योगंचमहद्विमृग्यं॥८॥ तापत्रयेणाभिहतस्यघोरेसंतप्यमानस्यभवाध्वनीश
पश्यामिनान्यछरणंतवांघ्रिद्वंद्वातपत्रादमृताभिवर्षात्॥९॥ दष्टंजनंसंपति
तंबिलेस्मिन्कालाहिनाक्षुद्रसुखोरुतर्षं॥ समुद्धरैनंकृपयापवर्ग्यैर्वचोभि
रासिंचमहानुभाव॥१०॥ श्रीभगवानुवाच॥ इत्थमेतत्पुराराजाभीष्मंधर्मभृ
तांवरं॥ अजातशत्रुःपप्रच्छसर्वेषांनोऽनुशृण्वतां॥११॥ निवृत्तेभारतेयुद्धे
सुहृन्निधनविह्वलः॥ श्रुत्वाधर्मान्बहून्पश्चान्मोक्षधर्मानपृच्छत॥१२॥ ता
नहंतेभिधास्यामिदेवव्रतमुखाछ्रुतान्॥ ज्ञानवैराग्यविज्ञानश्रद्धाभक्त्यु
पबृंहितान्॥१३॥ नवैकादशपंचत्रीन्भावान्भूतेषुयेनवै॥ ईक्षेताऽथैक
मप्येषुतत्ज्ञानंममनिश्चितं॥१४॥ एतदेवहिविज्ञानंनतथैकेनयेनयत्

ष्ठित्युत्पत्यप्ययान्पश्येद्भावानांत्रिगुणात्मनां ॥१५॥ आदावंतेचमध्येचसृ
ज्यात्सृज्यंयदन्वियात् ॥ पुनस्तत्प्रतिसंक्रामेयच्छिष्येततदेवसत् ॥१६॥ श्रुतिः
प्रत्यक्षमैतिह्यमनुमानंचतुष्टयं ॥ प्रमाणेष्वनवस्थानाद्विकल्पात्सविरज्य
ते ॥१७॥ कर्मणांपरिणामित्वादाविरिंच्यादमंगलं ॥ विपश्चिन्नश्वरंपश्येददृष्ट
मपिदृष्टवत् ॥१८॥ भक्तियोगःपुरैवोक्तःप्रीयमाणायतेनघ ॥ पुनश्चकथयि
ष्यामिमद्भक्तेःकारणंपरं ॥१९॥ श्रद्धामृतकथायांमेशश्वन्मदनुकीर्त्तनं ॥
परिनिष्ठाचपूजायांस्तुतिभिःस्तवनंमम ॥२०॥ आदरःपरिचर्यायांसर्वांगैर
भिवंदनं ॥ मद्भक्तपूजाभ्यधिकासर्वभूतेषुमन्मतिः ॥२१॥ मदर्थेष्वंगचेष्टाचव
चसामद्गुणेरणं ॥ मय्यर्पणंचमनसःसर्वकामविवर्जनं ॥२२॥ मदर्थेर्थपरित्या

॥भा॰ए॰॥
॥६१॥

गोभोगस्यचस्वस्यच॥इष्टंदत्तंहुतंजप्तंमदर्थंयद्व्रतंतपः॥२३॥एवंधर्मै
र्मनुष्याणामुद्धवात्मनिवेदिनां॥मयिसंजायतेभक्तिःकोन्योर्थोस्यावशिष्य
ते॥२४॥यदात्मन्यर्पितंचित्तंशांतंसत्वोपबृंहितं॥धर्मंज्ञानंसवैराग्यमैश्वर्यं
चाभिपद्यते॥२५॥यदर्पितंतद्विकल्पइंद्रियैःपरिधावति॥रजस्वलंचासन्नि
ष्ठंचित्तंविद्धिविपर्ययं॥२६॥धर्म्मोमद्भक्तिकृत्प्रोक्तोज्ञानंचैकात्म्यदर्शनं॥गुणे
ष्वसंगोवैराग्यमैश्वर्यंचाणिमादयः॥२७॥उद्धवउवाच॥ यमःकतिविधःप्रोक्तो
नियमोवारिकर्शन॥कःशमःकोदमःकृष्णकातितिक्षाधृतिःप्रभो॥२८॥
किंदानंकिंतपःशौर्यंकिंसत्यमृतमुच्यते॥कस्त्यागःकिंधनंचेष्टंकोयज्ञःका
चदक्षिणा॥२९॥पुंसःकिंस्विद्बलंश्रीमन्भगोलाभश्चकेशव॥काविद्याह्रीः

अ॰१९

॥राम॰॥
॥६१॥

पराकाश्रीः किं सुखं दुःखमेव च ॥ ३० ॥ कः पंडितः कश्च मूर्खः कः पंथा उत्पथश्च
कः ॥ कः स्वर्गो नरकः कः स्वित्को बंधुरुत किं गृहं ॥ ३१ ॥ क आढ्यः को दरिद्रो वा कृ
पणः कः क ईश्वरः ॥ एतान्प्रश्नान्मम ब्रूहि विपरीतांश्च सत्पते ॥ ३२ ॥ श्रीभगवानुवा
च ॥ अहिंसा सत्यमस्तेयमसंगो ह्रीरसंचयः ॥ आस्तिक्यं ब्रह्मचर्यं च मौनं स्थै
र्यं क्षमाऽभयं ॥ ३३ ॥ शौचं जपस्तपो होमः श्रद्धातिथ्यं मदर्चनं ॥ तीर्थाटनं परा
र्थेहा तुष्टिराचार्यसेवनं ॥ ३४ ॥ एते यमाः सनियमा उभयोर्द्वादश स्मृताः ॥ पुंसा
मुपासितास्तात यथाकामं दुहंति हि ॥ ३५ ॥ शमो मन्निष्ठता बुद्धेर्दम इंद्रियसं
यमः ॥ तितिक्षा दुःखसंमर्षो जिह्वोपस्थजयो धृतिः ॥ ३६ ॥ दंडन्यासः परं दानं का
मत्यागस्तपः स्मृतं ॥ स्वभावविजयः शौर्यं सत्यं च समदर्शनं ॥ ३७ ॥ ऋतं च सूनृ

तावाणी कविभिः परिकीर्तिता ॥ कर्मस्वसंगमः शौचं त्यागः सन्यास उच्यते ॥३८॥ धर्म इष्टं धनं नृणां यज्ञोहं भगवत्तमः ॥ दक्षिणा ज्ञानसंदेशः प्राणायामः परं बलं ॥३९॥ भगो म ऐश्वरो भावो लाभो मद्भक्तिरुत्तमः ॥ विद्यात्मनि भिदाबाधो जुगुप्सा ह्रीरकर्मसु ॥४०॥ श्रीर्गुणा नैरपेक्षाद्याः सुखं दुःखसुखात्ययः ॥ दुःखं कामसुखापेक्षा पंडितो बंधमोक्षवित् ॥४१॥ मूर्खो देहाद्यहंबुद्धिः पंथा मन्निगमः स्मृतः ॥ उत्पथश्चित्तविक्षेपः स्वर्गः सत्वगुणोदयः ॥४२॥ नरकस्तम उन्नाहो बंधुर्गुरुरहं सखे ॥ गृहं शरीरं मानुष्यं गुणाढ्यो ह्याढ्य उच्यते ॥४३॥ दरिद्रो यस्त्वसंतुष्टः कृपणो यो जितेंद्रियः ॥ गुणेष्वसक्तधीरीशो गुणसंगो विपर्ययः ॥४४॥ एत उद्धव ते प्रश्नाः सर्वे साधु निरूपिताः ॥ किं वर्णितेन बहुना लक्षणं गुणदोषयोः ॥४५॥ गुणदोषदृशि

दोषो गुणस्तूभयवर्जितः ॥४६॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भगवदुद्धवसंवादे नाम एकोनविंशोऽध्यायः ॥१९॥ विंशे योगत्रयं प्रोक्तं भक्तिज्ञानक्रियात्मकं ॥ गुणदोषव्यवस्थार्थमधिकारिविभागतः ॥१॥ गुणदोषदृशिर्दोषो गुणस्तूभयवर्ज्जित ॥ उद्धव उवाच ॥ विधिश्च प्रतिषेधश्च निगमो हीश्वरस्य ते ॥ अवेक्षतेरविंदाक्ष गुणं दोषं च कर्मणां ॥१॥ वर्णाश्रमविकल्पं च प्रतिलोमानुलोमजं ॥ द्रव्यदेशवयःकालान्स्वर्गं नरकमेव च ॥२॥ गुणदोषभिदादृष्टिमंतरेण वचस्तव ॥ निःश्रेयसं कथं नृणां निषेधविधिलक्षणं ॥३॥ पितृदेवमनुष्याणां वेदश्चक्षुस्तवेश्वर ॥ श्रेयस्त्वनुपलब्धेर्थे साध्यसाधनयोरपि ॥४॥ गुणदोषभिदादृष्टिर्निगमात्ते न हि स्वतः ॥ निगमेनापवादश्च भिदाया इति ह भ्रमः ॥५॥

॥भा॰ए॰॥
॥६३॥

श्रीभगवानुवाच॥ योगास्त्रयोमयाप्रोक्तानृणांश्रेयोविधित्सया॥ ज्ञानंकर्म
चभक्तिश्चनोपायोन्योस्तिकुत्रचित्॥६॥ निर्विण्णानांज्ञानयोगोन्यासिनामिह
कर्मसु॥ तेष्वनिर्विण्णचित्तानांकर्मयोगस्तुकामिनां॥७॥ यदृच्छयामत्कथादौजा
तश्रद्धस्तुयःपुमान्॥ ननिर्विण्णोनातिसक्तोभक्तियोगोऽस्यसिद्धिदः॥८॥ तावत्क
र्माणिकुर्वीतननिर्विद्येतयावता॥ मत्कथाश्रवणादौवाश्रद्धायावन्नजायते
॥९॥ स्वधर्मस्थोयजन्यज्ञैरनाशीःकामउद्धव॥ नयातिस्वर्गनरकौयद्यन्यन्नस
माचरेत्॥१०॥ अस्मिँल्लोकेवर्त्तमानःस्वधर्मस्थोऽनघःशुचिः॥ ज्ञानंविशुद्धमा
प्नोतिमद्भक्तिंवायदृच्छया॥११॥ स्वर्गिणोप्येतमिच्छंतिलोकंनिरयिणस्तथा॥
साधकंज्ञानभक्तिभ्यामुभयंतदसाधकं॥१२॥ ननरःस्वर्गतिंकांक्षेन्नारकीं

अ॰ २०

॥राम॰॥
॥६३॥

वाविचक्षणः॥नेमंलोकंचकांक्षेतदेहावेशात्प्रमाद्यति॥एतद्विद्वान्पुरामृत्यो
रभवायघटेतसः॥अप्रमत्तइदंज्ञात्वामर्त्यमप्यर्थसिद्धिदं॥१४॥छिद्यमानंय
मैरेतैःकृतनीडंवनस्पतिं॥खगःस्वकेतमुत्सृज्यक्षेमंयातिह्यलंपटः॥१५॥
अहोरात्रैश्छिद्यमानंबुध्वायुर्भयवेपथुः॥मुक्तसंगःपरंबुद्ध्वानिरीहउपशा
म्यति॥१६॥नृदेहमाद्यंसुलभंसुदुर्लभंप्लवंसुकल्पंगुरुकर्णधारं॥मया
नुकूलेननभस्वतेरितंपुमान्भवाब्धिंनतरेत्सआत्महा॥१७॥यदारंभेषुनि
र्विण्णोविरक्तःसंयतेंद्रियः॥अभ्यासेनात्मनोयोगीधारयेदचलंमनः॥१८॥धा
र्यमाणंमनोयर्हिभ्राम्यदाश्वनवस्थितं॥अतंद्रितोनुरोधेनमार्गेणात्मवशं
नयेत्॥१९॥मनोगतिंनविसृजेज्जितप्राणोजितेंद्रियः॥सत्वसंपन्नयाबुद्ध्याम

नआत्मवशंनयेत् ॥२०॥ एषवैपरमोयोगोमनसःसंग्रहःस्मृतः ॥ हृदयज्ञत्वम
न्विछन्दम्यस्येवार्वतोमुहुः ॥२१॥ सांख्येनसर्वभावानांप्रतिलोमानुलोम
तः ॥ भवाप्ययावनुध्यायेन्मनोयावत्प्रसीदति ॥२२॥ निर्विण्णस्यविरक्तस्यपु
रुषस्योक्तवेदिनः ॥ मनस्त्यजतिदौरात्म्यंचिंतितस्यानुचिंतया ॥२३॥ यमादि
भिर्योगपथैरान्वीक्षिक्याचविद्यया ॥ ममार्चोपासनाभिर्वानान्यैर्योग्यंस्म
रेन्मनः ॥२४॥ यदिकुर्यात्प्रमादेनयोगीकर्मविगर्हितं ॥ योगेनैवदहेदंहोनान्य
त्त्रकदाचन ॥२५॥ स्वेस्वेधिकारेयानिष्ठासगुणःपरिकीर्तितः ॥ कर्मणांजात्य
शुद्धानामनेननियमःकृतः ॥२६॥ गुणदोषविधानेनसंगानांत्याजनेछया
जातश्रद्धोमत्कथासुनिर्विण्णःसर्वकर्मसु ॥२७॥ वेददुःखात्मकान्कामान्परि

त्यागेप्यनीश्वरः॥२७॥ततोभजेतमांप्रीतःश्रद्धालुर्दृढनिश्चयः॥जुषमाण
श्चतान्कामान्दुःखोदर्कांश्चगर्हयन्॥२८॥प्रोक्तेनभक्तियोगेनभजतोमा
सकृन्मुनेः॥कामाहृदय्यानश्यंतिसर्वेमयिहृदिस्थिते॥२९॥भिद्यतेहृदय
ग्रंथिःछिद्यंतेसर्वसंशयाः॥क्षीयंतेचास्यकर्माणिमयिदृष्टेखिलात्मनि
॥३०॥तस्मान्मद्भक्तियुक्तस्ययोगिनोवैमदात्मनः॥नज्ञानंनचवैराग्यंप्रा
यःश्रेयोभवेदिह॥३१॥यत्कर्मभिर्यत्तपसाज्ञानवैराग्यतश्चयत्॥योगेनदा
नधर्मेणश्रेयोभिरितरैरपि॥३२॥सर्वंमद्भक्तियोगेनमद्भक्तोलभतेंजसा
स्वर्गापवर्गंमद्धामकथंचिद्यदिवांछति॥३३॥नकिंचित्साधवोधीराभ
क्ताह्येकांतिनोमम॥वांछंत्यपिमयादत्तंकैवल्यमपुनर्भवं॥३४॥नैरपेक्ष्यं

परंप्राहुर्निश्रेयसमनल्पकं॥तस्मान्निराशिषोभक्तिर्न्निरपेक्षस्यमेभवेत्
३५॥नमय्येकांतभक्तानांगुणदोषोद्भवागुणाः॥साधूनांसमचित्तानांबुद्धेःप
रमपेयुषां॥३६॥एवमेतान्मयादिष्टाननुतिष्ठंतिमेपथः॥क्षेमंविंदंतिम
त्स्थानंयद्ब्रह्मपरमंविदुः॥३७॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कं
धेभगवदुद्धवसंवादेनामविंशोऽध्यायः॥२०॥जयतिस्वपरानंदःपरानंद
नृकेसरी॥यत्कृपालवलेशेनश्रीधरःसत्कृतिःकृती॥१॥ईक्षंतामिच्छया
संतनःक्षमंतांममसाहसं॥मयाहिस्वीयबोधायकृतमेतन्नशर्वतः॥२॥
एकविंशेक्रियाज्ञानभक्तिष्वनधिकारिणां॥कामिनांद्रव्यदेशादिगुणदो
षाःप्रपंचिताः॥३॥श्रीभगवानुवाच॥यएतान्मत्पथोहित्वाभक्तिज्ञानक्रि

यात्मकान् ॥ क्षुद्रान् कामांश्चलैः प्राणैर्जुषंतः संसरंति ते ॥१॥ स्वे स्वेधिकारे या नि
ष्ठा स गुणः परिकीर्त्तितः ॥ विपर्ययस्तु दोषः स्यादुभयोरेष निश्चयः ॥२॥ शुद्ध्यशुद्धी
विधीयेते समानेष्वपि वस्तुषु ॥ द्रव्यस्य विचिकित्सार्थं गुणदोषौ शुभाशुभौ ॥३॥
धर्मार्थं व्यवहारार्थं यात्रार्थमिति चानघ ॥ दर्शितोयं मयाचारो धर्ममुद्वहतां धुरं ॥
४॥ भूम्यंब्वग्न्यनिलाकाशा भूतानां पंचधातवः ॥ आब्रह्मस्थावरादीनां शारीरा
आत्मसंयुताः ॥५॥ वेदेन नामरूपाणि विषमाणि समेष्वपि ॥ धातुषूद्धव कल्प्यंते
एतेषां स्वार्थसिद्धये ॥६॥ देशकालादिभावानां वस्तूनां मम सत्तम ॥ गुणदोषौ
विधीयेते नियमार्थं हि कर्मणां ॥७॥ अकृष्णसारो देशानामब्रह्मण्योऽशुचिर्भ
वेत् ॥ कृष्णसारोप्यसौवीरकीकटासंस्कृतेरिणं ॥८॥ कर्मण्यो गुणवान्कालो द्र

व्यतःस्वतएववा॥ यतोनिवर्त्ततेकर्मसदोषोकर्मकःस्मृतः॥ ९॥ द्रव्यस्यशुद्ध्यशु
द्धीचद्रव्येणवचनेनच॥ संस्कारेणाथकालेनमहत्वाल्पतयाथवा॥ १०॥ शक्त्या
शक्त्याथवाबुद्ध्यासमृद्ध्याचयदात्मने॥ अघंकुर्वंतिहियथादिश्यावस्थानुसारतः
११॥ धान्यदार्वल्कितंतूनांरसतैजसचर्मणां॥ कालवाय्वग्निमृत्तोयैःपार्थिवानांयु
तायुतैः॥ १२॥ अमेध्यलिप्तंयद्येनगंधलेपंव्यपोहति॥ भजतेप्रकृतिंतस्यतच्छौचंता
वदिष्यते॥ १३॥ स्नानदानतपोवस्थावीर्यसंस्कारकर्मभिः॥ मत्स्मृत्याचात्मनःशौ
चंशुद्धःकर्माचरेद्द्विजः॥ १४॥ मंत्रस्यचपरिज्ञानंकर्मशुद्धिर्मदर्पणं॥ धर्मःसंपद्य
तेषड्भिरधर्मस्तद्विपर्ययः॥ १५॥ क्वचिद्गुणोपिदोषःस्याद्दोषोपिविधिनागुणः॥
गुणदोषार्थनियमस्तद्भिदामेवबाधते॥ १६॥ समानकर्माचरणंपतितानांन

पातकं। औत्पत्तिको गुणः संगो न शयानः पतत्यधः ।।१७।। यतो यतो निवर्तेत
विमुच्येत ततस्ततः। एष धर्मो नृणां क्षेमः शोकमोहभयापहः ।।१८।। विष
येषु गुणाध्यासात्पुंसः संगस्ततो भवेत्। संगात्तत्र भवेत्कामः कामादेव क
लिर्नृणां ।।१९।। कलेर्दुर्विषहः क्रोधस्तमस्तमनुवर्तते। तमसा ग्रस्यते पुंस
श्चेतना व्यापिनी द्रुतं ।।२०।। तया विरहितः साधो जंतुः शून्याय कल्पते। ततो
स्य स्वार्थविभ्रंशो मूर्छितस्य मृतस्य च ।।२१।। विषयाभिनिवेशेन नात्मानं
वेद नापरं। वृक्षजीविकया जीवन्व्यर्थं भस्त्रेव यः श्वसन् ।।२२।। फलश्रुति
रियं नृणां न श्रेयो रोचनं परं। श्रेयो विवक्षया प्रोक्तं यथा भैषज्यरोचनं।
।।२३।। उत्पत्त्यैव हि कामेषु प्राणेषु स्वजनेषु च। आसक्तमनसो मर्त्या आत्म

नोनर्थहेतुषु ॥२४॥ नतानविदुषः स्वार्थं भ्राम्यतो वृजिनाध्वनि ॥ कथं युंज्या
त्पुनस्तेषु तांस्तमो विशतो बुधः ॥२५॥ एवं व्यवसितं केचिदविज्ञाय कुबुद्धयः
फलश्रुतिं कुसुमितां न वेदज्ञा वदंति हि ॥२६॥ कामिनः कृपणा लुब्धाः पुष्पे
षु फलबुद्धयः ॥ अग्निमुग्धा धूमतांताः स्वं लोकं न विदंति ते ॥२७॥ न ते मामंग
जानंति हृदिस्थं य इदं यतः ॥ उक्थशस्त्रा ह्यसुतृपो यथा नीहारचक्षुषः ॥
२८॥ ते मे मतमविज्ञाय परोक्षं विषयात्मकाः ॥ हिंसायां यदि रागः स्याद्यज्ञ
एव न चोदना ॥२९॥ हिंसाविहारा ह्यालब्धैः पशुभिः स्वसुखेच्छया ॥ यजंते दे
वता यज्ञैः पितृभूतपतीन्खलाः ॥३०॥ स्वप्नोपममममुं लोकमसंतं श्रवणप्रियं
॥ आशिषो हृदि संकल्प्य त्यजंत्यर्थान्यथा वणिक् ॥३१॥ रजःसत्वतमोनि

ष्ठा रजःसत्वतमोजुषः ॥ उपासत इंद्रमुख्यान्देवादीन्न तथैव मां ॥ ३२ ॥ इष्ट्वेह
देवता यज्ञैर्गत्वा रंस्यामहे दिवि ॥ तस्यांत इह भूयास्म महाशाला महाकुलाः
॥ ३३ ॥ एवं पुष्पितया वाचा व्याक्षिप्तमनसां नृणां ॥ मानिनां चातिस्तब्धानां ॥
मद्वार्त्तापि न रोचते ॥ ३४ ॥ वेदा ब्रह्मात्मविषयास्त्रिकांडविषया इमे ॥ परोक्ष-
वादा ऋषयः परोक्षं मम च प्रियं ॥ ३५ ॥ शब्दब्रह्म सुदुर्बोधं प्राणेंद्रियमनोमयं
॥ अनंतपारं गंभीरं दुर्विगाह्यं समुद्रवत् ॥ ३६ ॥ मयोपबृंहितं भूम्ना ब्रह्मणानं
तशक्तिना ॥ भूतेषु घोषरूपेण विसेषूर्णेव लक्ष्यते ॥ ३७ ॥ यथोर्णनाभिर्हृदया
दूर्णामुद्वमते मुखात् ॥ आकाशाद्घोषवान्प्राणो मनसा स्पर्शरूपिणा ॥ ३८ ॥
छंदोमयोमृतमयः सहस्रपदवीं प्रभुः ॥ ॐकाराद्व्यंजितस्पर्शस्वरोष्मांतस्थ

॥भा॰ए॰॥
॥६८॥

भूषितां ॥३९॥ विचित्रभाषाविततांछंदोभिश्चतुरुत्तरैः ॥ अनंतपारांबृहतींसृज
त्याक्षिपतेस्वयं ॥४०॥ गायत्र्युष्णिगनुष्टुप्चबृहतीपंक्तिरेवच ॥ त्रिष्टुप्जगत्यतिछं
दोह्यत्यष्ट्यतिजगद्विराट् ॥४१॥ किंविधत्तेकिमाचष्टेकिमनूद्यविकल्पयेत् ॥ इत्य
स्याहृदयंलोकेनान्योमद्वेदकश्चन ॥ मांविधत्तेऽभिधत्तेमांविकल्प्यापोह्यतेह्य
हं ॥४२॥ एतावान्सर्ववेदार्थःशब्दआस्थायमांभिदां ॥ मायामात्रमनूद्यांतेप्रति
षिध्यप्रसीदति ॥४३॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेए
कविंशोध्यायः ॥ द्वाविंशेतत्वसंख्यानमविरोधविधोच्यते ॥ पुंप्रकृत्योर्विवेकश्चज
न्ममृत्युविधादिच ॥१॥ उद्धवउवाच ॥ कतितत्वानिविश्वेशसंख्यातान्यृषिभिःप्र
भो ॥ नवैकादशपंचत्रीण्यात्थत्वमिहशुश्रुम ॥१॥ केचिषड्विंशतिंप्राहुरपरेपंचविं

अ॰२१

॥राम॰॥
॥६८॥

शतिं ॥ सप्तैके नवषट्केचिच्चत्वार्येकादशापरे ॥ २ ॥ केचित्सप्तदशप्राहुः षोडशैके त्र
योदश ॥ ३ ॥ एतावत्त्वं हि संख्यानं ऋषयो यद्विवक्षया ॥ गायंति पृथगायुष्मन्निदं नो
वक्तुमर्हसि ॥ ४ ॥ श्रीभगवानु० ॥ युक्तं च संति सर्वत्र भाषंते ब्राह्मणा यथा ॥ मायां म
दीयामुद्गृह्य वदतां किन्नु दुर्घटं ॥ ५ ॥ नैतदेवं यथात्थ त्वं यदहं वच्मि तत्तथा ॥ एवं
विवदतां हेतुं शक्तयो मे दुरत्ययाः ॥ ६ ॥ यासां व्यतिकरादासीद्विकल्पो वदतां प
दं ॥ प्राप्ते शमदमेप्येति वादस्तमनु शाम्यति ॥ ७ ॥ परस्परानुप्रवेशात्तत्वानां पुरु
षर्षभ ॥ पौर्वापर्यप्रसंख्यानं यथा वक्तुर्विवक्षितं ॥ ८ ॥ एकस्मिन्नपि दृश्यंते प्रविष्टा
नीतराणि च ॥ पूर्वस्मिन्वा परस्मिन्वा तत्वे तत्वानि सर्वशः ॥ ९ ॥ पौर्वापर्यमतोऽमी
षां प्रसंख्यानमभीप्सतां ॥ यथा विविक्तं यद्वक्त्रं गृह्णीमो युक्तिसंभवात् ॥ १० ॥ अना

द्यविद्यायुक्तस्यपुरुषस्यात्मवेदनं॥स्वतोनसंभवादन्यस्तत्वज्ञोज्ञानदोभवेत्॥११
पुरुषेश्वरयोरत्रनवैलक्षण्यमण्वपि॥तदन्यकल्पनापार्थाज्ञानंचप्रकृतेर्गुणः॥१२
प्रकृतिर्गुणसाम्यंवैप्रकृतेर्नात्मनोगुणाः॥सत्वंरजस्तमइतिस्थित्युत्पत्त्यंतहेतवः
१३॥सत्वंज्ञानंरजःकर्मतमोज्ञानमिहोच्यते॥गुणव्यतिकरःकालःस्वभावःसूत्रमे
वच॥१४॥पुरुषःप्रकृतिर्व्यक्तमहंकारोनभोनिलः॥ज्योतिरापःक्षितिरितितत्वा
न्युक्तानिमेनव॥१५॥श्रोत्रंत्वग्दर्शनंघ्राणोजिह्वेतिज्ञानशक्तयः॥वाक्पाण्युपस्थ
पाय्वंघ्रिःकर्माण्यंगोभयंमनः॥१६॥शब्दःस्पर्शोरसोगंधोरूपंचेत्यर्थजातयः॥
गत्युक्त्युत्सर्गशिल्पानिकर्मायतनसिद्धयः॥१७॥सर्गादौप्रकृतिर्ह्यस्यकार्यका
रणरूपिणी॥सत्वादिभिर्गुणैर्धत्तेपुरुषोव्यक्तईक्षते॥१८॥व्यक्तादयोविकुर्वा

णाधातवःपुरुषेक्षया॥ लब्धवीर्याःसृजंत्यंडंसंहताःप्रकृतेर्बलात्॥१९॥ सप्तेव
धातवइतितत्रार्थाःपंचखादयः॥ ज्ञानमात्मोभयाधारस्ततोदेहेंद्रियासवः॥२०॥
षडित्यत्रापिभूतानिपंचषष्ठःपरःपुमान्॥ तैर्युक्तआत्मसंभूतैःसृष्ट्वेदंसमुपावि
शत्॥२१॥ चत्वार्य्येवेतितत्रापितेजआपोन्नमात्मनः॥ जातानितैरिदंजातंजन्मा
वयविनःखलु॥२२॥ संख्यानेसप्तदशकेभूतमात्रेंद्रियाणिच॥ पंचपंचैकमनसा
आत्मासप्तदशःस्मृतः॥२३॥ तद्वत्षोडशसंख्यानेआत्मेवमनउच्यते॥ भूतेंद्रिया
णिपंचैवमनआत्मात्रयोदश॥२४॥ एकादशत्वमात्मासौमहाभूतेंद्रियाणिच॥
अष्टौप्रकृतयश्चैवपुरुषश्चनवेत्यथ॥२५॥ इतिनानाप्रसंख्यानंतत्वानामृषिभिः
कृतं॥ सर्वंन्याय्यंयुक्तिमत्वाद्विदुषांकिमशोभनं॥२६॥ उद्धवउवाच॥ प्रकृतिःपुरुष

श्चोभौ यद्यप्यात्मविलक्षणौ ॥ अन्योन्यापाश्रयात्कृष्ण दृश्यते न भिदानयोः ॥ प्रकृतौ
लक्ष्यते ह्यात्मा प्रकृतिश्च तथात्मनि ॥ एवं मे पुंडरीकाक्ष महांतं संशयं हृदि ॥ छेत्तु
मर्हसि सर्वज्ञ वचोभिर्नयनैपुणैः ॥ २८ ॥ त्वत्तो ज्ञानं हि जीवानां प्रमोषस्तेत्र शक्ति
तः ॥ त्वमेव ह्यात्ममायाया गतिं वेत्थ न चापरः ॥ २९ ॥ श्रीभगवानु० ॥ प्रकृतिः पुरुष
श्चेति विकल्पः पुरुषर्षभ ॥ एष वैकारिकः सर्गो गुणव्यतिकरात्मकः ॥ ३० ॥ ममांग
मायागुणमय्यनेकधा विकल्पबुद्धीश्च गुणैर्विधत्ते ॥ वैकारिकस्त्रिविधोध्यात्ममे
कमथाधिदैवमधिभूतमन्यत् ॥ ३१ ॥ दृग्रूपमार्कं वपुरत्र रंध्रे परस्परं सिध्यति यः स्व
तः खे ॥ आत्मा यदेषामपरो य आद्यः स्वयानुभूत्याखिलसिद्धसिद्धिः ॥ एवं त्वगादि
श्रवणादि चक्षुर्जिह्वादि नासादि च चित्तयुक्तं ॥ ३२ ॥ योसौ गुणक्षोभकृतो विकारः

प्रधानमूलान्महतः प्रसूतः ॥ अहंत्रिवृन्मोहविकल्पहेतुर्वैकारिकस्तामसऐंद्रि
येश्च ॥३२॥ आत्मापरिज्ञानमयोविवादोह्यस्तीतिनास्तीतिभिदार्थनिष्ठः ॥ व्यर्थो
पिनैवोपरमेतपुंसांमत्तःपरावृत्तधियांस्वलोकात् ॥३३॥ उद्धवउवाच ॥ त्वत्तःपरावृ
त्तधियःस्वकृतैःकर्मभिःप्रभो ॥ उच्चावचान्यथादेहान्गृह्णंतिविसृजंतिच ॥३४॥
तन्ममाख्याहिगोविंददुर्विभाव्यमनात्मभिः ॥ नह्येतत्प्रायशोलोकेविद्वांसःस
तिवंचिताः ॥३५॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मनःकर्ममयंनृणामिंद्रियैःपंचभिर्युतं ॥ लोका
ल्लोकंप्रयात्यन्यआत्मातदनुवर्त्तते ॥३६॥ ध्यायन्मनोनुविषयान्दृष्टान्वानु
श्रुतानथ ॥ उद्यत्सीदत्कर्मतंत्रंस्मृतिस्तदनुशाम्यति ॥३७॥ विषयाभिनिवेशेन
नात्मानंयत्स्मरेत्पुनः ॥ जंतोर्वैकस्यचिद्धेतोर्मृत्युरत्यंतविस्मृतिः ॥३८॥ जन्मत्वात्म

२

तयापुंसःसर्वभावेनभूरिद॥विषयस्वीकृतिंप्राहुर्यथास्वप्नमनोरथः॥३९॥स्वप्नं
मनोरथंचेत्थंप्राक्तनंनस्मरत्यसौ॥तत्रपूर्वमिवात्मानमपूर्वंचानुपश्यति॥४०॥
इंद्रियायनसृष्ट्येदंत्रैविध्यंभातिवस्तुनि॥बहिरंतर्भिदाहेतुर्जनोऽसज्जनकृद्य
था॥४१॥नित्यदाह्यंगभूतानिभवंतिनभवंतिच॥कालेनालक्ष्यवेगेनसूक्ष्म
त्वात्तन्नदृश्यते॥४२॥यथार्चिषांस्रोतसांचफलानांवावनस्पतेः॥तथैवसर्वभू
तानांवयोवस्थादयःकृताः॥४३॥सोयंदीपोर्चिषांयद्वत्स्रोतसांतदिदंजलं॥सो
यंपुमानितिनृणांमृषागीर्धीर्मृषायुषां॥४४॥मास्वस्यकर्मबीजेनजायतेसो
प्ययंपुमान्॥म्रियतेवामरोभ्रांत्यायथाग्निर्दारुसंयुतः॥४५॥निषेकगर्भजन्मा
निबाल्यकौमारयौवनं॥वयोमध्यंजरामृत्युरित्यवस्थास्तनोर्नव॥४६॥एताम

नोरथमयैर्ह्यन्यस्योच्चावचास्तनूः ॥ गुणसंगादुपादत्ते क्वचित्कश्चिज्जहातिच ॥ आत्मनः पितृपुत्राभ्यामनुमेयौभवाप्ययौ ॥ नभवाप्ययवस्तूनामभिज्ञोद्वय
लक्षणः ॥ ४८ ॥ तरोर्बीजविपाकाभ्यांयोविद्वाञ्जन्मसंयमौ ॥ तरोर्विलक्षणोद्र
ष्टाएवंद्रष्टातनोःपृथक् ॥ ४९ ॥ प्रकृतेरेवमात्मानमविविच्याबुधःपुमान् ॥ तत्वे
नस्पर्शसंमूढःसंसारंप्रतिपद्यते ॥ ५० ॥ सत्वसंगादृषीन्देवान्रजसासुरमानु
षान् ॥ तमसाभूततिर्यक्त्वंभ्रामितोयातिकर्मभिः ॥ ५१ ॥ नृत्यतोगायतःपश्यन्
यथैवानुकरोतितान् ॥ एवंबुद्धिगुणान्पश्यन्ननीहोप्यनुकार्यते ॥ ५२ ॥ यथांभ
साप्रचलतातरवोपिचलाइव ॥ चक्षुषाभ्राम्यमाणेनदृश्यतेभ्रमतीवभूः ॥ ५३ ॥
यथामनोरथधियोविषयानुभवोमृषा ॥ स्वप्नदृष्टाश्चदाशार्हतथासंसारआ

त्मनः॥५४॥अर्थेह्यविद्यमानेपिसंसृतिर्ननिवर्त्तते॥ध्यायतोविषयानस्यस्वप्नेन
र्थागमोयथा॥५५॥तस्मादुद्धवमाभुंक्ष्वविषयानसदिंद्रियैः॥आत्माग्रहण
निर्भातंपश्यवैकल्पिकंभ्रमं॥५६॥क्षिप्तोवमानितोऽसद्भिःप्रलब्धोसूयितो
थवा॥ताडितःसन्निरुद्धोवावृत्त्यावापरिहापितः॥५७॥निष्ठितोमूत्रितोवाज्ञै
र्बहुधैवंप्रकंपितः॥श्रेयस्कामःकृच्छ्रगतःआत्मनात्मानमुद्धरेत्॥५८॥श्रीउद्धव
उवाच॥यथैवमनुबुद्ध्येयंवदनोवदतांवर॥सुदुःसहमिमंमन्येआत्मन्यसदति
क्रमं॥५९॥विदुषामपिविश्वात्मन्प्रकृतिर्हिबलीयसी॥कृतेत्वद्धर्मनिरता
ञ्छांतांस्तेचरणालयान्॥६०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कं
धेभगवदुद्धवसंवादेद्वाविंशोऽध्यायः॥२२॥ ॥त्रयोविंशोतिरस्कारसहनोपाय

ईर्य्यते॥ भिक्षुगीताप्रकारेण मनसः संयमो धिया॥ ६१॥ दुर्ज्जनोपद्रवो नूनं दुःसहो
पि महीयसां॥ अतश्चतुर्भिरध्यायैः सह नोपायवर्णनं॥ २॥ श्रीशुक उवाच॥ स ए
वमाशंसित उद्धवेन भागवतमुख्येन दशार्हर्षभेण॥ सभाजयन्भृत्यवचो मुकुंद
स्तमाबभाषे श्रवणीयवीर्यः॥ १॥ श्रीभगवानुवाच॥ बार्हस्पत्य न सोस्त्यत्र साधुर्वै
दुर्ज्जनेरितैः॥ दुरुक्तैर्भिन्नमात्मानं यः समाधातुमीश्वरः॥ २॥ न तथा तप्यते विद्धः
पुमान्बाणैर्हि मर्मगैः॥ यथा तुदंति मर्मस्था ह्यसतां परुषेषवः॥ ३॥ कथयंति म
हत्पुण्यमितिहासमिहोद्धव॥ तमहं वर्णयिष्यामि निबोध सुसमाहितः॥ ४॥ के
नचिद्भिक्षुणा गीतं परिभूतेन दुर्जनैः॥ स्मरता धृतियुक्तेन विपाकं निजकर्मणां॥ ५॥
अवंतिषु द्विजः कश्चिदासीदाढ्यतमः श्रिया॥ वार्त्तावृत्तिः कदर्यस्तु कामी लुब्धो

॥भा॰ ए॰॥
॥७३॥

तिकोपनः॥६॥ ज्ञातयोतिथयस्तस्य वाङ्मात्रेणापि नार्चिताः॥ शून्यावसथ आत्मा
पि काले कामैरनर्चितः॥७॥ दुःशीलस्य कदर्यस्य द्रुह्यंते पुत्रबांधवाः॥ दारा दुहितरो
भृत्या विषण्णा नाचरन्प्रियं॥८॥ तस्यैवं यक्षवित्तस्य च्युतस्योभयलोकतः॥ ध
र्मकामविहीनस्य चुक्रुधुः पंचभागिनः॥९॥ तदवध्यानविस्रस्तपुण्यस्कंधस्य भूरिद
॥ अर्थोप्यगच्छन्निधनं बह्वायासपरिश्रमः॥१०॥ ज्ञातयो जगृहुः किंचित्किंचिद्दस्य
व उद्धव॥ दैवतः कालतः किंचिद्ब्रह्मबंधोर्नृपार्थिवात्॥११॥ स एवं द्रविणे नष्टे ध
र्मकामविवर्जितः॥ उपेक्षितश्च स्वजनैश्चिंतामापदुरत्ययां॥१२॥ तस्यैवं ध्या
यतो दीर्घं नष्टरायस्तपस्विनः॥ खिद्यतो बाष्पकंठस्य निर्वेदः सुमहानभूत्॥१३॥
स चाहेदमहो कष्टं वृथात्मा मेनुतापितः॥ न धर्माय न कामाय यस्यार्थायास

॥अ॰ २३॥
॥राम॥
॥७३॥

ईदृशाः ॥ १४ ॥ प्रायेणार्थःकदर्याणांनसुखायकदाचन ॥ इहचात्मोपतापायमृतस्य
नरकायच ॥ १५ ॥ यशोयशस्विनांशुद्धंश्लाघ्यायेगुणिनांगुणाः ॥ लोभःस्वल्पोपि
तान्हंतिश्वित्रोरूपमिवेप्सितं ॥ १६ ॥ अर्थस्यसाधनेसिद्धेउत्कर्षेरक्षणेव्यये ॥ नाशो
पभोगआयासस्त्रासश्चिंताभ्रमोनृणां ॥ १७ ॥ स्तेयंहिंसाऽनृतंदंभःकामःक्रोधःस्म
योमदः ॥ भेदोवैरमविश्वासःसंस्पर्द्धाव्यसनानिच ॥ १८ ॥ एतेपंचदशानर्थाह्यर्थमू
लामतानृणां ॥ तस्मादनर्थमर्थाख्यंश्रेयोर्थीदूरतस्त्यजेत् ॥ १९ ॥ भिद्यंतेभ्रातरोदा
राःपितरःसुहृदस्तथा ॥ एकास्निग्धाःकाकिणिनासद्यःसर्वेरयःकृताः ॥ २० ॥ अर्थेना
ल्पीयसाह्येतेसंरब्धादीप्तमन्यवः ॥ त्यजंत्याशुस्पृधोघ्नंतिसहसोत्सृज्यसौहृदं ॥ २१ ॥
लब्ध्वाजन्मामरप्रार्थ्यंमानुष्यंतद्द्विजाग्र्यतां ॥ तदनादृत्ययेस्वार्थंघ्नंतियांत्यशु

॥भा॰ ए॰॥
॥७४॥

मांगतिं॥२२॥स्वर्गापवर्गयोर्द्वारंप्राप्यलोकमिमंपुमान्॥द्रविणेकोनुसज्जे
तमर्त्योनर्थस्यधामनि॥२३॥देवर्षिपितृभूतानिज्ञातीन्बंधूश्चभागिनः॥अ
संविभज्यचात्मानंयक्षवित्तःपतत्यधः॥२४॥व्यर्थयार्थेहयावित्तंप्रमत्तस्यव
योबलं॥कुशलायेनसिध्यंतिजरठःकिंनुसाधये॥२५॥कस्मात्संक्लिश्यतेवि
द्वान्व्यर्थयार्थेहयासकृत॥कस्यचिन्माययानूनंलोकोयंसुविमोहितः॥
२६॥किंधनैर्धनदैर्वाकिंकामैर्वाकामदैरुत॥मृत्युनाग्रस्यमानस्यकर्मभिर्वो
तजन्मदैः॥२७॥नूनंमेभगवांस्तुष्टःसर्वदेवमयोहरिः॥येननीतोदशामेतांनि
र्वेदश्चात्मनःप्लवः॥२८॥सोहंकालावशेषेणशोषयिष्येंगमात्मनः॥अप्रम
त्तोखिलस्वार्थेयदिस्यात्सिद्धआत्मनि॥२९॥तत्रमामनुमोदेरन्देवास्त्रिभु

अ॰ २३

॥राम॰॥
॥७४॥

वनेश्वराः॥ मुहूर्त्तेनब्रह्मलोकंखट्वांगःसमसाधयत्॥३०॥ श्रीभगवानुवाच॥
इत्यभिप्रेत्यमनसाह्यावंत्योद्विजसत्तमः॥ उन्मुच्यहृदयग्रंथिंशांतोभिक्षु
रभून्मुनिः॥३१॥ सचचारमहीमेतांसंयतात्मेंद्रियानिलः॥ भिक्षार्थंनगरग्रा
मानसंगोलक्षितोविशत्॥३२॥ तंवैप्रवयसंभिक्षुमवधूतमसज्जनाः॥ दृ
ष्ट्वापर्यभवन्भद्रबह्वीभिःपरिभूतिभिः॥३३॥ केचित्त्रिवेणुंजगृहुरेकेपात्रंक
मंडलुं॥ पीठंचैकेक्षसूत्रंचकंथांचीराणिकेचन॥३४॥ प्रदायचपुनस्तानि
दर्शितान्याददुर्मुनेः॥ अन्नंचभैक्ष्यसंपन्नंभुंजानस्यसरित्तटे॥३५॥ मूत्रयंति
चपापिष्ठाःष्ठीवंत्यस्यचमूर्द्धनि॥ यतवाचंवाचयंतिताडयंतिनवक्तिचेत्॥३६
तर्जयंत्यपरेवाभिःस्तेनोयमितिवादिनः॥ बध्नंतिरज्ज्वातंकेचिद्बध्यतांबध्य
ग्र

॥भा॰ ए॰॥
॥७५॥

तामिति ॥ क्षिपंत्येकेऽवजानंति एष धर्मध्वजः शठः ॥ ३७ ॥ क्षीणवित्त इमां वृत्तिम
गृहीत्स्वजनोज्झितः ॥ अहो एष महासारो धृतिमान्गिरिराडिव ॥ ३८ ॥ मौनेन
साधयत्यर्थं बकवद्दृढनिश्चयः ॥ इत्येके विहसंत्येनमेके दुर्वातयंति च ॥ ३९ ॥ तं
बबंधुर्निरुरुधुर्यथा क्रीडनकं द्विजं ॥ स एवं भौतिकं दुःखं दैविकं दैहिकं च यत्
॥ ४० ॥ भोक्तव्यमात्मनो दिष्टं प्राप्तं प्राप्तमबुध्यत ॥ परिभूत इमां गाथामगायत
नराधमैः ॥ पातयद्भिः स्वधर्मस्थो धृतिमास्थाय सात्विकीं ॥ ४१ ॥ भिक्षुरुवाच ॥
नायं जनो मे सुखदुःखहेतुर्न देवतात्मा ग्रहकर्मकालाः ॥ मनः परं कारणमा
मनंति संसारचक्रं परिवर्त्तयेद्यत् ॥ ४२ ॥ मनो गुणान्वै सृजते बलीयस्ततश्च क
र्माणि विलक्षणानि ॥ शुक्लानि कृष्णान्यथ लोहितानि तभ्यः सवर्णाः सृतयो

अ॰ २३
॥राम॰॥
॥७५॥

भवंति॥४३॥अनीहआत्मामनसासमीहताहिरण्मयोमत्सखउद्विचष्टे॥मनः
स्वलिंगंपरिगृह्यकामान्जुषन्निबद्धोगुणसंगतोसौ॥४४॥दानंस्वधर्मोनियमो
यमश्चश्रुतंचकर्माणिचसद्व्रतानि॥सर्वेमनोनिग्रहलक्षणांताःपरोहियोगोम
नसःसमाधिः॥४५॥समाहितंयस्यमनःप्रशांतंदानादिभिःकिंवदतस्यकृत्यं॥अ
संयतंयस्यमनोविनश्यद्दानादिभिश्चेदपरंकिमेभिः॥४६॥मनोवशेन्येह्यभवं
स्मदेवामनश्चमनश्चनान्यस्यवशंसमेति॥भीष्मोहिदेवःसहसःसहीयान्युं
ज्याद्वशेतंसहिदेवदेवः॥४७॥तंदुर्जयंशत्रुमसह्यवेगमरुंतुदंतन्नविजित्यके
चित्॥कुर्वंत्यसद्विग्रहमत्रमर्त्यैर्मित्राण्युदासीनरिपून्विमूढाः॥४८॥देहंमनो
मात्रमिमंगृहीत्वाममाहमित्यंधधियोमनुष्याः॥एषोहमन्योयमितिभ्रमेण

॥भा॰ ११॥ ॥७६॥

दुरंतपारेतमसिभ्रमंति॥४९॥जनस्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनश्चात्रह
भौमयोस्तत्॥जिह्वांक्वचित्संदशतिस्वदद्भिस्तद्वेदनायांकतमायकुप्येत्॥५०॥
दुःखस्यहेतुर्यदिदेवतास्तुकिमात्मनस्तत्रविकारयोस्तत्॥यदंगमंगेननिह
न्यतेक्वचित्क्रुध्येतकस्मैपुरुषःस्वदेहे॥५१॥आत्मायदिस्यात्सुखदुःखहेतुः
किमन्यतस्तत्रनिजस्वभावः॥नह्यात्मनोऽन्यद्यदितन्मृषास्यात्क्रुध्येतकस्मा
न्नसुखंनदुःखं॥५२॥ग्रहानिमित्तंसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनोजस्यजनस्यते
वै॥ग्रहैर्ग्रहस्यैववदंतिपीडांक्रुध्येतकस्मैपुरुषस्ततोन्यः॥५३॥कर्मास्तुहेतुः
सुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनस्तद्धिजडाजडत्वे॥देहस्त्वचित्पुरुषोयंसुपर्णः
क्रुध्येतकस्मैनहिकर्ममूलं॥५४॥कालस्तुहेतुःसुखदुःखयोश्चेत्किमात्मनस्त

अ॰ २३ ॥राम॥ ॥७६॥

त्मतदात्मकोसौ॥ नाग्नेर्हितापोनहिमस्यतत्स्यात्क्रुद्ध्येतकस्मैनपरस्यद्वंद्वं॥५५॥
नकेनचित्क्वापिकथंचनास्यद्वंद्वोपरागःपरतःपरस्य॥ यथाहमःसंसृतिरूपिणःस्या
देवंप्रबुद्धोनबिभेतिभूतैः॥५६॥ एतांसमास्थायपरात्मनिष्ठामध्यासितांपूर्वतमै
र्महर्षिभिः॥ अहंतरिष्यामिदुरंतपारंतमोमुकुंदांघ्रिनिषेवयैव॥५७॥ श्रीभगवानु॰
॥ निर्विद्यनष्टद्रविणोगतक्लमःप्रव्रज्यगांपर्यटमानइत्थं॥ निराकृतोऽसद्भिरपि
स्वधर्मादकंपितोमूंमुनिराहगाथां॥५८॥ सुखदुःखप्रदोनान्यःपुरुषस्यात्मवि
भ्रमः॥ मित्रोदासीनरिपवःसंसारस्तमसःकृतः॥५९॥ तस्मात्सर्वात्मनातातनि
गृहाणमनोधिया॥ मय्यावेशितयायुक्तएतावान्योगसंग्रहः॥६०॥ यएतांभिक्षु
णागीतांब्रह्मनिष्ठांसमाहितः॥ धारयन्श्रावयन्शृण्वन्द्वंद्वैर्नैवाभिभूयते॥६१॥

इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेभिक्षुगीतायांत्रयोविंशोध्यायः॥२३॥ चतुर्विंशेतुसांख्येनमनोमोहोनिवार्यते॥आत्मनःसर्वभावानामागमापायचिंतया॥१॥स्वपदद्वंद्वभक्तानामद्वंद्वत्वायसंयमं॥चित्तस्योत्कापुनःकृत्स्नःसांख्यमत्राहतत्कृते॥२॥श्रीभगवानुवाच॥अथतेसंप्रवक्ष्यामिसांख्यंपूर्वैर्विनिश्चितं॥यद्विज्ञायपुमान्सद्योजह्याद्वैकल्पिकंभ्रमं॥१॥आसीज्ज्ञानमथोअर्थएकमेवाविकल्पितं॥यदाविवेकनिपुणाआदौकृतयुगेयुगे॥२॥तन्मायाफलरूपेणकेवलंनिर्विकल्पितं॥वाङ्मनोगोचरंसत्यंद्विधासमभवद्बृहत्॥३॥तयोरेकतरोह्यर्थःप्रकृतिःसोभयात्मिका॥ज्ञानंत्वन्यतमोभावःपुरुषःसोभिधीयते॥४॥तमोरजःसत्वमितिप्रकृतेरभवन्गुणाः॥मयाप्रक्षोभ्यमाणायाःपुरुषानुमतेन

च ॥५॥ तेभ्यःसमभवत्सूत्रंमहान्सूत्रेण संयुतः ॥ ततोविकुर्वतोजातोयोहंकारो
विमोहनः ॥६॥ वैकारिकस्तैजसश्चतामसश्चेत्यहंत्रिवृत् । तन्मात्रेंद्रियमनसां
कारणंचिदचिन्मयः ॥७॥ अर्थस्तन्मात्रकाज्जज्ञेतामसादिंद्रियाणिच । तैजसा
द्देवताआसन्नेकादशचवैकृतात् ॥८॥ मयासंचोदिताभावाःसर्वेसंहत्यकारि
णः ॥ अंडमुत्पादयामासुर्ममायतनमुत्तमं ॥९॥ तस्मिन्नहंसमभवमंडेसलि
लसंस्थितो ॥ ममनाभ्यामभूत्पद्मंविश्वाख्यंतत्रचात्मभूः ॥१०॥ सोसृजत्तपसायु
क्तोरजसामदनुग्रहात् । लोकान्सपालान्विश्वात्माभूर्भुवःस्वरितित्रिधा ॥११॥
देवानामोकआसीत्स्वर्भूतानांचभुवःपदं ॥ मर्त्यादीनांचभूर्लोकःसिद्धानांत्रि
तयात्परं ॥ अधोऽसुराणांनागानांभूमेरोकोसृजत्प्रभुः ॥१२॥ त्रिलोक्यांगतयःस

र्वोः कर्मणां त्रिगुणात्मनां॥ योगस्य तपसश्चैव न्यासस्य गतयोमलाः॥१३॥ मह
र्ज्जनः तपः सत्यं भक्तियोगस्य मद्गतिः॥ मया कालात्मना धात्रा कर्मयुक्तमिदं ज
गत्॥१४॥ गुणप्रवाह एतस्मिन्नुन्मज्जति निमज्जति॥ अणुर्बृहत्कृशः स्थूलो यो
यो भावः प्रसिध्यति॥ सर्वोप्युभयसंयुक्तः प्रकृत्या पुरुषेण च॥१५॥ यस्तु यस्यादि
रंतश्च स वै मध्यं च तस्य सन्॥ विकारो व्यवहारार्थो यथा तैजसपार्थिवाः॥१६॥ य
दुपादाय पूर्वस्तु भावो विकुरुते परं॥ आदिरंतो यदा यस्य तत्सत्यमभिधीयते॥१७
॥ प्रकृतिर्ह्यस्योपादानमाधारः पुरुषः परः॥ सतोऽभिव्यंजकः कालो ब्रह्म तत्त्रित
यं त्वहं॥१८॥ सर्गः प्रवर्त्तते तावत्पौर्वापर्येण नित्यशः॥ महान्गुणविसर्गार्थः स्थि
त्यंतो यावदीक्षणं॥१९॥ विराण्मयाऽसाद्यमानो लोककल्पविकल्पकः॥ पंच

त्वायविशेषायकल्पतेभुवनैःसह॥२०॥अन्नेप्रलीयतेमर्त्यमन्नंधानासुलीय
ते॥धानाभूमौप्रलीयंतेभूमिर्गंधेप्रलीयते॥२१॥अप्सुप्रलीयतेगंधआपश्चस्व
गुणेरसे॥लीयतेज्योतिषिरसोज्योतीरूपेप्रलीयते॥२२॥रूपंवायौसचस्पर्शेली
यतेसोऽपिचांबरे॥अंबरंशब्दतन्मात्रइंद्रियाणिस्वयोनिषु॥२३॥योनिर्वैकारि
केसोम्यंलीयतेमनसीश्वरे॥शब्दोभूतादिमप्येतिभूतादिर्महतिप्रभुः॥२४॥स
लीयतेमहान्स्वेषुगुणेषुगुणवत्तमः॥तेऽव्यक्तेसंप्रलीयंतेतत्कालेलीयतेऽव्यये
२५॥कालोमायामयेजीवेजीवआत्मनिमय्यजे॥आत्माकेवलआत्मस्थोविकल्पा
पायलक्षणः॥२६॥एवमन्वीक्षमाणस्यकथंवैकल्पिकोभ्रमः॥मनसोहृदितिष्ठेत
व्योम्नीवार्कोदयेतमः॥२७॥एषसांख्यविधिःप्रोक्तःसंशयग्रंथिभेदनः॥प्रतिलोमा

नुलोमाभ्यां परावरदृशा मया ॥२९॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भग
वदुद्धवसंवादे नाम चतुर्विंशोध्यायः ॥२४॥ पंचविंशे त्वनैर्गुण्यप्रतिपत्त्यै निरूप्यते
॥भिन्नप्रभवसत्वादिगुणवृत्तिरनेकधा ॥१॥ श्रीभगवानुवाच ॥ गुणानामसमिश्रा
णां पुमान्येन यथा भवेत् ॥ तन्मे पुरुषवर्येदमुपधारय शंसतः ॥१॥ शमो दमस्ति
तिक्षेक्षा तपः सत्यं दया स्मृतिः ॥ तुष्टिस्त्यागो स्पृहा श्रद्धा ह्रीर्दयादिः स्वनिर्वृतिः ॥२
कामईहा मदस्तृष्णा स्तंभ आशीर्भिदा सुखं ॥ मदोत्साहो यशःप्रीतिर्हास्यं वी
र्यं बलोद्यमः ॥३॥ क्रोधो लोभोनृतं हिंसा याच्ञा दंभः क्लमः कलिः ॥ शोकमोहौ वि
षादार्त्ती निद्राशा भीरनुद्यमः ॥४॥ सत्वस्य रजसश्चैतास्तमसश्चानुपूर्वशः ॥ वृत्त
यो वर्णितप्रायाः संनिपातमथो शृणु ॥५॥ सन्निपातस्त्वहमिति ममेत्युद्धव या

मतिः॥ व्यवहारःसंनिपातोमनोमात्रेंद्रियासुभिः॥ ६॥ धर्मेचार्थेचकामेचय
दासौपरिनिष्ठितः॥गुणानांसन्निकर्षोयंश्रद्धारतिधनावहः॥ ७॥ प्रवृत्तिलक्ष
णेनिष्ठापुमान्यर्हिगृहाश्रमे॥स्वधर्मेचानुतिष्ठेतगुणानांसमितिर्हिसा॥ ८॥ पु
रुषंसत्वसंयुक्तमनुमीयाच्छमादिभिः॥कामादिभीरजोयुक्तंक्रोधाद्यैस्त
मसायुतं॥ ९॥ यदाभजतिमांभक्त्यानिरपेक्षःस्वकर्मभिः॥तंसत्वप्रकृतिंवि
द्यात्पुरुषंस्त्रियमेववा॥ १०॥ यदाआशिषआशास्यमांभजेतस्वकर्मभिः॥
तंरजःप्रकृतिंविद्याद्धिंसामाशास्यतामसं॥ ११॥ सत्वंरजस्तमइतिगुणाजीव
स्यनैवमे॥चित्तजायैस्तुभूतानांसज्जमानोनिबध्यते॥ १२॥ यदेतरौजयेत्सत्वं
भास्वरंविशदंशिवं॥तदासुखेनयुज्येतधर्मज्ञानादिभिःपुमान्॥ १३॥ यदाज

येतमःसत्वंरजःसंगंभिदाचलं॥तदादुःखेनयुज्येतकर्मणायशसाश्रिया
॥१५॥यदाजयेद्रजःसत्वंतमोमूढंलयंजडं॥युज्येतशोकमोहाभ्यांनिद्रयाहिं
सयाशया॥१६॥यदाचित्तंप्रसीदेतइंद्रियाणांचनिर्वृतिः॥देहेऽभयंमनोसंगं
तत्सत्वंविद्धिमत्पदं॥१६॥विकुर्वन्क्रिययाचाऽधीरनिर्वृत्तिश्चचेतसां॥गा
त्रास्वास्थ्यंमनोभ्रांतंरजएतैर्निशामय॥१७॥सीदच्चित्तंविलीयेतचेतसो
ग्रहणेक्षमं॥मनोनष्टंतमोग्लानिस्तमस्तदुपधारय॥१८॥एधमानेगुणे
सत्वेदेवानांबलमेधते॥असुराणांचरजसितमस्युद्धवरक्षसां॥१९॥स
त्वाज्जागरणंविद्याद्रजसास्वप्नमादिशेत्॥प्रस्वापंतमसाजंतोस्तुरीयं
त्रिषुसंततं॥२०॥उपर्युपरिगच्छंतिसत्वेनब्राह्मणाजनाः॥तमसाधोधआ

मुख्याद्रजसांतरस्वारिणः ॥२१॥ सत्वेप्रलीनाःस्वर्यांतिनरलोकंरजोलयाः
॥ तमोलयास्तुनिरयंयांतिमामेवनिर्गुणाः ॥२२॥ मदर्पणंनिष्फलंवासात्वि
कंनिजकर्मतत् ॥ राजसंफलसंकल्पंहिंसाप्रायादितामसं ॥२३॥ कैवल्यं
सात्विकंज्ञानंरजोवैकल्पिकंचयत् ॥ प्राकृतंतामसंज्ञानंमन्निष्टंनिर्गुणंस्मृ
तं ॥२४॥ वनंतुसात्विकोवासोग्रामोराजसउच्यते ॥ तामसंद्यूतसदनंम
न्निकेतंतुनिर्गुणं ॥२५॥ सात्विकःकारकोसंगीरागांधोराजसःस्मृतः ॥ ताम
सःस्मृतिविभ्रष्टोनिर्गुणोमदपाश्रयः ॥२६॥ सात्विक्याध्यात्मिकीश्रद्धाकर्मश्र
द्धातुराजसी ॥ तामस्यधर्मेयाश्रद्धामत्सेवायांतुनिर्गुणा ॥२७॥ पथ्यंपूतमना
यस्तमाहार्यंसात्विकंस्मृतं ॥ राजसंचेंद्रियप्रेष्टंतामसंचार्तिदाशुचि ॥२८॥

॥भा॰ ए॰॥
॥८१॥

सात्विकंसुखमात्मोत्थंविषयोत्थंतुराजसं॥तामसंमोहदैन्योत्थंनिर्गुणंमदपा
श्रयं॥२९॥द्रव्यंदेशःफलंकालोज्ञानंकर्मचकारकः॥श्रद्धावस्थाकृतिर्निष्ठात्रैगु
ण्यःसर्वएवहि॥३०॥सर्वेगुणमयाभावाःपुरुषाऽव्यक्तधिष्ठिताः॥दृष्टंश्रुतमनु
ध्यातंबुद्ध्यावापुरुषर्षभ॥३१॥एताःसंसृतयःपुंसोगुणकर्मनिबंधनाः॥येने
मेनिर्जिताःसौम्यगुणाजीवेनचित्तजाः॥भक्तियोगेनमन्निष्ठोमद्भावा
यप्रपद्यते॥३२॥तस्माद्देहमिमंलब्ध्वाज्ञानविज्ञानसंभवं॥गुणसंगंविनि
र्धूयमांभजंतुविचक्षणाः॥निःसंगोमांभजेद्विद्वानप्रमत्तोजितेंद्रियः॥
३४॥रजस्तमश्चाभिजयेत्सत्वसंसेवयामुनिः॥सत्वंचाभिजयेद्युक्तोनैर
पेक्षेणशांतधीः॥३५॥संपद्यतेगुणैर्मुक्तोजीवोजीवंविहायमां॥जीवोजीव

अ॰ २५

॥राम॰॥
॥८१॥

विनिर्मुक्तो गुणैश्चाशयसंभवैः ॥ मय्येव ब्रह्मणा पूर्णो न बहिर्नांतरश्चरेत् ॥३६॥

इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भगवदुद्धवसंवादे पंचविंशोऽध्यायः ॥ ॥२५॥ ॥

षड्विंशो योगनिष्ठाया विघातो दुष्टसंगतः ॥ साधुसंगेन मन्निष्ठा पर एकोऽत्र वर्ण्यते ॥१॥ योगिनो योगविभ्रंशः संगतः संभवेदिति ॥ सर्वथा तन्निवृत्त्यर्थमैलगीतं वितन्यते ॥२॥ निःसंगो मां भजेद्विद्वानप्रमत्तो जितेंद्रिय ॥ श्रीभगवानुवाच ॥ मल्लक्षणमिमं कायं लब्ध्वा मद्धर्म आस्थितः ॥ आनंदं परमात्मानमात्मस्थं समुपैति मां ॥१॥ गुणमय्या जीवयोन्या विमुक्तो ज्ञाननिष्ठया ॥ गुणेषु मायामात्रेषु दृश्यमानेष्ववस्तुतः ॥२॥ वर्त्तमानोऽपि न पुमान्युज्यते वस्तुभिर्गुणैः ॥ संगं न कुर्यादसतां शिश्नोदरतृपां क्वचित् ॥३॥ तस्यानुगस्तमस्यंधे पतत्यंधा

नुगांधववत ॥३॥ ऐलःसम्राडिमांगाथामगायतबृहच्छ्रवाः ॥ उर्वशीविरहान्मु
ह्यन्निर्विण्णःशोकसंयमे ॥४॥ त्यक्त्वात्मानंव्रजंतींतांनग्नउन्मत्तवन्नृपः ॥ विल
पन्नन्वगाज्जायेघोरेतिष्ठेतिविक्लवः ॥५॥ कामानतृप्तोऽनुजुषन्क्षुल्लका
न्वर्षयामिनीः ॥ नवेदयंतीर्नायंतीरुर्वश्याकृष्टचेतनः ॥६॥ ऐलउवाच ॥ अहो
मेमोहविस्तारःकामकश्मलचेतसः ॥ देव्यागृहीतकंठस्यनायुःखंडाइमेस्मृ
ताः ॥७॥ नाहंवेदाभिनिर्मुक्तःसूर्योवाऽभ्युदितोमुया ॥ मुषितोवर्षपूगाणां
बताहानिगतान्युत ॥८॥ अहोमेआत्मसंमोहोयेनात्मायोषितांकृतः ॥ क्री
डामृगश्चक्रवर्तीनरदेवशिखामणिः ॥९॥ सपरिच्छदमात्मानंहित्वातृणमिवे
श्वरं यांतींस्त्रियंचान्वगमंनग्नउन्मत्तवद्रुदन् ॥१०॥ कुतस्तस्यानुभावःस्या

॥राम॥
॥८२॥

तेजह्यूश्रा त्वमेववा ॥ योऽन्वगच्छंस्त्रियंयांतीखरवत्पादताडितः ॥११॥ किंविद्यया
किंतपसाकिंत्यागेनश्रुतेनवा ॥ किंविविक्तेनमौनेनस्त्रीभिर्यस्यमनोहृतं ॥१२
स्वार्थस्याकोविदंधिङ्मांमूर्खंपंडितमानिनं ॥ योऽहमीश्वरतांप्राप्यस्त्रीभिर्गो
खरवज्जितः ॥१३॥ सेवतोवर्षपूगान्मेउर्वश्याअधरासवं ॥ नतृप्यत्यात्मभूः
कामोवह्निराहुतिभिर्यथा ॥१४॥ पुंश्चल्यापहृतंचित्तंकोन्वऽन्योमोचितुंप्रभुः
॥ आत्मारामेश्वरमृतेभगवंतमधोक्षजं ॥१५॥ बोधितस्यापिदेव्यामेसूक्त
वाक्येनदुर्मतेः ॥ मनोगतोमहामोहोनापयात्यऽजितात्मनः ॥१६॥ किमेत
यानोऽपकृतंरज्ज्वावासर्पचेतसः ॥ रज्जुस्वरूपाविदुषोयोऽहंयदजितेंद्रियः
॥१७॥ क्वायंमलीमसःकायोदौर्गंध्याद्यात्मकोऽशुचिः ॥ क्वगुणाःसौमनस्याद्या

ह्यध्यासो विद्ययाकृतः ॥१८॥ पित्रोः किं स्वं नु भार्यायाः स्वामिनोऽग्नेः श्वगृध्रयोः ॥ कि
मात्मनः किं सुहृदामिति यो नावसीयते ॥१९॥ तस्मिन्कलेवरेऽमेध्ये तुच्छनिष्ठे
विषज्जते ॥ अहो सुभद्रं सुनसं सुस्मितं च मुखं स्त्रियाः ॥२०॥ त्वङ्मांसरुधिरस्ना
युमेदोमज्जास्थिसंहतौ ॥ विण्मूत्रपूये रमतां कृमीणां कियदंतरं ॥२१॥ अथापि
नोपसज्जेत स्त्रीषु स्त्रैणेषु चार्थवितु ॥ विषयेंद्रियसंयोगान्मनः क्षुभ्यति नान्य
था ॥२२॥ अदृष्टादश्रुताद्भावान्न भाव उपजायते ॥ असंप्रयुंजतः प्राणां शाम्यति
स्तिमितं मनः ॥२३॥ तस्मात्संगो न कर्तव्यः स्त्रीषु स्त्रैणेषु चेंद्रियैः ॥ विदुषां चाप्यवि
श्रब्धः षड्वर्गः किमु मादृशां ॥२४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एवं प्रगायन्नृपदेवदेवः स उर्व
शीलोकमथो विहाय ॥ आत्मानमात्मन्यवगम्य मां वै उपारमज्ज्ञानविधूत

मोहः॥२५॥ ततोदुःसंगमुत्सृज्यसत्सुसज्जेतबुद्धिमान्॥ संतएतस्यछिंदंतिमनो
व्यासंगमुक्तिभिः॥२६॥ संतोऽनपेक्षामच्चित्ताःप्रशांताःसमदर्शिनः॥ निर्ममानि
रहंकारानिर्द्वंद्वानिःपरिग्रहाः॥२७॥ तेषुनित्यंमहाभागमहाभागेषुमत्कथाः॥ सं
भवंतिहितानृणांजुषतांप्रपुनंत्यघं॥२८॥ तायेशृण्वंतिगायंतिह्यनुमोदंति
चादृताः॥ मत्पराःश्रद्दधानाश्चभक्तिंविंदंतितेमयि॥२९॥ भक्तिंलब्धवतःसा
धोःकिमन्यदवशिष्यते॥ मय्यनंतगुणेब्रह्मण्यानंदानुभवात्मनि॥३०॥ यथो
पाश्रयमाणस्यभगवंतंविभावसुं॥ शीतंभयंतमोप्येतिसाधून्संसेवतस्त
था॥३१॥ निमज्ज्योन्मज्जतांघोरेभवाब्धौपरमायणं॥ संतोब्रह्मविदःशांता
नौर्दृढेवाऽप्सुमज्जतां॥३२॥ अन्नंहिप्राणिनांप्राणआर्त्तानांशरणंत्वहं॥ धर्मो

वित्तंनृणांप्रेत्यसंतोर्वाग्बिभ्यतोरणं॥३३॥संतोदिशंतिचक्षूंषिबहिरर्कःसमु
त्थितः॥देवताबांधवाःसंतःसंतआत्माहमेवच॥३४॥वैतसेनस्ततोप्येवमुर्व
श्यालोकनिस्पृहः॥मुक्तसंगोमहीमेतामात्मारामश्चचारह॥३५॥इतिश्री
भागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेपुरूरवोगीतंनामषड्विंशतितमोध्यायः॥२६॥
सप्तविंशेक्रियायोगःसपर्याचित्तप्रसादकः॥सर्वकामाप्तिहेतुश्चसांगःप्रोक्तः
समासतः॥१॥रागाद्याकुलचित्तानांकुतोसंगादिसंभवः॥इतितस्मार्चनंभद्र
मनुस्मृत्यानुपृछति॥२॥उद्धवउवाच॥ ॥क्रियायोगंसमाचक्ष्वभवदाराधनंप्र
भो॥यस्मात्त्वांयेयथार्च्चंतिसात्वताःसात्वतर्षभ॥१॥एतद्वदंतिमुनयोमुहु
र्निश्रेयसंनृणां॥नारदोभगवान्व्यासआचार्योंगिरसःसुतः॥२॥निःसृतंतेमु

खांभोजाद्यदाहभगवानजः॥ पुत्रेभ्योभृगुमुख्येभ्योदेव्यैचभगवान्भवः॥ ३॥ ए
तद्वैसर्ववर्णानामाश्रमाणांचसंमतं॥ श्रेयसामुत्तमंमन्येस्त्रीशूद्राणांचमा
नद॥ ४॥ एतत्कमलपत्राक्षकर्मबंधविमोचनं॥ भक्तायचानुरक्तायब्रूहिवि
श्वेश्वरेश्वर॥ ५॥ श्रीभगवानुवाच॥ नह्यंतोऽनंतपारस्यकर्मकांडस्यचोद्धव॥ सं
क्षिप्तंवर्णयिष्यामियथावदनुपूर्वशः॥ वैदिकस्तांत्रिकोमिश्रइतिमेत्रिविधो
मखः॥ त्रयाणामीप्सितेनैवविधिनामांसमर्चयेत्॥ ७॥ यदास्वनिगमेनोक्तं
द्विजत्वंप्राप्यपूरुषः॥ यथायजेतमांभक्त्याश्रद्धयातन्निबोधमे॥ ८॥ अर्चायां
स्थंडिलेग्नौवासूर्येवाप्सुहृदिद्विजे॥ द्रव्येणभक्तियुक्तोर्चेत्स्वगुरुंमाममायया॥
९॥ पूर्वंस्नानंप्रकुर्वीतधौतदंतोंगशुद्धये॥ उभयैरपिचस्नानंमंत्रैर्मृद्ग्रहणादि

भा॰ ए॰
८५

ना॥१०॥ संध्योपास्त्यादिकर्माणिवेदेनाचोदितानिमे॥ पूजांतैःकल्पयेत्सम्यक्
संकल्पःकर्मपावनीं॥११॥ शैलीदारुमयीलौहीलेप्यालेख्याचसैकती॥ मनोम
यीमणिमयीप्रतिमाष्टविधास्मृता॥१२॥ चलाचलेतिद्विविधाप्रतिष्टाजीवमं
दिरं॥ उद्वासावाहनेनस्तःस्थिरायामुद्धवार्चने॥१३॥ अस्थिरायांविकल्पःस्यात्स्थं
डिलेतुभवेद्द्वयं॥ स्नपनंत्वविलेप्यायामन्यत्रपरिमार्जनं॥१४॥ द्रव्यैःप्रसिद्धै
र्मद्यागःप्रतिमादिष्वमायिनः॥ भक्तस्यचयथालब्धैर्हृदिभावेनचैवहि॥१५॥ स्ना
नालंकरणंप्रेष्ठमर्चायामेवतूद्धव॥ स्थंडिलेतत्वविन्यासोवह्नावाज्यप्लुतंह
विः॥ सूर्येचाभ्यर्हणंप्रेष्ठंसलिलेसलिलादिभिः॥१६॥ श्रद्धयोपहृतंप्रेष्ठंभक्ते
नममवार्यपि॥ भूर्यस्यभक्तोपहृतंनमेतोषायकल्पते॥ गंधोधूपःसुमनसो

अ॰ २७

राम॰
८५

दीपोऽन्नाद्यंचकिंपुनः॥१७॥शुचिःसंभृतसंभारःप्राग्दर्भैःकल्पितासनः॥आसी
नःप्रागुदग्वार्च्चेदर्चायांलथसंमुखः॥१८॥कृतन्यासःकृतन्यासांमदर्चांपाणि
नामृजेत्॥कलशंप्रोक्षणीयंचयथावदुपसाधयेत्॥१९॥तदद्भिर्देवयजनं
द्रव्याण्यात्मानमेवच॥प्रोक्ष्यपात्राणित्रीण्यद्भिस्तैस्तैर्द्रव्यैश्चसाधयेत्॥२०॥
पाद्यार्घाचमनीयार्थंत्रीणिपात्राणिदेशिकः॥हृदाशीर्ष्णाऽथशिखयागा
यत्र्याचाऽभिमंत्रयेत्॥२१॥पिंडेवाय्वग्निसंशुद्धेहृत्पद्मस्थांपरांमम॥अण्वीं
जीवकलांध्यायेन्नादांतेसिद्धभाविताम्॥२२॥तयात्मभूतयापिंडेव्याप्तेसंपू
ज्यतन्मयः॥आवाह्याऽर्चादिषुस्थाप्यन्यस्तांगंमांप्रपूजयेत्॥२३॥पाद्योपस्प
र्शार्हणादीनुपचारान्प्रकल्पयेत्॥धर्मादिभिश्चनवभिःकल्पयित्वासनंमम

॥भा॰ए॰॥
८६

अ॰२७

२४॥पद्ममष्टदलंतत्रकर्णिकाकेसरोज्वलं॥उभाभ्यांवेदतंत्राभ्यांमह्यंतूभय
सिद्धये॥२५॥स्कदर्शनंपांचजन्यंगदासीषुधनुर्हलान्॥मुशलंकौस्तुभंमालां
श्रीवत्संचानुपूजयेत्॥२६॥नंदंसुनंदंगरुडंप्रचंडंचंडमेवच॥महाबलंबलंचैव
कुमुदंकुमुदेक्षणं॥२७॥दुर्गांविनायकंव्यासंविष्वक्सेनंगुरून्क्रमान्॥स्वेस्वे
स्थानेत्वभिमुखान्पूजयेत्प्रोक्षणादिभिः॥२८॥चंदनोशीरकर्पूरकुंकुमागरु
वासितैः॥सलिलैःस्नापयेन्मंत्रैर्नित्यदाविभवेसति॥२९॥स्वर्णधर्मानुवाकेन
महापुरुषविद्यया॥पौरुषेणापिसूक्तेनसामनीराजनादिभिः॥३०॥वस्त्रोपवीता
भरणपत्रस्रग्गंधलेपनैः॥अलंकुर्वीतसप्रेममद्भक्तोमांयथोचितं॥३१॥पाद्य
माचमनीयंचगंधंसुमनसोक्षतान्॥धूपदीपोपहार्याणिदद्यान्मेश्रद्धया

॥राम॰॥
८६

र्च्चकः॥३२॥गुडपायससर्पींषिशष्कुल्याऽपूपमोदकान्॥संयावदधिसूपांश्च
नैवेद्यंसतिकल्पयेत॥३३॥अभ्यंगोन्मर्दनादर्शदंतधावाभिषेचनं॥अंनाद्यगी
तनृत्यानिपर्वणिस्युरुतान्वहं॥३४॥विधिनाविहितेकुंडेमेखलागर्त्तवेदिभिः
अग्निमाधायपरितःसमूहेत्पाणिनोदितं॥३५॥परिस्तीर्याथपर्युक्षेदन्वाधा
ययथाविधि॥प्रोक्षण्याऽसाद्यद्रव्याणिप्रोक्ष्याग्नौभावयेतमां॥३६॥तप्तजांबून
दप्रख्यंशंखचक्रगदांबुजैः॥लसच्चतुर्भुजंशांतंपद्मकिंजल्कवाससं॥३७॥
स्फुरत्किरीटकटककटिसूत्रवरांगदं॥श्रीवत्सवक्षसंभ्राजत्कौस्तुभंवनमालि
नं॥ध्यायन्नभ्यर्च्यदारूणिहविषाऽभिघृतानिच॥प्रास्याज्यभागावाघारौद
त्वाचाज्यप्लुतंहविः॥३९॥जुहुयान्मूलमंत्रेणषोडशर्चावदानतः॥धर्मादिभ्यो

॥भा॰ ए॰॥
॥८७॥

यथान्यायं मंत्रैः स्विष्टकृतं बुधः॥४५॥अभ्यर्च्याथ नमस्कृत्य पार्षदेभ्यो बलिं हरे
त्॥ मूलमंत्रं जपेद्ब्रह्म स्मरन्नारायणात्मकं॥४६॥दत्वाचमनमुच्छेषं विष्वक्सेना
य कल्पयेत्॥ मुखवासं सुरभिमत्तांबूलाद्यमथार्हयेत्॥४२॥उपगायन्गृण
न्नृत्यन्कर्माण्यभिनयन्मम॥ मत्कथाः श्रावयंशृण्वन्मुहूर्तं क्षणिको भवेत्॥४३
स्तवैरुच्चावचैः स्तोत्रैः पौराणैः प्राकृतैरपि॥ स्तुत्वा प्रसीद भगवंनिति वंदेत दंडवत्
॥शिरो मत्पादयोः कृत्वा बाहुभ्यां च परस्परं॥ प्रपन्नं पाहि मामीश भीतं मृत्यु
ग्रहार्णवात्॥४५॥इति शेषां मया दत्तां शिरस्याधाय सादरं॥उद्वासयेच्चेदुद्वास्यं
ज्योतिर्ज्योतिषि तत्पुनः॥४६॥अर्चादिषु यदा यत्र श्रद्धा मां तत्र चार्चयेत्॥सर्वभू
तेष्वात्मनि च सर्वात्माहमवस्थितः॥४७॥एवं क्रियायोगपथैः पुमान्वैदिकतां

अ॰ २७
॥राम॥
॥८७॥

त्रिकैः ॥ अर्चन्नुभयतः सिद्धिं मत्तो विंदत्यभीप्सितां ॥४८॥ मदर्चां संप्रतिष्ठाप्य
मंदिरं कारयेद्दृढं ॥ पुष्पोद्यानानि रम्याणि पूजायात्रोत्सवाश्रितान् ॥४९॥ पूजादी
नां प्रवाहार्थं महापर्वस्वथान्वहं ॥ क्षेत्रापणपुरग्रामान्दत्वा मत्सार्ष्टितामियात्
५०॥ प्रतिष्ठया सार्वभौमं सद्मना भुवनत्रयं ॥ पूजादिना ब्रह्मलोकं त्रिभिर्मत्साम्यता
मियात् ॥५१॥ मामेव नैरपेक्षेण भक्तियोगेन विंदति ॥ भक्तियोगं स लभत एवं यः पू
जयेत मां ॥५२॥ यः स्वदत्तां परैर्दत्तां हरेत सुरविप्रयोः ॥ वृत्तिं स जायते विड्भुग्वर्षा
णामयुतायुतं ॥५३॥ कर्त्तुश्च सारथेर्हेतोरनुमोदितुरेव च ॥ कर्मणां भागिनः प्रेत्य
भूयो भूयसि तत्फलं ॥५४॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे पुरुषा
राधनविधिर्नाम सप्तविंशोध्यायः ॥ ॥ अष्टाविंशे तु यः पूर्वं विस्तरेणापवर्णितः ॥ ज्ञा

नयोगः पुनश्चासौ समाहृत्य निरूप्यते॥१॥श्रीभगवानुवाच॥ परस्वभावकर्माणि न
प्रशंसेन्न गर्हयेत्॥ विश्वमेकात्मकं पश्यन्प्रकृत्या पुरुषेण च॥१॥परस्वभावकर्मा
णि यः प्रशंसति निंदति॥ स आशु भ्रश्यते स्वार्थादसत्यभिनिवेशतः॥२॥तैजसे नि
द्रयापन्ने पिंडस्थो नष्टचेतनः॥ मायां प्राप्नोति मृत्युं वा तद्वन्नानार्थदृक्पुमान्॥३॥
किं भद्रं किमभद्रं वा द्वैतस्यावस्तुनः कियत्॥ वाचोदितं तदनृतं मनसा ध्यातमेव च
॥४॥ छायाप्रत्याह्वयाभासा ह्यसंतोप्यर्थकारिणः॥ एवं देहादयो भावा यच्छंत्यामृ
त्युतो भयं॥५॥आत्मैव तदिदं विश्वं सृज्यते सृजति प्रभुः॥ त्रायते त्राति विश्वात्मा ह्रि
यते हरतीश्वरः॥६॥तस्मान्न ह्यात्मनोन्यस्मादन्यो भावो निरूपितः॥ निरूपितेयं
त्रिविधा निर्मूला भातिरात्मनि॥७॥इदं गुणमयं विद्धि त्रिविधं मायया कृतं॥ एत

द्विद्वान्मदुदितं ज्ञानविज्ञाननैपुणं॥ न निंदति न च स्तौति लोके चरति सूर्यवत्॥ प्र
त्यक्षेणानुमानेन निगमेनात्मसंविदा॥ आद्यंतवदसज्ज्ञात्वा निःसंगो विचरेदि
ह॥ श्रीउद्धवउवाच॥ नैवात्मनो न देहस्य संसृतिर्द्रष्टृदृश्ययोः॥ अनात्मस्वदृशोरी
श कस्य स्यादुपलभ्यते॥१०॥ आत्माव्ययोगुणः शुद्धः स्वयंज्योतिरनावृतः॥ अग्नि
वद्दारुवदचिद्देहः कस्येह संसृतिः॥११॥ श्रीभगवानुवाच॥ यावद्देहेंद्रियप्राणैरात्म
नः सन्निकर्षणं॥ संसारः फलवांस्तावदपार्थोप्यविवेकिनः॥१२॥ अर्थेह्यविद्यमा
नेपि संसृतिर्न्न निवर्त्तते॥ ध्यायतो विषयानस्य स्वप्नेऽनर्थागमो यथा॥१३॥ य
थाह्यप्रतिबुद्धस्य प्रस्वापो बह्वनर्थभृत्॥ स एव प्रतिबुद्धस्य न वै मोहाय कल्पते॥
१४॥ शोकहर्षभयक्रोधलोभमोहस्पृहादयः॥ अहंकारस्य दृश्यंते जन्ममृत्यु

श्चनात्मनः॥१५॥देहेंद्रियप्राणमनोभिमानोजीवोंतरात्मागुणकर्ममूर्त्तिः॥
सूत्रंमहानित्युरुधेवगीतःसंसारआधावतिकालतंत्रः॥१६॥अमूलमेतद्बहुरू
परूपितंमनोवचःप्राणशरीरकर्म॥ज्ञानासिनोपासनयाशितेनछित्वामुनि
र्गांविचरत्यतृष्णः॥१७॥ज्ञानंविवेकोनिगमस्तपश्चप्रत्यक्षमैतिह्यमथानुमानं
॥आद्यंतयोरस्ययदेवकेवलंकालश्चहेतुश्चतदेवमध्ये॥१८॥यथाहिरण्यंस्व
कृतंपुरस्तात्पश्चाच्चसर्वस्यहिरण्मयस्य॥तदेवमध्येव्यवहार्यमाणंनानाप
देशैरहमस्यतद्वत्॥१९॥विज्ञानमेतत्त्रियवस्थमंगगुणत्रयंकारणकार्यकर्तृ
समन्वयेनव्यतिरेकतश्चयेनैवतुर्येणतदेवसत्यं॥२०॥नयत्पुरस्तादुतयन्न
पश्चान्मध्येचतन्नव्यपदेशमात्रं॥भूतंप्रसिद्धंचपरेणयद्यत्तदेवतत्स्यादितिमे

मनीषा ॥२१॥ अविद्यमानोऽप्यवभासते यो विकारिको राजस एष सर्गः ॥ ब्रह्मस्वयं
ज्योतिरतो विभाति ब्रह्मेंद्रियार्थात्मविकारचित्रं ॥२२॥ एवं स्फुटं ब्रह्मविवेकहेतु
भिः परापवादेन विशारदेन ॥ छित्वात्मसंदेहमुपारमेत स्वानंदतुष्टोखिलका
मुकेभ्यः ॥२३॥ नात्मा वपुः पार्थिवमिंद्रियाणि देवा ह्यसुर्वायुर्जलं हुताशः ॥ म
नोऽन्नमात्रं धिषणा च सत्वमहंकृतिः खं क्षितिरर्थसाम्यं ॥२४॥ समाहितैः कः क
रणैर्गुणात्मभिर्गुणो भवेन्मत्स्वविविक्तधाम्नः ॥ विक्षिप्यमाणैरुत किंनु दूष
णं घनैरुपेतैर्विगतै रवेः किं ॥२५॥ यथा नभो वाय्वनलांबुभूगुणैर्गतागतैर्वर्तु
गुणैर्न सज्जते तथाक्षरं सत्वरजस्तमोमलैरहंमतेः संसृतिहेतुभिः परं ॥२६
॥ तथापि संगः परिवर्जनीयो गुणेषु मायारचितेषु तावत् ॥ मद्भक्तियोगेन दृढेन

यावद्द्रजोनिरस्येतमनःकषायः॥२७॥यथामयोसाधुचिकित्सितोनृणांपुनःपु
नःसंतुदतिप्ररोहन्॥एवंमनोपक्वकषायकर्मकुयोगिनंविध्यतिसर्वसंगं॥२८॥
कुयोगिनोयेविहतान्यंतरायैर्मनुष्यभूतैस्त्रिदशोपसृष्टैः॥तेप्राक्तनाभ्यासब
लेनभूयोयुंजंतियोगंनतुकर्मतंत्रं॥२९॥करोतिकर्मक्रियतेचजंतुःकेनाप्य
सौचोदितआनिपातात्॥नतत्रविद्वान्प्रकृतौस्थितोपिनिवृत्ततृष्णःस्वसु
खानुभूत्या॥३०॥तिष्ठंतमासीनमुतव्रजंतंशयानमुक्षंतमदंतमन्नं
स्वभावमन्यत्किमपीहमानमात्मानमात्मस्थमतिर्नवेद॥३१॥यदिस्म
पश्यत्यसदिंद्रियार्थंनानानुमानेनविरुद्धमन्यत्॥नमन्यतेवस्तुतया
मनीषीस्वाप्नंयथोत्थायतिरोदधानं॥३२॥पूर्वंगृहीतंगुणकर्मचित्रंअ

ज्ञानमात्मन्यविविक्तमंग॥ निवर्त्तते तत्पुनरीक्षयैव न गृह्यते नापि विसृज्य
आत्मा॥३३॥ यथाहि भानोरुदयो नृक्षुषां तमो निहन्यान्न तु सद्विधत्ते॥ एवं
समीक्षानिपुणा सती मे हन्यात्तमिस्रं पुरुषस्य बुद्धेः॥३४॥ एष स्वयंज्योति
रजोऽप्रमेयो महानुभूतिः सकलानुभूतिः॥ एकोद्वितीयो वचसां विरामे येने
षिता वागसवश्चरंति॥३५॥ एतावानात्मसंमोहो यद्विकल्पस्तु केवले॥ आ
त्मन्नृते स्वमात्मानमवलंबो न यस्य हि॥३६॥ यन्नामाकृतिभिर्ग्राह्यं पंचव
र्णमबाधितं॥ व्यर्थेनाप्यर्थवादोयं द्वयं पंडितमानिनां॥३७॥ योगिनोपक्वयो
गस्य युंजतः काय उत्थितैः॥ उपसर्गैर्विहन्येत तत्रायं विहितो विधिः॥३८॥
योगधारणया कांश्चिदासनैर्धारणान्वितैः॥ तपोमंत्रौषधैः कांश्चिदुपसर्गा

न्वि निर्द्दहेत् ॥३९॥ कांश्चिन्ममानुध्यानेन नामसंकीर्त्तनादिभिः॥ योगेश्वरानुवृत्त्या वा हन्यादशुभदांछनैः॥४०॥ केचिद्देहमिमं धीराः सुकल्पं वयसि स्थिरं॥ विधाय विविधोपायैरथ युंजंति सिद्धये॥४१॥ नहि तत्कुशलादृत्यं तदायासो ह्यपार्थकः॥ अंतवत्वाछरीरस्य फलस्येव वनस्पतेः॥४२॥ योगं निषेवतो नित्यं कायश्चेत्कल्पतामियात्॥ तछ्रद्दध्यान्न मतिमान्योगमुत्सृज्य मत्परः॥४३॥ योगचर्यामिमां योगी विचरन्मदपाश्रयः॥ नांतरायैर्विहन्येत निःस्पृहः स्वसुखानुभूः॥४४॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे भगवदुद्धवसंवादे परमार्थनिर्णयो नामाष्टाविंशतितमोऽध्यायः॥२८॥ ऊनत्रिंशे तु यः पूर्वं विस्तरेण निरूपितः भक्तियोगस्तमेवाह स्वभक्ताय समासतः १ अतिक्लेशामिवा

लक्ष्ययोगेः संगैकसंपदि ॥ सुखोपायंपुनःकृष्णमुद्धवःपरिपृछति ॥ २ ॥ श्री
उद्धवउवाच ॥ सुदुष्करामिमांमन्येयोगचर्यामनात्मनः ॥ यथांजसापुमान्सि
द्धेत्तन्मेब्रूह्यंजसाऽच्युत ॥ १ ॥ प्रायशःपुंडरीकाक्षयुंजतोयोगिनोमनः ॥ विषीदं
त्यसमाधानान्मनोनिग्रहकर्षिताः ॥ २ ॥ अथातआनंददुघंपदांबुजंहंसाःश्र
येरन्नरविंदलोचन ॥ सुखंनुविश्वेश्वरयोगकर्मभिस्त्वन्माययामीविहताऩ
मानिनः ॥ ३ ॥ किंचित्रमच्युततवैतदशेषबंधोदासेष्वनन्यशरणेषुयदात्म
सात्वं ॥ योरोचयत्सहमृगैःस्वयमीश्वराणांश्रीमत्किरीटतटपीडितपादपी
ठः ॥ ४ ॥ तंत्वाखिलात्मदयितेश्वरमाश्रितानांसर्वार्थदंस्वकृतविद्विसृजेत
कोनु ॥ कोवाभजेत्किमपिविस्मृतयेनुभूत्यैकिंवाभवेन्नतवपादरजोजुषांनः

॥भा॰ए॰॥
॥१२॥

नैवोपयंत्यपचितिंकवयस्तवेशब्रह्मायुषापिकृतमृद्धमुदःस्मरंतः॥योंत
र्बहिस्तनुभृतामशुभंविधुन्वन्नाचार्यचैत्यवपुषास्वगतिंव्यनक्ति॥६॥श्री
शुकउवाच॥इत्युद्धवेनात्यनुरक्तचेतसापृष्टोजगत्क्रीडनकःस्वशक्तिभिः॥
गृहीतमूर्त्तित्रयईश्वरेश्वरोजगादसप्रेममनोहरस्मितः॥७॥श्रीभगवानु॰
हंततेवर्णयिष्यामिममधर्मान्सुमंगलान्॥यान्श्रद्धयाचरन्मर्त्योमृत्युं
जयतिदुर्जयं॥८॥कुर्यात्सर्वाणिकर्माणिमदर्थंशनकैःस्मरन्॥मय्यर्पितम
नःश्चित्तोमद्धर्मात्ममनोरतिः॥९॥देशान्पुण्यानाश्रयेतमद्भक्तैःसाधुभिःश्रि
तान्॥देवासुरमनुष्येषुमद्भक्ताचरितानिच॥१०॥पृथक्सत्रेणवामह्यंपर्व
यात्रामहोत्सवान्॥कारयेद्गीतनृत्याद्यैर्महाराजविभूतिभिः॥११॥मामेवस

अ॰२९

॥एम॰॥
॥१२॥

र्वभूतेषुबहिरंतरपावृतं॥ईक्षेतात्मनिचात्मानंयथाखममलाशयः॥१२॥इतिस
र्वाणिभूतानिमद्भावेनमहाद्युते॥सभाजयन्मन्यमानोज्ञानंकेवलमाश्रितः॥१३॥
ब्राह्मणेपुल्कसेस्तेनेब्रह्मण्येर्केस्फुलिंगके॥अक्रूरेक्रूरकेचैवसमदृक्पंडितोमतः॥
नरेष्वभीक्ष्णंमद्भावंपुंसोभावयतोचिरात्॥स्पर्द्धासूयातिरस्काराःसाहंकाराविं
यंतिहि॥१५॥विसृज्यस्मयमानान्स्वान्दृशंव्रीडांचदैहिकीं॥प्रणमेद्दंडवद्भूमावा
श्वचांडालगोखरं॥१६॥यावत्सर्वेषुभूतेषुमद्भावोनोपजायते॥तावदेवमुपासीत
वाङ्मनःकायवृत्तिभिः॥१७॥सर्वंब्रह्मात्मकंतस्यविद्ययात्ममनीषया॥परिपश्य
न्नुपरमेत्सर्वतोमुक्तसंशयः॥१८॥अयंहिसर्वकल्पानांसध्रीचीनोमतोमम
मद्भावःसर्वभूतेषुमनोवाक्कायवृत्तिभिः॥१९॥नह्यंगोपक्रमेध्वंसोमद्धर्मस्योद्धवाण्व

पि॥ मयाव्यवसितः सम्यङ्गिर्गुणत्वादनाशिषः॥२०॥ योयोमयिपरे धर्मः कल्पते
निःफलायचेत्॥ तदायासो निरर्थःस्याद्भयादेरिवसत्तम॥२१॥ एषाबुद्धिमतांबु
द्धिर्मनीषाचमनीषिणां॥ यत्सत्यमनृतेनेहमर्त्येनाप्नोतिमामृतं॥२२॥ एषते
भिहितः कृत्स्नोब्रह्मवादस्यसंग्रहः॥ समासव्यासविधिनादेवानामपिदुर्गमः
अभीक्ष्णशस्तेगदितंज्ञानंविस्पष्टयुक्तिमत्॥ एतद्विज्ञायमुच्येतपुरुषोनष्ट
संशयः॥२४॥ सुविविक्तंतवप्रश्नंमयेतदपिधारयेत्॥ सनातनंब्रह्मगुह्यंपरंब्रह्मा
धिगच्छति॥२५॥ यएतन्ममभक्तेषुसंप्रदद्यात्सुपुष्कलं॥ तस्याहंब्रह्मदायस्यद
दाम्यात्मानमात्मना॥२६॥ यएतत्समधीयीतपवित्रंपरमंशुचिः॥ सपूयेताह
रहर्मांज्ञानदीपेनदर्शयन्॥२७॥ यएतच्छ्रद्धयानित्यमव्यग्रःशृणुयान्नरः॥ मयि

भक्तिं परां कुर्वन्नूकर्मभिर्न स बध्यते ||२६|| अप्युद्धव त्वया ब्रह्म सखे समुपधारितं
||अपि ते विगतो मोहः शोकश्चासौ मनोभवः ||२७|| नैतत्त्वया दांभिकाय नास्ति
काय शठाय च || अशुश्रूषोरभक्ताय दुर्विनीताय दीयतां ||२८|| एतैर्दोषैर्विहीना
य ब्रह्मण्याय प्रियाय च || साधवे शुचये ब्रूयाद्भक्तिः स्याच्छूद्रयोषितां ||२९|| नैतद्वि
ज्ञाय जिज्ञासोर्ज्ञातव्यमवशिष्यते || पीत्वा पीयूषममृतं पातव्यं नावशिष्यते
||ज्ञाने कर्मणि योगे च वार्त्तायां दंडधारणे || यावानर्थो नृणां तात तावांस्तेऽहं च
तुर्विधः ||३१|| मर्त्यो यदा त्यक्तसमस्तकर्मा निवेदितात्मा विचिकीर्षितो मे || तदामृ
तत्वं प्रतिपद्यमानो मयात्मभूयाय च कल्पते वै ||३२|| श्रीशुक उवाच || स एवमादर्शि
तयोगमार्गस्तदुत्तमश्लोकवचो निशम्य || बद्धांजलिः प्रीत्युपरुद्धकंठो न किंचि

दूचेऽश्रुपरिप्लुताक्षः॥३५॥विष्टभ्यचित्तंप्रणयावघूर्णंधैर्येणराजन्बहुमन्यमा
नः॥कृतांजलिःप्राहयदुप्रवीरंशीर्ष्णास्पृशंस्तच्चरणारविंदं॥३६॥श्रीउद्धवउवाच॥
विद्रावितोमोहमहांधकारोयआश्रितोमेतवसंनिधानात्॥विभावसोःकिंनु
समीपगस्यशीतंतमोभिःप्रभवंत्यजाद्य॥३७॥प्रत्यर्पितोमेभवतानुकंपिनाभृ
त्यायविज्ञानमयःप्रदीपः॥हित्वाकृतज्ञस्तवपादमूलंकोन्यत्समीयाच्छर
णंत्वदीयं॥३८॥वृक्णश्चमेसुदृढस्नेहपाशोदाशार्हवृष्ण्यंधकसात्वतेषु॥प्र
सारितःसृष्टिविवृद्धयेत्वयास्वमाययाह्यात्मसुबोधहेतिना॥३९॥नमोस्तुतेम
हायोगिन्प्रपन्नमनुशाधिमां॥यथात्वच्चरणांभोजेरतिःस्यादनपायिनी॥४०॥
श्रीभगवानुवाच॥गच्छोद्धवमयादिष्टोबदर्याख्यंममाश्रमं॥तत्रमत्पादतीर्थो

देस्नानोपस्पर्शनैः शुचिः ॥४१॥ ईक्षयालकनंदाया विधूताशेषकल्मषः ॥ वसा
नो वल्कलान्यंग वन्यभुक्सुखनिस्पृहः ॥४२॥ तितिक्षुर्द्वंद्वमात्राणां सुशीलः
संयतेंद्रियः ॥ शांतः समाहितधिया ज्ञानविज्ञानसंयुतः ॥४३॥ मत्तोऽनुशिक्षितं
यत्ते विविक्तमनुभावयन् ॥ मय्यावेशितवाक्चित्तो मद्धर्मनिरतो भव ॥४४॥
अतिव्रज्य गतीस्तिस्रो मामेष्यसि ततः परं ॥ श्रीशुक उवाच ॥ स एवमुक्तो हरि
मेधसोद्धवः प्रदक्षिणं तं परिसृत्य पादयोः ॥ शिरो निधायाऽश्रुकलाभिरार्द्रधी
र्न्यषिंचदद्वंद्वपरोप्यऽपक्रमे ॥४५॥ सुदुस्त्यजस्नेहवियोगकातरो न शक्नुवं
स्तं परिहातुमातुरः ॥ कृच्छ्रं ययौ मूर्द्धनि भर्तृपादुके बिभ्रन्नमस्कृत्य ययौ पुनः
पुनः ॥४६॥ ततस्तमंतर्हृदि संनिवेश्य गतो महाभागवतो विशालां ॥ यथोप

दिष्टांजगदेकबंधुनातपःसमास्थायहरेरगाद्गतिं॥४७॥यएतदानंदसमुद्रसंभृतंज्ञानामृतंभागवतायभाषितं॥कृष्णेनयोगेश्वरसेवितांघ्रिणासछ्रद्धयाऽसेव्यजगद्विमुच्यते॥४८॥भवभयमपहंतुंज्ञानविज्ञानसारंनिगमकृदुपजह्रेभृंगवद्वेदसारं॥अमृतमुदधितश्चाऽपाययद्भृत्यवर्गान्पुरुषमृषभमाद्यंकृष्णसंज्ञंनतोऽस्मि॥४९॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेएकादशस्कंधेभगवदुद्धवसंवादेउद्धवस्यबदर्याश्रमप्रवेशोएकोनत्रिंशोध्यायः॥त्रिंशेतुप्रागुपक्षिप्तमौशलछलितोहरिः॥स्वधामगंतुमन्विछन्संजहारनिजंकुलं॥१॥विरागायपुराघोरमुपक्षिप्तंहिमौसलं॥कथावसानेतत्रैवविशेषंपरिपृच्छति॥२॥श्रीराजोवाच॥ततोमहाभागवतउद्धवेनिर्गतेवनं॥द्वारवत्यांकिमकरोद्भगवान्भूतभावनः॥१॥

ब्रह्मशापोपसंसृष्टे स्वकुले यादवर्षभः ॥ प्रेयसीं सर्वनेत्राणां तनुं स कथमत्यजत्
॥ प्रत्याक्रष्टुं नयनमबला यत्र लग्नं न शेकुः कर्णाविष्टं न सरति ततो यत्सतामात्म
लग्नं ॥ यच्छ्रीर्वाचां जनयति रतिं कीर्त्यमाना कवीनां दृष्ट्वा जिष्णोर्युधि रथगतं यच्च
तत्साम्यमीयुः ॥३॥ ऋषिरुवाच ॥ दिवि भुव्यंऽतरिक्षे च महोत्पातान्समुत्थितान् ॥ दृ
ष्ट्वासीनान्सुधर्मायां कृष्णः प्राह यदूनिदं ॥४॥ श्रीभगवानुवाच ॥ एते घोरा महोत्पा
ता द्वार्वत्यां यमकेतवः ॥ मुहूर्तमपि न स्थेयं अत्र नो यदुपुंगवाः ॥५॥ स्त्रियो बाला
श्च वृद्धाश्च शंखोद्धारं व्रजंत्वितः ॥ वयं प्रभासं यास्यामो यत्र प्रत्यक्सरस्वती ॥६॥
तत्राभिषिच्य शुचय उपोष्य सुसमाहिताः ॥ देवताः पूजयिष्यामः स्नपनालेपना
र्हणैः ॥७॥ ब्राह्मणांस्तु महाभागान्कृतस्वस्त्ययना वयं ॥ गोभूहिरण्यवासोभिर्गजा

॥भा॰ ए॰॥
॥९६॥

अ॰३०

श्वरथवेश्मभिः॥८॥विधिरेषह्यरिष्टघ्नोमंगलायनमुत्तमं॥देवद्विजगवांपूजाभूते
षुपरमोभवः॥९॥इतिसर्वेसमाकर्ण्ययदुवृद्धामधुद्विषः॥तथेतिनौभिरुत्तीर्य
प्रभासंप्रययूरथैः॥१०॥तस्मिन्भगवतादिष्टंयदुदेवेनयादवाः॥चक्रुःपरमया
भक्त्यासर्वश्रेयोपबृंहितं॥११॥ततस्तस्मिन्महापानंपपुर्मैरेयकंमधु॥दिष्टवि
भ्रंशितधियोयद्द्रवैर्भ्रश्यतेमतिः॥१२॥महापानाभिमत्तानांवीराणांदृप्तचेत
सां॥कृष्णमायाविमूढानांसंघर्षःसुमहानभूत्॥१३॥युयुधुःक्रोधसंरब्धावेला
यामाततायिनः॥धनुर्भिरसिभिर्भल्लैर्गदाभिस्तोमरर्ष्टिभिः॥१४॥पतत्पताकै
रथकुंजरादिभिःखरोष्ट्रगोभिर्महिषैर्नरैरपि॥मिथःसमेत्याश्वतरैःसुदुर्मदा
न्यहन्शरैर्दद्भिरिवद्विपावने॥१५॥प्रद्युम्नसांबौयुधिरूढमत्सराएवक्रूरभोजावनि

॥राम॰॥
॥९६॥

रुद्धसात्यकी ॥ सुभद्रसंग्रामजितौ सुदारुणौ गदौ सुमित्रासुरथौ समीयतुः ॥
१६ ॥ अन्ये च ये वै निशठोल्मुकादयः सहस्रजिच्छतजिद्भानुमुख्याः ॥ अन्योन्य
मासाद्य मदांधकारिता जघ्नुर्मुकुंदेन विमोहिता भृशं ॥ १७ ॥ दाशार्हवृष्ण्यंध
कभोजसात्वता मध्वर्बुदा माथुरशूरसेनाः ॥ विसर्जनाः कुकुराः कुंतयश्च जघ्नु
र्मिथस्ते च विसृज्य सौहृदं ॥ १८ ॥ पुत्रा अयुध्यन्पितृभिर्भ्रातृभिश्च स्वस्रीयदौ
हित्रपितृव्यमातुलैः ॥ मित्राणि मित्रैः सुहृदः सुहृद्भिर्ज्ञातींस्त्वहन्ज्ञातय एव
मूढाः ॥ १९ ॥ शरेषु हीयमानेषु भज्यमानेषु धन्वसु ॥ शस्त्रेषु क्षीयमाणेषु मुष्टि
भिर्जह्रुरेरकाः ॥ २० ॥ ता वज्रकल्पा ह्यभवन्परिघा मुष्टिना भृताः ॥ जघ्नुर्द्विष
स्तैः कृष्णेन वार्यमाणास्तु तं च ते ॥ २१ ॥ प्रत्यनीकं मन्यमाना बलभद्रं च मोहि

॥भा॰ए॰॥
॥९७॥

अ॰३०

नाः॥ हंतुंकृतधियोराजन्नान्नौपे आततायिनः॥२२॥ अथतावनिसंक्रुद्धावुद्य
म्यकुरुनंदन॥ एरकामुष्टिपरिघौचरंतौजघ्नतुर्युधि॥२३॥ ब्रह्मशापोपसृष्टा
नांकृष्णमायावृतात्मनां॥ स्पर्द्धाक्रोधःक्षयंनिन्येवैणवोग्निर्यथावनं॥२४॥
एवंनष्टेषुसर्वेषुकुलेषुस्वेषुकेशवः॥ अवतारितोभुवोभारइतिमेनेवशेषि
तः॥२५॥ रामःसमुद्रवेलायांयोगमास्थायपौरुषं॥ तत्याजलोकंमानुष्यंसं
योज्यात्मानमात्मनि॥२६॥ रामनिर्याणमालोक्यभगवान्देवकीसुतः॥ निष
सादधरोपस्थेतूष्णीमासाद्यपिप्पलं॥२७॥ बिभ्रच्चतुर्भुजंरूपंभ्राजिष्णुप्रभ
यास्वया॥ दिशोवितिमिराःकुर्वन्विधूमइवपावकः॥२८॥ श्रीवत्सांकंघन
स्यामंतप्तहाटकवर्चसा॥ कौशेयांबरयुग्मेनपरिवीतंसुमंगलं॥२९॥

॥राम॰॥
॥९७॥

सुंदरस्मितवक्त्राब्जं नीलकुंतलमंडितं ॥ पुंडरीकाभिरामाक्षं स्फुरन्मकरकुं
डलं ॥ २० ॥ कटिसूत्र ब्रह्मसूत्र किरीटकटकांगदैः ॥ हारनूपुरमुद्राभिः कौस्तु
भेन विराजितं ॥ २१ ॥ वनमालापरीतांगं मूर्तिमद्भिर्निजायुधैः ॥ कृत्वोरो दक्षि
णे पादमासीनं पंकजारुणं ॥ २२ ॥ मुशलावशेषायःखंड कृतेषुर्लुब्धको जरा ॥ मृगास्याकारं तच्चरणं विव्याध मृगशंकया ॥ २३ ॥ चतुर्भुजं तं पुरुषं दृ
ष्ट्वा स कृतकिल्बिषः ॥ भीतः पपात शिरसा पादयोरसुरद्विषः ॥ २४ ॥ अजा
नता कृतमिदं पापेन मधुसूदन ॥ क्षंतुमर्हसि पापस्य उत्तमश्लोक मेनघ ॥
यस्यानुस्मरणं नृणां अज्ञानध्वांतनाशनं ॥ वदंति तस्य ते विष्णो मया साधु
कृतं प्रभो ॥ २५ ॥ तन्माशु जहि वैकुंठ पाप्मानं मृगलुब्धकं ॥ यथा पुनरहं त्वेवं न

कुर्यांसदतिक्रमं॥३७॥यस्यात्मयोगरचितंनविदुर्विरिंच्योरुद्रादयोऽस्यत
नयाःपतयोगिरांये॥त्वन्माययापिहितदृष्टयएतदंजःकिंतस्यतेवयमस
ज्जनयोगृणीमः॥३८॥श्रीभगवानुवाच॥माभैर्जरेत्वमुत्तिष्ठकामएषकृतोहि
मे॥याहित्वंमदनुज्ञातःस्वर्गंसुकृतिनांपदं॥३९॥इत्यादिष्टोभगवताकृष्णे
नेच्छाशरीरिणा॥त्रिःपरिक्रम्यतंनत्वाविमानेनदिवंययौ॥४०॥दारुकः
कृष्णपदवीमन्विच्छन्नाऽधिगम्यतां वायुंतुलसिकामोदमाघ्रायाभिमु
खंययौ॥४१॥तंतत्रतिग्मद्युभिरायुधैर्वृतंह्यश्वत्थमूलेकृतकेतनंपतिं स्ने
हप्लुतात्मानिपपातपादयोरथादवप्लुत्यसबाष्पलोचनः॥४२॥अपश्यत
स्तेचरणांबुजंप्रभोदृष्टिःप्रनष्टातमसिप्रविष्टा॥दिशोनजानेनलभेचशांतिं

यथानिशायामुडुपेप्रनष्टे ॥४३॥ इतिब्रुवतिसूतेवैरथोगरुडलांछनः ॥ खमुत्प
पातराजेंद्रसाश्वध्वजउदीक्षतः ॥४४॥ तमन्वगछंदिव्यानिविष्णुप्रहरणानिच
॥ तेनातिविस्मितात्मानंसूतमाहजनार्द्दनः ॥४५॥ गछद्वारवतींसूतज्ञाती
नांनिधनंमिथः ॥ संकर्षणस्यनिर्याणंबंधुभ्योब्रूहिमद्दशां ॥४६॥ द्वारका
यांचनस्थेयंभवद्भिश्चसबंधुभिः ॥ मयात्यक्तांयदुपुरींसमुद्रःप्लावयिष्य
ति ॥४७॥ स्वंस्वंपरिग्रहंसर्वेआदायपितरौचनः ॥ अर्जुनेनाविताःसर्वेइंद्र
प्रस्थंगमिष्यथ ॥४८॥ त्वंतुमद्धर्ममास्थायज्ञाननिष्ठउपेक्षकः ॥ मन्माया
रचनामेतांविज्ञायोपशमंव्रज ॥४९॥ इत्युक्तस्तंपरिक्रम्यनमस्कृत्यपुनःपुनः ॥
तत्पादौशीर्ष्णुपाधायदुर्मनाःप्रययौपुरीं ॥५०॥ इतिश्रीभागवतेमहापुराणे

॥भा॰ए॰॥
॥९९॥

त

कादशस्कंधेमौशलेयोपाख्यानेत्रिंशोध्यायः॥३०॥ एकत्रिंशोस्कंधामजगाम
भगवानितः॥ तमेवानुययुःप्रीत्यावस्कदेवादयस्ततः॥१॥ देवानूपहूनुविधा
यादौभूयोदेवानुविधायच॥ श्रीकृष्णःस्वेछयाधामस्वतन्वैवसमाविशत्॥२॥
श्रीशुकउवाच॥ अथैत्रागमद्ब्रह्माभवान्याचसमंभवः॥ महेंद्रप्रमुखादेवा
मुनयःसप्रजेश्वराः॥१॥ पितरःसिद्धगंधर्वाविद्याधरमहोरगाः॥ चारणायक्ष
रक्षांसिकिंनराप्सरसोद्विजाः॥२॥ द्रष्टुकामाभगवतोनिर्याणंपरमोत्सुकाः
॥ गायंतश्चगृणंतश्चशौरेःकर्माणिजन्मच॥३॥ ववृषुःपुष्पवर्षाणिविमाना
वलिभिर्नभः॥ कुर्वंतःसंकुलंराजन्भक्त्यापरमयायुताः॥४॥ भगवानपितान्वी
क्ष्यविभूतीरात्मनोविभुः॥ संयोज्यात्मनिचात्मानंपद्मनेत्रेन्यमीलयत्॥५॥

अ॰ ३१

॥राम॥
॥९९॥

लोकाभिरामांस्वतनुंधारणाध्यानमंगलं॥ योगधारणयाग्नेय्यादग्ध्वाधामावि
शत्स्वकं॥५॥ दिविदुंदुभयोनेदुःपेतुःसुमनसश्चखात्॥ सत्यंधर्मोधृतिर्भू
मेःकीर्तिःश्रीश्चानुतंययुः॥६॥ देवादयोब्रह्ममुख्यानिविशंतंस्वधामनि
॥अविज्ञातगतिंकृष्णंददृशुश्चातिविस्मिताः॥७॥ सौदामिन्यायथाका
शेयांत्याहित्वाभ्रमंडलं॥ गतिर्नलक्ष्यतेमर्त्यैस्तथाकृष्णस्यदैवतैः॥८
ब्रह्मरुद्रादयस्तेतुदृष्ट्वायोगगतिंहरेः॥ विस्मितास्तांप्रशंसंतःस्वंस्वं
लोकंययुस्तदा॥९॥ राजन्परस्यतनुभृज्जननाप्ययेहामायाविडंबनम
वेहियथानटस्य॥ सृष्ट्वात्मनेदमनुविश्यविहृत्यचांतेसंहृत्यचात्ममहि
नोपरतःसआस्ते॥१०॥ मर्त्येनयोगुरुसुतंयमलोकनीतंत्वांचानयच्छर

णदः परमास्त्रदग्धं ॥ जिग्येंतकांतकमपीशमसावनीशः किंस्वावनेस्वरनन
यन्मृगयुंसदेहं ॥ ११ ॥ तथाप्यशेषस्थितिसंभवाप्ययेष्वनन्यहेतुर्यदशेषश
क्तिधृक् ॥ नैछत्प्रणेतुंवपुरत्रशेषितंमर्त्येनकिंस्वस्थगतिंप्रदर्शयन् ॥ १२ ॥
यएतांप्रातरुत्थायकृष्णस्यपदवींपरां ॥ प्रयतःकीर्त्तयेभक्त्यातामेवाप्नो
त्यनुत्तमां ॥ १३ ॥ दारुकोद्वारकामेत्यवसुदेवोग्रसेनयोः ॥ पतित्वाचरणाव
स्त्रैर्न्यषिंचत्कृष्णविच्युतः ॥ १४ ॥ कथयामासनिधनंवृष्णीनांकृत्स्नशोनृ
प ॥ तच्छ्रुत्वोद्विग्नहृदयाजनाःशोकविमूर्छिताः ॥ १५ ॥ तत्रस्मत्वरिताजग्मुः
कृष्णविश्लेषविह्वलाः ॥ व्यसवःशेरतेयत्रज्ञातयोघ्नंतआननं ॥ १६ ॥ देव
कीरोहिणीचैववसुदेवस्तथासुतौ ॥ कृष्णरामावपश्यंतःशोकार्त्ताविज

ङ्गः स्मृतिं ॥ १७ ॥ प्राणांश्च विजहुस्तत्र भगवद्विरहातुराः ॥ उपगूह्य पतींस्तांस्तां श्चिताम् आरुरुहुः स्त्रियः ॥ १८ ॥ रामपत्न्यश्च तद्देहम् उपगूह्याग्निम् आविशन् ॥ वसुदेवपत्न्यस्तद्गात्रं प्रद्युम्नादीन् हरेः स्नुषा ॥ १९ ॥ कृष्णपत्न्योऽविशन्न् अग्निं रुक्मिण्याद्यास्तदात्मिकाः ॥ अर्जुनः प्रेयसः सख्युः कृष्णस्य विरहातुरः ॥ आत्मानं सांत्वयामास कृष्णगीतैः सदुक्तिभिः ॥ २० ॥ बंधूनां नष्टगोत्राणाम् अर्जुनः सांपरायिकं ॥ हतानां कारयामास यथावद् अनुपूर्वशः ॥ २१ ॥ द्वारकां हरिणा त्यक्तां समुद्रोऽप्लावयत् क्षणात् ॥ वर्जयित्वा महाराज श्रीमद्भगवदालयं ॥ २२ ॥ नित्यं संनिहितस्तत्र भगवान् मधुसूदनः ॥ स्मृत्याऽशेषाशुभहरं सर्वमंगलमंगलं स्त्रीबालवृद्धान् आदाय हतशेषान् धनंजयः ॥ इंद्रप्रस्थं समावेश्य वज्रं तत्राभ्य

षेचयत् ॥ श्रुत्वा सुहृद्वधं राजन्नर्जुनात्ते पितामहाः ॥ त्वां तु वंशधरं कृत्वा जग्मुः सर्वे महापथं ॥ २५ ॥ य एतद्देवदेवस्य विष्णोः कर्माणि जन्म च ॥ कीर्त्तयेच्छ्रद्धया मर्त्यः सर्वपापैः प्रमुच्यते ॥ २६ ॥ इत्थं हरेर्भगवतो रुचिरावतारवीर्याणि बालचरितानि च शंतमानि ॥ अन्यत्र चेह च श्रुतानि गृणन्मनुष्यो भक्तिं परां परमहंसगतौ लभेत ॥ २७ ॥ ॥ इति श्रीभागवते महापुराणे एकादशस्कंधे मौशलोपाख्याने एकत्रिंशोध्यायः ॥ ३१ ॥

॥श्रीभागवतद्वादशस्कंधप्रारंभः॥

॥१२॥

श्रीगणेशाय नमः॥ जयंति श्रीपरानंदकृपापांगलसद्दृशः॥ या नित्यमनुवर्त्तंते संप्रदो
विगताहृशः॥१॥ उक्तस्त्रयोदशाध्यायैर्द्वादशे त्वाश्रयः संतः॥ अधिष्ठानावधित्वाभ्यामा
श्रयश्चेश्वरः सतः॥२॥ उक्तोलयावधित्वेन प्राकृतात्यंतिके लये॥ अधिष्ठानतया चोक्तो म
हापुरुषवर्णने॥३॥ तत्रादौ षड्भिरध्यायैः शुकः प्राह परीक्षिते॥ शेषैस्तत्राखिलान्या
ह सूतः शृण्वोयसत्त्रिभिः॥४॥ स्वाश्रयश्रवणे कार्ये न विलंबो मनीषिणा॥ इत्येष्यत्का
लवैषम्यं चतुर्भिस्तावदुच्यते॥५॥ तत्र तु प्रथमे भावि मागधान्वयभूमिपान्॥ कलि
प्रभावतः प्राह संकरादिमलीमसान्॥६॥ एवं भूते सोमवंशे मुकुंदे स्वैरक्रीडावर्णिता
व्यास एव॥ वंशो भावी वर्ण्यते कस्मभक्तिं मुक्त्वा मुक्त्यै वर्त्म नास्तीति वक्तुं॥७॥ राजोवाच॥
स्वधामानुगते कृष्णे यदुवंशविभूषणे॥ कस्य वंशोभवत्पृथ्व्यामेतदाचक्ष्व मे मुने॥१॥

शुकउवाच॥योंत्यःपुरंजयोनामभविष्योबारहद्रथः॥तस्यामात्यस्तुशुनकोहत्वास्वा
मिनमात्मजं॥२॥प्रद्योतसंज्ञंराजानंकर्त्तायत्पालकःसुतः॥विशाखयूपस्तत्पुत्रोभवि
ताराजकस्ततः॥३॥नंदिवर्द्धनस्तत्पुत्रःपंचप्रद्योतनाइमे॥अष्टत्रिंशोत्तरशतंभोक्ष्य
तिपृथिवींनृपाः॥॥शिशुनागस्ततोभाव्यःकाकवर्णस्तुतत्सुतः॥क्षेमधर्मातस्यसुतः
क्षेत्रज्ञःक्षेमधर्मजः॥४॥विधिसारःसुतस्तस्याऽजातशत्रुर्भविष्यति॥दर्भकस्तत्सु
तोभावीदर्भकस्याजयःस्मृतः॥५॥नंदिवर्द्धनआजेयोमहानंदिसुतस्ततः॥शिशु
नागादशैवैतेषष्ठ्युत्तरशतत्रयं॥६॥समाभोक्ष्यंतिपृथिवींकुरुश्रेष्ठकलौनृपाः॥
महानंदिसुतोराजन्शूद्रीगर्भोद्भवोबली॥७॥महापद्मपतिःकश्चिन्नंदःक्षत्रविना
शकृत्॥ ततोनृपाभविष्यंतिशूद्रप्रायास्त्वधार्मिकाः॥८॥सएकछत्रांपृथिवीमनु

ल्लंघितशासनः॥ प्रशासिष्यति महापद्मो द्वितीय इव भार्गवः॥९॥ तस्य चाष्टौ भवि
ष्यंति सुमाल्यप्रमुखाः सुताः॥ य इमां भोक्ष्यंति महीं राजानः स्म शतं समाः॥१०॥
नव नंदान्द्विजः कश्चित्प्रपन्नानुद्धरिष्यति॥ तेषामभावे जगतीं मौर्या भोक्ष्यं
ति वै कलौ॥११॥ स एव चंद्रगुप्तं वै द्विजो राज्येभिषेक्ष्यति॥ तत्सुतो वारिसा
रस्तु ततश्चाशोकवर्द्धनः॥१२॥ सुयशा भविता तस्य संगतः सुयशः सुतः॥
शालिशूकस्ततस्तस्य सोमशर्मा भविष्यति॥१३॥ शतधन्वा ततस्तस्य
भविता तद्बृहद्रथः॥ मौर्या ह्येते दश नृपाः सप्तत्रिंशच्छतोत्तरं॥१४॥ समा भो
क्ष्यंति पृथिवीं कलौ कुरुकुलोद्वह॥ अग्निमित्रस्ततस्तस्मात्सुज्येष्ठोथ
भविष्यति॥ वसुमित्रो भद्रकश्च पुलिंदो भविता सुतः॥१५॥ ततो घोषः सु

नतस्माद्वज्रमित्रो भविष्यति ॥ ततो भागवतस्तस्माद्देवभूतिरिति श्रुतः ॥ १६ ॥ शुंगा दशैते
भोक्ष्यंति द्न्नावर्षशताधिकं ॥ ततः काण्वानियं भूमिर्यास्यत्यल्पगुणान्नृप ॥ १७ ॥ शुंगं
हत्वा देवभूतिं कण्वामात्यस्तु कामिनं ॥ स्वयं करिष्यते राज्यं वसुदेवो महामतिः ॥ १८ ॥ तस्य
पुत्रस्तु भूमित्रस्तस्य नारायणः स्मृतः ॥ काण्वायना इमे भूमिं चत्वारिंशच्च पंच च ॥ १९ ॥ शता
नि त्रीणि भोक्ष्यंति वर्षाणां च कलौ युगे ॥ हत्वा काण्वं सुशर्माणं तद्भृत्यो वृषलो बली ॥ गां
भोक्ष्यत्यंध्रजातीयः कंचित्कालमसत्तमः ॥ २० ॥ कृष्णनामाथ तद्भ्राता भविता पृथिवीपतिः
॥ श्रीशांतकर्णस्तत्पुत्रः पौर्णमासस्तु तत्सुतः ॥ २१ ॥ लंबोदरस्तु तत्पुत्रस्तस्माच्चिबिलको
नृपः ॥ मेघस्वातिश्चिबिलकादटमानस्तु तस्य च ॥ २२ ॥ अनिष्टकर्मा हालेयस्तलकस्त
स्य चात्मजः ॥ पुरीषभोरुस्तत्पुत्रस्ततो राजा सुनंदनः ॥ २३ ॥ चकोरो नवमो यत्र शिव
स्वातिररिंदमः ॥ तस्यापि गोमती पुत्रः पुरीमान्भविता ततः ॥ २४ ॥ मेदशिराः शिव

स्कंदो यज्ञश्रीस्तत्सुतस्ततः ॥ विजयस्तत्सुतो भाव्यश्चंद्रविज्ञः सलोमधिः ॥ २५ ॥ ए
ते त्रिंशन्नृपतयः चत्वार्यब्दशतानि च ॥ षट्पंचाशच्च पृथिवीं भोक्ष्यंति कुरुनंदन
२६ ॥ सप्ताभीरा आवभृत्या दशगर्दभिनो नृपाः ॥ कंकाः षोडश भूपाला भविष्य
ति च लोलुपाः ॥ २७ ॥ ततोष्टौ यवना भाव्याश्चतुर्दश च तुष्कराः ॥ भूयो दश गुरुंडा
श्च मौना एकादशैव तु ॥ २८ ॥ एते भोक्ष्यंति पृथिवीं दशवर्षशतानि च ॥ नवाधि
कां च नवतिं मौना एकादश क्षितिं ॥ २९ ॥ भोक्ष्यंत्यब्दशतान्यंग त्रीणि तैः संस्थिते त
तः ॥ किलिकिलायां नृपतयो भूतनंदोथ वंगिरिः ॥ ३० ॥ शिशुनंदश्च तद्भ्राता यशोनंदिः
प्रवीरकः ॥ इत्येते वै वर्षशतं भविष्यंत्यधिकानि षट् ॥ तेषां त्रयोदश सुता भवितारश्च बाह्ली
काः ॥ पुष्पमित्रोथ राजन्यो दुर्मित्रोस्य तथैव च ॥ एककाला इमे भूपाः सप्तांध्राः सप्त कोशल

लाः॥वैडूरपतयोभाव्यानैषधास्ततएवहि॥३२॥मागधानांतुभविताविश्वस्फू
र्जिःपुरंजयः॥करिष्यतिपरोवर्णान्पुलिंदयदुमद्रकान्॥३३॥प्रजाश्चाब्रह्मभू
यिष्ठाःस्थापयिष्यतिदुर्मतिः॥वीर्यवान्क्षत्रमुत्साद्यपद्मवत्यांसवैपुरि॥अनु
गंगामाप्रयागंगुप्तांभोक्ष्यतिमेदिनीं॥३४॥सौराष्ट्रावंत्याभीराश्चशूराअ
र्बुदमालवाः॥व्रात्याद्विजाभविष्यंतिशूद्रप्रायाजनाधिपाः॥३५॥सिंधो
स्तटंचंद्रभागांकौंतींकाश्मीरमंडलं॥भोक्ष्यंतिशूद्राव्रात्याद्याःम्लेछा
श्चाब्रह्मवर्चसः॥३६॥तुल्यकालाइमेराजन्म्लेछप्रायाश्चभूभृतः॥एते
धर्मानृतपराःफल्गुदास्तीव्रमन्यवः॥स्त्रीबालगोद्विजघ्नाश्चपरदार
धनादृताः॥उदितास्तमितप्रायाअल्पसत्वाल्पकायुषः॥३८॥असंस्कृ

ताःक्षिप्ताहीनारजसातमसावृताः॥प्रजास्तेभक्षयिष्यंतिम्लेछाराजन्यरूपि
णः॥तन्नाथास्तेजनपदास्तछीलाचारवादिनः॥अन्योन्यतोराजतश्चक्ष
यंयास्यंतिपीडिताः॥४०॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेअष्टादश
साहस्र्यांप्रथमोध्यायः॥द्वितीयेतुकलेर्दोषवृद्धौकल्क्यवतारतः॥अधर्मिष्टे
जनेनष्टेपुनःकृतयुगागमः॥१॥श्रीशुकउवाच॥ततश्चानुदिनंधर्मःसत्यंशौचंक्ष
मादया॥कालेनबलिनाराजन्नंक्षत्यायुर्बलंस्मृतिः॥१॥वित्तमेवकलौनृणां
जन्माचारगुणोदयः॥धर्मन्यायव्यवस्थायांकारणंबलमेवहि॥२॥दांपत्ये
भिरुचिर्हेतुर्मायैवव्यावहारिके॥स्त्रीत्वेपुंस्त्वेचहिरतिर्विप्रत्वेसूत्रमेवहि॥३॥
लिंगमेवाश्रमख्यातावन्योन्यापत्तिकारणं॥अवृत्त्यान्यायदौर्बल्यंपांडित्येचा

पलंवचः॥४॥अनाढ्यतैवासाधुत्वेसाधुत्वेदंभएवतु॥स्वीकारएवचोद्वाहेस्ना
नमेवप्रसाधनं॥५॥दूरेवार्ययनंतीर्थंलावण्यंकेशधारणं॥उदरंभरतास्वार्थः
सत्यत्वेधार्ष्ट्यमेवहि॥६॥दाक्ष्यंकुटुंबभरणंयशोर्थेधर्मसेवनं॥एवंप्रजाभि
र्दुष्टाभिराकीर्णेक्षितिमंडले॥७॥ब्रह्मविट्क्षत्रशूद्राणांयोबलीभवितानृपः
॥प्रजाहिलुब्धैराजन्यैर्निर्घृणैर्दस्युधर्मभिः॥८॥आछिन्नदारद्रविणायास्यं
तिगिरिकाननं॥शाकमूलामिषक्षौद्रफलपुष्पाष्टिभोजनाः॥९॥अनावृ
ष्ट्याविनंक्ष्यंतिदुर्भिक्षकरपीडिताः॥शीतवातातपप्रावृट्हिमैरन्योन्यतः
प्रजाः॥१०॥क्षुत्तृष्णाव्याधिभिश्चैवसंतापेनचचिंतया॥त्रिंशद्विंशतिवर्षाणि
परमायुःकलौनृणां॥११॥क्षीयमाणेषुदेहेषुदेहिनांकलिदोषतः॥वर्णाश्र

मवतांधर्मेनष्टेवेदपथेनृणां॥१२॥पाषंडप्रचुरेधर्मेदस्युप्रायेषुराजसु॥चौर्या
नृतवृथाहिंसानानावृत्तिषुवैनृषु॥१३॥शूद्रप्रायेषुवर्णेषुछागप्रायासुधेनु
षु॥गृहप्रायेष्वाश्रमेषुयौनप्रायेषुबंधुषु॥१४॥अणुप्रायास्वोषधीषुशमी
प्रायेषुस्थास्नुषु॥विद्युत्प्रायेषुमेघेषुशून्यप्रायेषुसद्मसु॥१५॥इत्थंकलौग
तप्रायेजनेषुखरधर्मिणि॥धर्मत्राणायसत्वेनभगवानवतरिष्यति॥१६॥
चराचरगुरोर्विष्णोरीश्वरस्याखिलात्मनः॥धर्मत्राणायसाधूनांजन्मक
र्मापनुत्तये॥१७॥शंभलग्राममुख्यस्यब्राह्मणस्यमहात्मनः॥भवनेविष्णु
यशसःकल्किःप्रादुर्भविष्यति॥१८॥अश्वमाशुगमारुह्यदेवदत्तंजगत्प
तिः॥असिनाऽसाधुदमनमष्टैश्वर्यगुणान्वितः॥१९॥विचरन्नाशुनाक्षो

ण्यांहयेनाप्रतिमद्युतिः॥नृपलिंगच्छदोदस्यून्कोटिशोनिहनिष्यति॥२०॥
अथतेषांभविष्यंतिमनांसिविशदानिवै॥वासुदेवांगरागातिपुण्यगंधानि
लस्पृशां॥२०॥पौरजानपदानांवैहतेष्वखिलदस्युषु॥तेषांप्रजाविसर्गश्च
स्थविष्ठःसंभविष्यति॥२१॥वासुदेवेभगवतिसत्वमूर्त्तौहृदिस्थिते॥यदाव
तीर्णोभगवान्कल्किर्धर्मपतिर्हरिः॥कृतंभविष्यतितदाप्रजासूतिश्चसा
त्विकी॥२३॥यदाचंद्रश्चसूर्यश्चतथातिष्यबृहस्पती॥एकराशौसमेष्यंति
तदाभवतितत्कृतं॥२४॥येऽतीतावर्त्तमानायेभविष्यंतिचपार्थिवाः॥तेतउ
द्देशतःप्रोक्तावंशीयाःसोमसूर्ययोः॥२५॥आरभ्यभवतोजन्मयावन्नंदाभि
षेचनं॥एतद्वर्षसहस्रंतुशतंपंचदशोत्तरं॥२६॥सप्तर्षीणांतुयौपूर्वौदृश्येते

॥भा॰ द्वा॰॥
॥६॥

॥अ॰ २॥

उदितौदिवि॥तयोस्तुमध्येनक्षत्रंदृश्यतेयत्समंनिशि॥२६॥तेनेतऋषयोयु
क्तास्तिष्ठंत्यब्दशतंनृणां॥तेत्वदीयेद्विजाःकालेअधुनाचाश्रितामघाः॥२७
विष्णोर्भगवतोभानुःकृष्णाख्योसौदिवंगतः॥तदाविशत्कलिर्लोकंपापे
यद्रमतेजनः॥२८॥यावत्सपादपद्माभ्यांस्पृशन्नास्तेरमापतिः॥तावत्कलि
र्वैपृथिवींपराक्रांतुंनचाशकत्॥२९॥यदादेवर्षयःसप्तमघासुविचरंतिहि
तदाप्रवृत्तस्तुकलिर्द्वादशाब्दशतात्मकः॥३०॥यदामघाभ्योयास्यंतिपूर्वा
षाढांमहर्षयः॥तदानंदात्प्रभृत्येषकलिर्वृद्धिंगमिष्यति॥३१॥यस्मिन्कृष्ण
दिवंयातस्तस्मिन्नेवतदाहनि॥प्रतिपन्नंकलियुगमितिप्राहुःपुरावि
दः॥३२॥दिव्याब्दानांसहस्रांतेचतुर्थेतुपुनःकृतं॥भविष्यतियदानृणांम

॥राम॰॥
॥६॥

न आत्मप्रकाशकं ॥३४॥ इत्येष मानवो वंशो यथा संख्यायते भुवि ॥ तथा वि-
ट्शूद्रविप्राणां तास्ता ज्ञेया युगे युगे ॥३५॥ एतेषां नामलिंगानां पुरुषाणां म-
हात्मनां ॥ कथामात्रावशिष्टानां कीर्त्तिरेव स्थिता भुवि ॥ देवापिः शांतनोर्भ्राता म-
रुश्चेक्ष्वाकुवंशराजः ॥ कलापग्राम आसाते महायोगबलान्वितौ ॥३७॥ ताविहे-
त्य कलेरंते वासुदेवानुशिक्षितौ ॥ वर्णाश्रमयुतं धर्मं पूर्ववत्प्रथयिष्यतः ॥३८
कृतं त्रेता द्वापरं च कलिश्चेति चतुर्युगं ॥ अनेन क्रमयोगेन भुवि प्राणिषु वर्त्तते
॥ राजन्नेते मया प्रोक्ता नरदेवास्तथापरे ॥ भूमौ ममत्वं कृत्वांते हित्वेमां निध-
नं गताः ॥४०॥ क्रिमिविड्भस्मसंज्ञांते राजनाम्नोपि यस्य च ॥ भूतध्रुक् तत्कृते स्वा-
र्थं किं वेद निरयो यतः ॥४१॥ कथं सेयमखंडा भूः पूर्वैर्मे पुरुषैर्धृता ॥ मत्पुत्रस्य

॥भा॰ द्वा॰॥
॥७॥

चपौत्रस्यमत्पूर्वावंशराजस्य वा॥४२॥तेजोबन्नमयंकायंगृहीत्वात्मतयाऽबुधाः
॥महींममतयाचोभौहित्वांतेऽदर्शनंगताः॥४३॥येयेभूपतयोराजन्भुंजंति
भुवमोजसा॥कालेनतेऽकृताःसर्वेकथामात्राःकथासुच॥४४॥ ॥इतिश्री
भागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेद्वितीयोऽध्यायः॥ ॥२॥ ॥तृतीयेभूमिगी
तेश्चराज्यदोषादिवर्ण्यते॥कलौचदोषभूयिष्ठेदोषहंत्रीहरेर्नतिः॥१॥श्रीशु
कउवाच॥दृष्ट्वात्मनिजयेव्यग्रान्नृपान्हसतिभूरियं॥अहोमांविजिगीषंतिमृ
त्योःक्रीडनकानृपाः॥१॥कामएषनरेंद्राणांमोघःस्याद्विदुषामपि॥येनफेनो
पमेपिंडेयेऽतिविश्रंभितानृपाः॥२॥पूर्वंनिर्जित्यषड्वर्गंजेष्यामोराजमंत्रिणः॥
ततःसचिवपौराप्तकरींद्रानस्यकंटकान्॥३॥एवंक्रमेणजेष्यामःपृथ्वींसाग

अ॰२

॥राम॰॥
॥७॥

रमेखलां॥दृत्वानृणबद्धहृदयानपन्नयंत्यंतिकेंतकं॥४॥समुद्रावरणांजित्वामां
विशांत्यब्धिमोजसा॥कियदात्मजयस्यैतन्मुक्तिरात्मजयेफलं॥५॥यांविसृज्यै
वमनवस्तत्स्कृताश्चकुरूद्वह॥गतायथागतंयुद्धेतांमांजेष्यंत्यऽबुद्धयः॥६॥
मत्कृतेपितृपुत्राणांभ्रातृणांचापिविग्रहः॥जायतेह्यसतांराज्येममताब
द्धचेतसा॥ममैवेयंमहीकृत्स्नानतेमूढेतिवादिनः॥स्पर्द्धमानामिथोघ्नंति
मृयंतेमत्कृतेनृपाः॥८॥पृथुःपुरूरवागाधिर्नहुषोभरतोर्जुनः॥मांधातास
गरोरामःखट्वांगोधुंधुहारघुः॥९॥तृणबिंदुर्ययातिश्चशर्यातिःशंतनुर्गयः
भगीरथःकुवलयाश्वःककुत्स्थोनैषधोनृगः॥१०॥हिरण्यकशिपुर्वृत्रोरावणो
लोकरावणः॥नमुचिःशंबरोभौमोहिरण्याक्षोऽथतारकः॥११॥अन्येचबह

॥भा॰ द्वा॰॥
॥८॥

॥अ॰ ३॥

वोदैत्याराजानोयेमहेश्वराः॥सर्वेसर्वविदःशूराःसर्वेसर्वजितोऽजिताः॥१२॥म
मतांमय्यवर्त्तंतकृत्वोच्चैर्मर्त्यधर्मिणः॥कथावशेषाःकालेनह्यकृतार्थाःकृतावि
भो॥१३॥कथाइमास्तेकथितामहीयसांवितायलोकेषुयशःपरेयुषां॥विज्ञान
वैराग्यविवक्षयाविभोवचोविभूतीर्नतुपारमार्थ्यं॥१४॥यस्तूत्तमश्लोकगुणानु
वादःसंगीयतेभीक्ष्णममंगलघ्नः॥तमेवनित्यंशृणुयादभीक्ष्णंकृष्णेऽमलांभ
क्तिमभीप्समानः॥१५॥राजोवाच॥केनोपायेनभगवन्कलेर्दोषान्कलौजनाः
॥विधमिष्यंत्युपचितांस्तन्मेब्रूहियथामुने॥१६॥युगानियुगधर्मांश्चमानंप्रल
यकल्पयोः॥कालस्येश्वररूपस्यगतिंविष्णोर्महात्मनः॥१७॥शुकउवाच॥कृतेप्र
वर्त्ततेधर्मश्चतुष्पात्तज्जनैर्धृतः॥सत्यंदयातपोदानमितिपादाविभोर्नृप॥१८॥

॥राम॰॥
॥८॥

संतुष्टाः करुणा मैत्राः शांता दांतास्तितिक्षवः॥ आत्मारामाः समदृशः प्रायशः श्र
मणा जनाः॥१९॥ त्रेतायां धर्मपादानां तुर्यांशो हीयते॥ अधर्मपादैरनृतहिंसासंतो
षविग्रहैः॥२०॥ तदा क्रियातपोनिष्ठा नातिहिंस्रा न लंपटाः॥ त्रैवर्गिकास्त्रयीवृद्धा
वर्णा ब्रह्मोत्तरा नृप॥२१॥ तपःसत्यदयादानेष्वर्द्धं ह्रसति द्वापरे॥ हिंसातुष्ट्यनृत
द्वेषैर्धर्मस्याधर्मलक्षणैः॥२२॥ यशस्विनो महाशीलाः स्वाध्यायाध्ययने रताः॥
आढ्याः कुटुंबिनो हृष्टा वर्णाः क्षत्रद्विजोत्तमाः॥२३॥ कलौ तु धर्महेतूनां तुर्यां
शोऽधर्महेतुभिः॥ एधमानैः क्षीयमाणो ह्यंते सोपि विनंक्ष्यति॥२४॥ तस्मिन्लुब्धा
दुराचारा निर्दयाः शुष्कवैरिणः॥ दुर्भगा भूरितर्षाश्च शूद्रदासोत्तराः प्रजाः॥२५॥
सत्वं रजस्तम इति दृश्यंते पुरुषे गुणाः॥ कालसंचोदितास्ते वै परिवर्त्तंत आत्मनि

शनैः

प्रभवंतियदासत्वेमनोबुद्धींद्रियाणिच॥तदाकृतयुगंविद्याज्ज्ञानेतपसियद्रु
चिः॥२७॥यदाकर्मसुकाम्येषुभक्तिर्भवतिदेहिनां॥तदात्रेतारजोवृत्तिरितिजानी
हिबुद्धिमन्॥२८॥यदालोभस्त्वसंतोषोमानोदंभोथमत्सरः॥कर्मणांचापिका
म्यानांद्वापरंतद्रजस्तमः॥२९॥यदामायानृतंतंद्रानिद्राहिंसाविषादनं॥शोको
मोहोभयंदैन्यंसकलिस्तामसःस्मृतः॥३०॥यस्मात्क्षुद्रदृशोमर्त्याःक्षुद्रभाग्याः
महाशनाः॥कामिनोवित्तहीनाश्चस्वैरिण्यश्चस्त्रियोऽसतीः॥३१॥दस्यूत्कृष्टा
जनपदावेदाःपाषंडदूषिताः॥राजानश्चप्रजाभक्षाःशिश्नोदरपराद्विजाः॥३२॥
अव्रताबटवोशौचाभिक्षवश्चकुटुंबिनः॥तपस्विनोग्रामवासान्यासिनोत्यर्थ
लोलुपाः॥३३॥ह्रस्वकायामहाहाराभूर्यपत्यागतह्रियः॥शश्वत्कटुकभाषिण्यः

चौर्यमायोरुसाहसाः ॥३४॥ पणयिष्यंति वै क्षुद्राः किराटाः कूटकारिणः ॥ अनाप
द्यपि मंस्यंते वार्त्तां साधुजुगुप्सितां ॥३५॥ पतिं त्यक्ष्यंति निर्द्रव्यं भृत्या अप्यखिलो
त्तमं ॥ भृत्यं विपन्नं पतयः कौलं गाश्चापयस्विनीः ॥३६॥ पितृभ्रातृसुहृज्ज्ञातीन्
हित्वा सौरतसौहृदाः ॥ ननंदाश्यालसंवादा दीना स्त्रैणाः कलौ नराः ॥३७॥ शू
द्राः प्रतिग्रहीष्यंति तपोवेषोपजीविनः ॥ धर्मं वक्ष्यंत्यधर्मज्ञा अधिरुह्योत्तमास
नं ॥३८॥ नित्यमुद्विग्नमनसो दुर्भिक्षकरकर्शिताः ॥ निरन्ने भूतले राजन्नूअ
नावृष्टिभयातुराः ॥३९॥ वासोऽन्नपानशयनव्यवायस्नानभूषणैः ॥ हीनाः पि
शाचसंदर्शा भविष्यंति कलौ प्रजाः ॥४०॥ कलौ काकिणिकेप्यर्थे विगृह्य त्यक्त
सौहृदाः ॥ त्यक्ष्यंति हि प्रियान्प्राणान् हनिष्यंति स्वकानपि ॥४१॥ न रक्षिष्यंति

॥भा॰ द्वा॰॥
॥१०॥

मनुजाःस्थविरौपितरावपि॥पुत्रान्सर्वार्थकुशलान्क्षुद्राःशिश्नोदरंभराः॥४२
कलौनराजन्जगतांपरंगुरुंत्रिलोकनाथानतपादपंकजं॥प्रायेणमर्त्याभग
वंतमच्युतंयक्ष्यंतिपाषंडविभिन्नचेतसः॥४३॥यन्नामधेयंम्रियमाणआतुरःप
तन्स्खलन्वाविवशोगृणन्पुमान्॥विमुक्तकर्मार्गलउत्तमांगतिंप्राप्नोतियक्ष्यं
तिनतंकलौजनाः॥पुंसांकलिकृतान्दोषान्द्रव्यदेशात्मसंभवान्॥सर्वा
न्हरंतिचित्तस्थोभगवान्पुरुषोत्तमः॥४५॥श्रुतःसंकीर्तितोध्यातःपूजित
श्चादृतोपिवा॥नृणांधुनोतिभगवान्हृत्स्थोजन्मायुताशुभं॥४६॥यथाहे
म्निस्थितोवह्निर्दुर्वर्णंहंतिधातुजं॥एवमात्मगतोविष्णुर्योगिनामशुभाशयं
॥४७॥विद्यातपःप्राणनिरोधमैत्रीतीर्थाभिषेकव्रतदानजप्यैः॥नात्यंतशुद्धिं

॥अ॰ ३॥

॥राम॰॥
॥१०॥

लभतेंतरात्मायथाहृदिस्थेभगवत्यनंते॥४८॥तस्मात्सर्वात्मनाराजन्
हृदिस्थंकुरुकेशवं॥म्रियमाणोह्यवहितस्ततोयातिपरांगतिं॥४९॥म्रियमा
णैरभिध्येयोभगवान्परमेश्वरः॥आत्मभावंनयत्यंगसर्वात्मासर्वसंश्र
यः॥५०॥कलेर्दोषनिधेराजन्नस्तिह्येकोमहान्गुणः॥कीर्तनादेवकृष्णस्यमु
क्तबंधःपरंव्रजेत्॥५१॥कृतेयद्ध्यायतोविष्णुंत्रेतायांयजतोमखैः॥द्वाप
रेपरिचर्यायांकलौतद्धरिकीर्तनात्॥५२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापु
राणेद्वादशस्कंधेतृतीयोऽध्यायः॥ ३॥ चतुर्थेचचतुर्द्धोक्तालयानैमित्तिका
दयः॥तत्रसंसारनिस्तारोहरिकीर्त्यैववर्ण्यते॥१॥श्रीशुकउ०॥ कालस्तेपरमा
ण्वादिर्द्विपरार्द्धावधिर्नृप॥कथितोयुगमानंचशृणुकल्पलयावपि॥१॥चतुर्यु

गसहस्रंचब्रह्मणोदिनमुच्यते॥सकल्पोयत्रमनवश्चतुर्दशविशांपते॥२॥तदं
तेप्रलयस्तावान्ब्राह्मीरात्रिरुदाहृता॥त्रयोलोकाइमेयत्रकल्पंतेप्रलयायहि
॥३॥एषनैमित्तिकःप्रोक्तःप्रलयोयत्रविश्वसृक्॥शेतेनंतासनोविश्वमात्मसा
त्कृत्यचात्मभूः॥४॥द्विपरार्द्धेत्वतिक्रांतेब्रह्मणःपरमेष्ठिनः॥तदाप्रकृतयःसप्तक
ल्पंतेप्रलयायवै॥५॥एषप्राकृतिकोराजन्प्रलयोयत्रलीयते॥आंडकोशस्तु
संघातोविघातउपसादिते॥६॥पर्जन्यःशतवर्षाणिभूमौराजन्नवर्षति॥तदानि
रन्नेह्यन्योन्यंभक्षमाणाःक्षुधार्दिताः॥७॥क्षयंयास्यंतिशनकैःकालेनोपद्रुताःप्र
जाः॥सामुद्रंदैहिकंभौमंरसंसांवर्त्तकोरविः॥रश्मिभिःपिबतेघोरैःसर्वंनैवविमुंचति
ततःसंवर्त्तकोवह्निःसंकर्षणमुखोत्थितः॥दहत्यनिलवेगोत्थःशून्यान्भूविवरान

थ॥९॥उपर्यधःसमंताच्चशिखाभिर्वह्निसूर्ययोः॥दह्यमानंविभात्यंडंदग्धगोमय
पिंडवत्॥१०॥ततःप्रचंडपवनोवर्षाणामधिकंशतं॥परःसंवर्त्तकोवातिधूम्रंखंर
जसावृतं॥११॥ततोमेघकुलान्यंगचित्रवर्णान्यनेकशः॥शतंवर्षाणिवर्षंतिन
दंतिरभसस्वनैः॥१२॥ततएकोदकंविश्वंब्रह्मांडविवरांतरं॥तदाभूमेर्गंधगुणंग्र
संत्यापउदप्लवे॥ग्रस्तगंधातुपृथिवीप्रलयत्वायकल्पते॥१३॥अपांरसमथो
तेजस्ताल्लीयंतेऽथनीरसाः॥ग्रसतेतेजसोरूपंवायुस्तद्रहितंतदा॥१४॥लीयते
चानिलेतेजोवायोःखंग्रसतेगुणं॥सवैविशतिखंराजंस्ततश्चनभसोगुणं॥१५॥
शब्दंग्रसतिभूतादिर्नभस्तमनुलीयते॥तैजसश्चेंद्रियाण्यंगदेवान्वैकारिकोगु
णैः॥१६॥महान्ग्रसत्यहंकारंगुणाःसत्वादयश्चतं॥ग्रसतेव्याकृतंराजन्गुणान्

कालेनचोदितं॥१७॥नतस्यकालावयवैःपरिणामादयोगुणाः॥अनाद्यनंतमव्य
क्तंनित्यंकारणमव्ययं॥१८॥नयत्रवाचोनमनोनसत्वंतमोरजोवामहदादयो
मी॥नप्राणबुद्धींद्रियदेवतावानसंनिवेशःखलुलोककल्पः॥१९॥नस्वप्नजाग्र
न्नचतत्सुषुप्तंनखंजलंभूरनिलोग्निरर्कः॥संसुप्तवच्छून्यवदप्रतर्क्यंतन्मूल
भूतंपदमामनंति॥२०॥लयःप्राकृतिकोह्येषःपुरुषाव्यक्तयोर्यदा॥शक्तयःसं
प्रलीयंतेविवशाःकालविद्रुताः॥२१॥बुद्धींद्रियार्थरूपेणज्ञानंभातितदाश्रयं
दृश्यत्वाव्यतिरेकाभ्यामाद्यंतवदवस्तुयत्॥२२॥दीपश्चक्षुश्चरूपंचज्योतिषो
नपृथक्भवेत्॥एवंधीःखानिमात्राश्चनस्युरन्यतमादृतात्॥२३॥बुद्धेर्जागर
णंस्वप्नःसुषुप्तिरितिचोच्यते॥मायामात्रमिदंराजन्नानात्वंप्रत्यगात्मनि॥२४॥

यथाजलधराव्योम्निभवंतिनभवंतिच॥ब्रह्मणीदंतथाविश्वमवयव्युदयाप्य
यात्॥२५॥सत्यंह्यवयवःप्रोक्तःसर्वावयविनामिह॥विनार्थेनप्रतीयेरन्पटस्य
वांगतंतवः॥२६॥यत्सामान्यविशेषाभ्यामुपलभ्येनसंभ्रमः॥अन्योन्यापाश्र
यात्सर्वमाद्यंतवदवस्तुयत्॥२७॥विकारःख्यायमानोपिप्रत्यगात्मानमंतरा॥
ननिरूप्योऽस्त्यणुरपिस्याच्चेच्चित्समआत्मवत्॥२८॥नहिसत्यस्यनानात्वम
विद्वान्यदिमन्यते॥नानात्वंछिद्रयोर्यद्वज्ज्योतिषोर्वातयोरिव॥२९॥यथाहिर
ण्यंबहुधासमीयतेनृभिःक्रियाभिर्व्यवहारवर्त्मसु॥एवंवचोभिर्भगवानधो
क्षजोव्याख्यायतेलौकिकवैदिकैर्जनैः॥३०॥यथाघनोऽर्कप्रभवोऽर्कदर्शितो
ह्यर्कांशभूतस्यचचक्षुषस्तमः॥एवंत्वहंब्रह्मगुणस्तदीक्षितोब्रह्मांशकस्या

॥भा॰ द्वा॰॥
॥१३॥

अ॰ ४

त्मन आत्मबंधनः॥३१॥घनो यदार्कप्रभवो विदीर्यते चक्षुः स्वरूपं रविमीक्षते त
दा॥यदाह्यहंकार उपाधिरात्मनो जिज्ञासया नश्यति तर्ह्यनुस्मरेत्॥३२॥यदे
वमेतेन विवेकहेतिना मायामयाहंकरणात्मबंधनं॥छित्वाच्युतात्मानुभवो
वतिष्ठते तमाहुरात्यंतिकमंगसंप्लवं॥३३॥नित्यदा सर्वभूतानां ब्रह्मादीनां
परंतप॥उत्पत्तिप्रलयावेके सूक्ष्मज्ञाः संप्रचक्षते॥३४॥कालस्रोतोजवेनाशु
ह्रियमाणस्य नित्यदा॥परिणामिनामवस्थास्ता जन्मप्रलयहेतवः॥३५॥अ
नाद्यंतवतानेन कालेनेश्वरमूर्तिना॥अवस्था नैव दृश्यंते वियति ज्योतिषामि
व॥३६॥नित्यो नैमित्तिकश्चैव तथा प्राकृतिको लयः॥आत्यंतिकश्च कथितः का
लस्य गतिरीदृशी॥३७॥एताः कुरुश्रेष्ठ जगद्विधातुर्नारायणस्याखिलसत्वधाम्नः

॥राम॰॥
॥१३॥

लीलाकथास्तेकथिताःसमासतःकार्त्स्न्येननाजोप्यभिधातुमीशः॥३९॥संसारसिंधुमतिदुस्तरमु
त्तितीर्षोर्नान्यःप्लवोभगवतःपुरुषोत्तमस्य॥लीलाकथारसनिषेवणमंतरेणपुंसोभवेद्विवि
धदुःखदवार्दितस्य॥३९॥पुराणसंहितामेतामृषिर्नारायणोव्ययः॥नारदायपुराप्राह
कृष्णद्वैपायनायसः॥४०॥सवैमह्यंमहाराजभगवान्बादरायणः॥इमांभागवतींप्रीतः
संहितांवेदसंमतां॥४१॥एतांवक्ष्यत्यसौसूतऋषिभ्योनैमिषालये॥दीर्घसत्रेकुरु
श्रेष्ठसंप्रश्नःशौनकादिभिः॥४२॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेचतुर्थोऽध्या
यः॥४॥ ॥पंचमेतुसमासेनपरब्रह्मोपदेशतः॥राज्ञस्तक्षकसंदंशान्मृत्युभीतिनि
वारणं॥१॥श्रीशुकउवाच॥अत्रानुवर्ण्यतेभीक्ष्णंविश्वात्माभगवान्हरिः॥यस्यप्रसा
दजोब्रह्मारुद्रःक्रोधसमुद्भवः॥१॥त्वंतुराजन्मरिष्येतिपशुबुद्धिमिमांजहि॥नजातः
प्रागभूतोद्यदेहवत्वंननंक्ष्यसि॥२॥नभविष्यसिभूत्वात्वंपुत्रपौत्रादिरूपवान्॥

बीजांकुरवद्देहादेर्व्यतिरिक्तोयथानलः॥३॥स्वप्नेयथाशिरश्छेदंपंचत्वाद्यात्मनः
स्वयं॥यस्मात्पश्यतिदेहस्यततआत्माह्यजोमरः॥४॥घटेभिन्नेयथाकाशआ
काशःस्याद्यथापुरा॥एवंदेहेमृतेजीवोब्रह्मसंपद्यतेपुनः॥५॥मनःसृजतिवै
देहान्गुणान्कर्माणिचात्मनः॥तन्मनःसृजतेमायाततोजीवस्यसंसृतिः॥६॥
स्नेहाधिष्ठानवर्त्यग्निसंयोगोयावदीयते॥ततोदीपस्यदीपत्वमेवंदेहकृतो
भवः॥७॥रजःसत्वतमोवृत्त्याजायतेथविनश्यति॥नतत्रात्मास्वयंज्योतिर्योव्य
क्ताव्यक्तयोःपरः॥८॥आकाशइवचाधारोध्रुवोनंतोपमस्ततः॥एवमात्मानमात्
मस्थमात्मनैवामृशप्रभो॥बुद्ध्यानुमानगर्भिण्यावासुदेवानुचिंतया॥९॥
चोदितोविप्रवाक्येननत्वांधक्ष्यतितक्षकः॥मृत्यवोनोपधक्ष्यंतिमृत्यूनांमृत्यु

मीश्वरं ॥१०॥ अहंब्रह्मपरंधामब्रह्माहंपरमंपदं ॥ एवंसमीक्षन्नात्मानमात्मन्या
धायनिष्कले ॥११॥ दशंतंतक्षकंपादेलेलिहानंविषाननैः ॥ नद्रक्ष्यसिशरीरंच
विश्वंचपृथगात्मनः ॥१२॥ एतत्तेकथितंतातयथामांपृष्टवान्नृप ॥ हरेर्विश्वात्म
नश्चेष्टांकिंभूयःश्रोतुमिछसि ॥१३॥ ॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वाद
शस्कंधेपंचमोऽध्यायः॥५॥ षष्ठेपरीक्षितोमोक्षःसर्पमोहोदितस्तुतात् ॥ वेद
शाखाविभागोक्तौत्रिवेदोव्यासवर्ण्यते ॥१॥ सूतउवाच ॥ एतन्निशम्यमुनिना
भिहितंपरीक्षिद्व्यासात्मजेननिखिलात्मदृशासमेन ॥ तत्पादमूलमुपसृत्यन
तेनमूर्ध्नाबद्धांजलिस्तमिदमाहसविष्णुरातः ॥१॥ राजोवाच ॥ सिद्धोस्म्यनुगृहीतो
स्मिभवताकरुणात्मना ॥ श्रावितोयच्चमेसाक्षादनादिनिधनोहरिः ॥२॥ नात्य

द्भुतमहंमन्येमहतामच्युतात्मनां ॥ अज्ञेषुतापतप्तेषुभूतेषुयदनुग्रहः ॥ ३ ॥ पुरा
णसंहितामेतामश्रौष्मभवतोवयं ॥ यस्यांखलूत्तमश्लोकोभगवाननुवर्ण्यते
॥ ४ ॥ भगवंस्तक्षकादिभ्योमृत्युभ्योनबिभेम्यहं ॥ प्रविष्टोब्रह्मनिर्वाणमभयंदर्शि
तंत्वया ॥ ५ ॥ अनुजानीहिमांब्रह्मन्वाचंयच्छाम्यधोक्षजे ॥ मुक्तकामाशयंचेतःप्र
वेश्यविसृजाम्यसून् ॥ ६ ॥ अज्ञानंचनिरस्तंमेज्ञानविज्ञाननिष्ठया ॥ भवतादर्शि
तंक्षेमंपरंभगवतःपदं ॥ ७ ॥ सूतउवाच ॥ इत्युक्तस्तमनुज्ञाप्यभगवान्बादराय
णिः ॥ जगामभिक्षुभिःसाकंनरदेवेनपूजितः ॥ ८ ॥ परीक्षिदपिराजर्षिरात्मन्या
त्मानमात्मना ॥ समाधायपरंदध्यावस्पंदासुर्यथातरुः ॥ ९ ॥ प्राक्कूलेबर्हिष्या
सीनोगंगाकूलउदङ्मुखः ॥ ब्रह्मभूतोमहायोगीनिःसंगश्छिन्नसंशयः ॥ १० ॥

तक्षकः प्रहितो विप्राः क्रुद्धेन द्विजसूनुना ॥ हंतुकामो नृपं गच्छन्ददर्श पथि कश्य
पं ॥ ११ ॥ तं तर्पयित्वा द्रविणैर्निवर्त्य विषहारिणं ॥ द्विजरूपप्रतिच्छन्नः कामरूपो ऽ
दशन्नृपं ॥ १२ ॥ ब्रह्मभूतस्य राजर्षेर्देहो हि गरलाग्निना ॥ बभूव भस्मसात्सद्यः प
श्यतां सर्वदेहिनां ॥ १३ ॥ हाहाकारो महानासीद्भुवि खे दिक्षु सर्वतः ॥ विस्मिता
ह्यभवन्सर्वे देवासुरनरादयः ॥ १४ ॥ देवदुंदुभयो नेदुर्गंधर्वाप्सरसो जगुः ॥ ववृषुः
पुष्पवर्षाणि विबुधाः साधुवादिनः ॥ १५ ॥ जनमेजयः स्वपितरं श्रुत्वा तक्षकभ
क्षितं ॥ यथाजुहाव संक्रुद्धो नागान्सत्रे सह द्विजैः ॥ १६ ॥ सर्पसत्रे समिद्धाग्नौ दह्य
मानान्महोरगान् ॥ दृष्ट्वेंद्रं भयसंविग्नस्तक्षकः शरणं ययौ ॥ १७ ॥ अपश्यंस्तक्षकं
तत्र राजा पारीक्षितो द्विजान् ॥ उवाच तक्षकः कस्मान्न दह्येतोरगाधमः ॥ १८ ॥ तं गो

॥भा॰ द्वा॰॥
॥१६॥

पायतिराजेंद्र शक्रः शरणमागतं ॥ तेन संस्तंभितः सर्पस्तस्मान्नाग्नौ पतत्यसौ ॥१९
पारीक्षित इति श्रुत्वा प्राहर्त्विजमुदारधीः ॥ सहेंद्रस्तक्षको विप्रा नाग्नौ किमिति
पात्यते ॥२०॥ तच्छ्रुत्वाजुहुवुर्विप्राः सहेंद्रं तक्षकं मखे ॥ तक्षकाशु पतस्वेह सहेंद्रे
ण मरुत्वता ॥२१॥ इति ब्रह्मोदिताक्षेपैः स्थानादिंद्रः प्रचालितः ॥ बभूव संभ्रां
तमतिः सविमानः सतक्षकः ॥२२॥ तं पतंतं विमानेन सह तक्षकमंबरात् ॥ वि
लोक्यांगिरसः प्राह राजानं तं बृहस्पतिः ॥२३॥ नैष त्वया मनुष्येंद्र वधमर्हति स
र्पराट् ॥ अनेन पीतममृतमथवा अजरामरः ॥२४॥ जीवितं मरणं जंतोर्गतिः स्वे
नैव कर्मणा ॥ राजंस्ततोन्यो नान्यस्य प्रदाता सुखदुःखयोः ॥२५॥ सर्पचौरा
ग्निविद्युद्भ्यः क्षुत्तृड्व्याध्यादिभिर्नृप ॥ पंचत्वमृच्छते जंतुर्भुंक्ते आरब्धकर्म त

अ॰ ६॥

॥राम॰॥
॥१६॥

तं ॥२६॥ तस्मात्सत्रमिदं राजन्संस्थीयेताभिचारिकं ॥ सर्पा अनागसो दग्धा जने
र्दिष्टं हि भुज्यते ॥२७॥ इत्युक्तः स तथेत्याह महर्षेर्मानयन्वचः ॥ सर्पसत्रादुपरतः
पूजयामास वाक्पतिं ॥२८॥ सैषा विष्णोर्महामायाऽबाधयाऽलक्षणा यया ॥ मु
ह्यंत्यस्यैवात्मभूता भूतेषु गुणवृत्तिभिः ॥२९॥ न यत्र दंभी त्यभया विराजिता मा
यात्मवादेऽसकृदात्मवादिभिः ॥ न यद्विवादो विविधस्तदाश्रयो मनश्च संकल्प
विकल्पवृत्तियत् ॥३०॥ न यत्र सृज्यं सृजतोभयोः परं श्रेयश्च जीवस्त्रिभिरन्वित
स्त्वहं ॥ तदेतदुत्सादितबाध्यबाधकं निषिध्य चोर्मीन्विरमेत स्वयं मुनिः ॥३१॥
परं पदं वैष्णवमामनंति तद्यन्नेति नेतीत्यतदुत्सिसृक्षवः ॥ विसृज्य दौरात्म्यम
नन्यसौहृदा हृदोपगुह्यावसितं समाहितैः ॥३२॥ त एतदधिगच्छंति विष्णोर्यत्स

रमं पदं ॥ अहंममेति दौर्जन्यं न येषां देहगेहजं ॥ २३ ॥ अतिवादांस्तितिक्षेत नाव
मन्येत कंचन ॥ न चेमं देहमाश्रित्य वैरं कुर्वीत केनचित् ॥ २४ ॥ नमो भगवते तस्मै
कृष्णायाकुंठमेधसे ॥ यत्पादांबुरुहध्यानात्संहितामध्यगामिमां ॥ २५ ॥ शौनक उ०
॥ पैलादिभिर्व्यासशिष्यैर्वेदाचार्यैर्महात्मभिः ॥ वेदाश्च कथिता व्यस्ता एतत्सौ
म्याभिधेहि नः ॥ २६ ॥ सूत उवाच ॥ समाहितात्मनो ब्रह्मन्ब्रह्मणः परमेष्ठिनः ॥
हृद्याकाशादभून्नादो वृत्तिरोधाद्विभाव्यते ॥ २७ ॥ यदुपासनया ब्रह्मन्योगिनो
मलमात्मनः ॥ द्रव्यक्रियाकारकाख्यं धूत्वा यांत्यपुनर्भवं ॥ २८ ॥ ततो भूत्त्रिवृ
दोंकारो यो व्यक्तः प्रभवः स्वराट् ॥ यत्तल्लिंगं भगवतो ब्रह्मणः परमात्मनः ॥ २९ ॥
शृणोति य इमं स्फोटं सुप्तश्रोत्रे च शून्यदृक् ॥ येन वाग्व्यज्यते यस्य व्यक्तिरा

काश आत्मनः ॥४०॥ स्वधाम्नो ब्रह्मणः साक्षाद्वाचकः परमात्मनः ॥ स सर्वमंत्रोपनि
षद्वेदबीजं सनातनं ॥४१॥ तस्य ह्यासंस्त्रयो वर्णा अकाराद्या भृगूद्वह ॥ धार्यंते यैस्त्र
यो भावा गुणनामार्थवृत्तयः ॥४२॥ ततो क्षरसमाम्नायमसृजद्भगवानजः ॥ अं
तस्थोष्मस्वरस्पर्शह्रस्वदीर्घादिलक्षणं ॥४३॥ तेनासौ चतुरो वेदांश्चतुर्भिर्वदनै
र्विभुः ॥ सव्याहृतिकान्सोंकारांश्चातुर्होत्रविवक्षया ॥४४॥ पुत्रानध्यापयत्तांस्तु
ब्रह्मर्षीन्ब्रह्मकोविदान् ॥ ते तु धर्मोपदेष्टारः स्वपुत्रेभ्यः समादिशन् ॥४५॥ ते प
रंपरया प्राप्तास्तत्तच्छिष्यैर्धृतव्रतैः ॥ चतुर्युगेष्वथ व्यस्ता द्वापरादौ महर्षिभिः
क्षीणायुषः क्षीणसत्वान्दुर्मेधान्वीक्ष्य कालतः ॥ वेदान्ब्रह्मर्षयो व्यस्यन्हृदि
स्थाच्युतनोदिताः ॥४७॥ अस्मिन्नप्यंतरे ब्रह्मन्भगवांल्लोकभावनः ॥ ब्रह्मेशाद्यै

॥भा॰ द्वा॰॥
॥९८॥

लोकपालैर्याचितोधर्मगुप्तये॥४८॥पराशरात्सत्यवत्यामंशांशकलयाविभुः॥अ
वतीर्णोमहाभागवेदंचक्रेचतुर्विधं॥४९॥ऋगथर्वयजुःसाम्नांराशीनुद्धृत्यव
र्गशः॥चतस्रःसंहिताश्चक्रेमंत्रैर्मणिगणाइव॥५०॥तासांसचतुरःशिष्यानुपा
हूयमहामतिः॥एकैकांसंहितांब्रह्मन्नेकैकस्मैददौविभुः॥५१॥पैलायसंहिता
माद्यांबह्वृचाख्यामुवाचह॥वैशंपायनसंज्ञायनिगदाख्यंयजुर्गणं॥५२॥सा
म्नांजैमिनयेप्राहतथाछंदोगसंहितां॥अथर्वांगिरसींनामस्वशिष्यायसुमं
तवे॥५३॥पैलःस्वांसंहितामूचइंद्रप्रमितयेमुनिः॥बाष्कलायचसोप्याहशिष्ये
भ्यःसंहितांस्वकां॥५४॥चतुर्धाव्यस्यबोध्याययाज्ञवल्क्यायभार्गव॥पाराशरा
याग्निमित्रेइंद्रप्रमितरात्मवान्॥५५॥अध्यापयत्संहितांस्वांमांडुकेयमृषिंक

अ॰ ६

॥राम॰॥
॥९८॥

विं॥ तस्यशिष्योदेवमित्रःसौभर्यादिभ्यऊचिवान्॥५६॥शाकल्यस्तत्सुतस्त्वांतुपंच
धाव्यस्यसंहितां॥वात्स्यमुद्गलशालीयगोखल्यशिशिरेष्वधात्॥५७॥जातूकर्ण्य
श्चतच्छिष्यःसनिरुक्तांस्वसंहितां॥बलाकपैजवैतालविरजेभ्योददौमुनिः॥५८॥
बाष्कलिःप्रतिशाखाभ्योवालखिल्याख्यसंहितां॥चक्रेबालायनिर्भज्यंकाशार
श्चैवतांदधुः॥५९॥बह्वृचाःसंहिताह्येताएभिर्ब्रह्मर्षिभिर्धृताः॥श्रुत्वैतच्छंदसांव्यासं
सर्वपापैःप्रमुच्यते॥६०॥वैशंपायनशिष्यावैचरकाध्वर्यवोभवन्॥यच्चेरुर्ब्रह्मह
त्यांहःक्षपणंस्वगुरोर्व्रतं॥६१॥याज्ञवल्क्यश्चतच्छिष्यआहाहोभगवन्कियत्॥
चरितेनाल्पसाराणांचरिष्येहंसुदुश्चरं॥६२॥इत्युक्तोगुरुरप्याहकुपितोयाह्यलं
त्वया॥विप्रावमंत्राशिष्येणमदधीतंत्यजाश्विति॥६३॥देवरातसुतःसोपिछर्दि

॥ भा० द्वा० ॥
॥ १९ ॥

त्वायजुषांगणं ॥ ततोगणोथमुनयोददृशुस्तान्यजुर्गणान् ॥ ६४ ॥ यजूंषितित्तिराभू
त्वातल्लोलुपतयाददुः ॥ तैत्तिरीयाइतियजुःशाखाआसन्सुपेशलाः ॥ ६५ ॥ याज्ञ
वल्क्यस्ततोब्रह्मंश्छंदांस्यधिगवेषयन् ॥ गुरोरविद्यमानानिसूपतस्थेर्कमीश्वरं
॥ ६६ ॥ याज्ञवल्क्यउवाच ॥ ॐनमोभगवतेआदित्यायाखिलजगतामात्मस्वरूपेणकालस्वरूपेणचतु
र्विधभूतनिकायानांब्रह्मादिस्तंबपर्यंतानांअंतर्हृदयेषुवहिरपिचाकाशइ
वोपाधिनाव्यवधीयमानोभगवानेकएवक्षणलवनिमेषावयवोपचितसं
वत्सरगणेनापामादानविसर्गाभ्यामिमांलोकयात्रामनुवहति ॥ ६७ ॥ यदुह
वावविबुधर्षभसवितरदस्तपत्यनुसवनमहरहराम्नायविधिनोपतिष्ठमा
नानामखिलदुरितवृजिनबीजावभर्जनभगवतःसमभिधीमहितपनमंड

अ० ६
॥ राम० ॥
॥ १९ ॥

लं ॥६८॥ यइहवावस्थिरचरनिकराणांनिजनिकेतनानांमनइंद्रियासुगणाननात्म
नःस्वयमात्मांतर्यामीप्रचोदयति ॥६९॥ यएवेमंलोकमतिकरालवदनांधकारसं
ज्ञाजगरग्रहगिलितंमृतकमिवविचेतनमवलोक्यानुकंपयापरमकारुणि
कईक्षयैवोत्थाप्याहरहरनुसवनश्रेयसिस्वधर्माख्यात्मावस्थानेप्रवर्त्तयत्यव
निपतिरिवासाधूनांभयमुदीरयन्नटति ॥७०॥ परितआशापालैस्तत्रतत्रकम
लकोशांजलिभिरुपहृतार्हणः ॥७१॥ अथहभगवंस्तवचरणनलिनयुगलंत्रि
भुवनगुरुभिर्वंदितमहमयातयामयजुःकामउपसरामीति ॥७२॥ सूतउवाच ॥
एवंस्तुतःसभगवान्वाजिरूपधरोरविः ॥ यजूंष्ययातयामानिमुनयेदात्प्रसा
दितः ॥७३॥ यजुर्भिरकरोच्छाखादशपंचशतैर्विभुः ॥ जगृहुर्वाजसंन्यस्ताःकाण्व

माध्यंदिनादयः॥७४॥ जैमिनेः सामगस्यासीत्सुमंतुस्तनयो मुनिः॥ सुत्वांस्तु तत्सु
तस्ताभ्यामेकैकां प्राह संहितां॥७५॥ सुकर्मा चापि तच्छिष्यः सामवेदतरोर्महान्
॥सहस्रसंहिताभेदं चक्रे साम्नां ततो द्विजः॥७६॥ हिरण्यनाभः कौशल्यः पौष्यंजि
श्च सुकर्मणः॥ शिष्यौ जगृहतुश्चान्य आवंत्यो ब्रह्मवित्तमः॥७७॥ उदीच्याः सामगाः
शिष्या आसन्पंचशतानि वै॥ पौष्यंज्यावंत्ययोश्चापि तांश्च प्राच्यान्प्रचक्षते॥
लौगाक्षिर्मांगलिः कुल्यः कुसीदः कुक्षिरेव च॥ पौष्यंजिशिष्या जगृहुः संहि
तास्ते शतंशतं॥७९॥ कृतो हिरण्यनाभस्य चतुर्विंशति संहिताः॥ शिष्य ऊचे स्वशि
ष्येभ्यः शेषा आवंत्य आत्मवान्॥८०॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे वेद
शाखाप्रनयनं षष्ठोऽध्यायः॥६॥ ॥सप्तमेऽथर्वविस्तारः पुराणव्यसनं ततः॥ पुरा

णलक्षणादीनिफलंभागवतश्रुतेः॥१॥सूतउवाच॥अथर्ववित्सुमंतुश्चशिष्यम
ध्यापयत्स्वकां॥संहितांसोपिपथ्यायवेददर्शायचोक्तवान्॥१॥शौक्लायनिर्ब्रह्म
बलिर्मोदोषःपिप्पलायनिः॥वेददर्शस्यशिष्यास्तेपथ्यशिष्यानथोशृणु॥२॥कु
मुदःशुनकोब्रह्मन्जाजलिश्चाप्यथर्ववित्॥बभ्रुःशिष्योथांगिरसःसैंधवायन
एवच॥३॥अधीयेतांसंहितेद्वेसावर्ण्याद्यास्तथापरे॥नक्षत्रकल्पःशांतिश्चकश्य
पांगिरसादयः॥एतेआथर्वणाचार्याःशृणुपौराणिकान्मुने॥४॥त्रय्यारुणिःकश्य
पश्चसावर्णिरकृतव्रणः॥वैशंपायनहारीतौषड्वैपौराणिकाइमे॥५॥अधीयंतव्या
सशिष्यात्संहितांमत्पितुर्मुखात्॥एकैकामहमेतेषांशिष्यःसर्वाःसमध्यगां॥६॥
॥कश्यपोहंचसावर्णीरामशि ष्योकृतव्रणः॥अधीमहिव्यासशिष्याच्चत्वारोमू

लसंहिताः॥७॥पुराणलक्षणंब्रह्मन्ब्रह्मर्षिभिर्निरूपितं॥शृणुष्वबुद्धिमाश्रित्यवेद
शास्त्रानुसारतः॥८॥सर्गोस्याथविसर्गश्चवृत्तीरक्षांतराणिच॥वंशोवंशानुचरि
तंसंस्थाहेतुरपाश्रयः॥९॥दशभिर्लक्षणैर्युक्तंपुराणंतद्विदोविदुः॥केचित्पंचविधं
ब्रह्मन्महदल्पव्यवस्थया॥१०॥अव्याकृतगुणक्षोभान्महतस्त्रिवृतोहमः॥भूतसू
क्ष्मेंद्रियार्थानांसंभवःसर्गउच्यते॥११॥पुरुषानुग्रहीतानामेतेषांवासनामयः॥
विसर्गोयंसमाहारोबीजाद्बीजंचराचरं॥१२॥वृत्तिर्भूतानिभूतानांचराणामचरा
णिच॥कृतास्वेननृणांतत्रकामाच्चोदनयापिवा॥१३॥रक्षाच्युतावतारेहाविश्व
स्यानुयुगेयुगे॥तिर्यङ्मर्त्यर्षिदेवेषुहन्यंतेयैस्त्रयीद्विषः॥१४॥मन्वंतरंमनुर्देवा
मनुपुत्राःसुरेश्वराः॥ऋषयोंशावताराश्चहरेःषड्विधमुच्यते॥१५॥राज्ञांब्रह्मप्रसू

तीनां वंशस्त्रैकालिकोन्वयः ॥ वंश्यानुचरितं तेषां वृत्तं वंशधराश्च ये ॥१६॥ नैमित्ति
कः प्राकृतिको नित्य आत्यंतिको लयः ॥ संस्थेति कविभिः प्रोक्ता चतुर्द्धास्य स्वभावतः
॥१७॥ हेतुर्जीवोस्य सर्गादेरविद्याकर्मकारकः ॥ यं चानुशायिनं प्राहुरव्याकृतमुता
परे ॥१८॥ व्यतिरेकान्वयो यस्य जाग्रत्स्वप्नसुषुप्तिषु ॥ मायामयेषु तद्ब्रह्म जीववृ
त्तिष्वपाश्रयः ॥१९॥ पदार्थेषु यथा द्रव्यं सन्मात्रं रूपनामसु ॥ बीजादिपंचतांतासु
ह्यवस्थासु युतायुतं ॥२०॥ विरमेत यदा चित्तं हित्वा वृत्तित्रयं स्वयं ॥ योगेन वा
तदात्मानं वेदेहाया निवर्तते ॥२१॥ एवं लक्षणलक्ष्याणि पुराणानि पुराविदः ॥
मुनयोष्टादश प्राहुः क्षुल्लकानि महांति च ॥२२॥ ब्राह्मं पाद्मं वैष्णवं च शैवं लैंगं
सगारुडं ॥ नारदीयं भागवतमाग्नेयं स्कांदसंज्ञितं ॥२३॥ भविष्यं ब्रह्मवैवर्तं मार्कं

॥भा॰ द्वा॰॥
॥२३॥

डेयंस वामनं॥ वाराहंमात्स्यंकौर्म्यंचब्रह्मांडाख्यमितित्रिषट्॥२४॥ब्रह्मन्निदंसमाख्या
तंशाखाप्रणयनंमुनेः॥शिष्यशिष्यप्रशिष्याणांब्रह्मतेजोविवर्द्धनं॥२५॥ ॥इति
श्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेसप्तमोऽध्यायः॥ ७ ॥ अष्टमेतुतपश्चर्या
मार्कंडेयस्यमोहकृत्॥कामादिभिरसंमोहनरनारायणस्तुतिः॥१॥शौनकउवाच॥सू
तजीवचिरंसाधोवदनोवदतांवर॥तमस्यपारेभ्रमतांनृणांत्वंपारदर्शनः॥१॥आ
हुश्चिरायुषमृषिंमृकंडुतनयंजनाः॥यःकल्पांतेउर्वरितोयेनग्रस्तमिदंजगत्॥२॥
सवाअस्मत्कुलोत्पन्नःकल्पेस्मिन्भार्गवर्षभः॥नैवाधुनापिभूतानांसंप्लवःकोपि
जायते॥३॥एकएवार्णवेभ्राम्यन्ददर्शपुरुषंकिल॥वटपत्रपुटेतोकंशयानंत्वेकम
द्भुतं॥४॥एषनःसंशयोभूयान्सूतकौतूहलंयतः॥तंनश्छिंधिमहायोगिन्पुराणेष्व

॥अ॰ ७॥
॥राम॰॥
॥२२॥

पिसंमतः॥५॥सूतउ०॥ प्रश्नस्त्वयामहर्षेयंकृतोलोकभ्रमापहः॥नारायणक
थायत्रगीताकलिमलापहा॥६॥प्राप्तद्विजातिसंस्कारोमार्कंडेयःपितुःक्रमा
त्॥ छंदांस्यधीत्यधर्मेणतपःस्वाध्यायसंयुतः॥७॥बृहद्व्रतधरःशांतोजटिलोव
ल्कलांबरः॥बिभ्रत्कमंडलुंदंडमुपवीतंसमेखलं॥८॥कृष्णाजिनंसाक्षसूत्रं
कुशांश्चनियमर्द्धये॥अग्न्यर्कगुरुविप्रात्मस्वर्चयन्संध्ययोर्हरिं॥९॥सायंप्रातः
सगुरवेभैक्ष्यमाहृत्यवाग्यतः॥बुभुजेगुर्वनुज्ञातःसकृन्नोचेदुपोषितः॥१०॥ए
वंतपःस्वाध्यायपरोवर्षाणामयुतायुतं॥आराधयन्हृषीकेशंजिग्येमृत्युंसुदुर्ज
यं॥११॥ब्रह्माभृगुर्भवोदक्षोब्रह्मपुत्राश्चयेपरे॥नृदेवपितृभूतानितेनासन्नतिवि
स्मिताः॥१२॥इत्थंबृहद्व्रतधरस्तपःस्वाध्यायसंयमैः॥दध्यावधोक्षजंयोगीध्वस्त

॥भा॰ द्वा॰॥
॥२४३॥

क्रेश्यांतरात्मना॥१३॥नस्यैवं युंजतश्चित्तं महायोगेन योगिनः॥व्यतीयाय महा
न्कालो मन्वंतरषडात्मकः॥१४॥एतत्पुरंदरो ज्ञात्वा सप्तमेस्मिन्किलांतरे॥तपो
विशंकितो ब्रह्मन्नारेभे तद्विघातनं॥१५॥गंधर्वाप्सरसः कामं वसंतमलयानिलौ
मुनये प्रेषयामास रजस्तोकमदौ तथा॥तेवै तदाश्रमं जग्मुर्हिमाद्रेः पार्श्व उत्त
रे॥पुष्पभद्रा नदी यत्र चित्राख्या च शिला विभो॥१७॥तदाश्रमपदं पुण्यं पुण्यद्रु
मलतांचितं॥पुण्यद्विजकुलाकीर्णं पुण्यामलजलाशयं॥१८॥मत्तभ्रमरसं
गीतं मत्तकोकिलकूजितं॥मत्तबर्हिनटाटोपं मत्तद्विजकुलाकुलं॥१९॥वायुः
प्रविष्ट आदाय हिमनिर्झरशीकरान्॥सुमनोभिः परिष्वक्तो ववावुत्तंभयन्स्मरं
उद्यच्चंद्रनिशावक्त्रः प्रवालस्तबकालिभिः॥गोपद्रुमलताजालैस्तत्रासीत्कुसु

॥अ॰ ८
॥राम॰॥
॥२४३॥

माकरः ॥२१॥ अन्वीयमानो गंधर्वैर्गीतवादित्रयूथकैः ॥ अदृश्यतात तत्रापेष्टुः स्व
स्त्रीयूथपतिः स्मरः ॥२२॥ दृष्ट्वाग्निं समुपासीनं दहश्रुशाक्रकिंकराः ॥ मीलिताक्षं
दुराधर्षं मूर्तिमंतमिवानलं ॥२३॥ ननृतुस्तस्य पुरतः स्त्रियो थो गायका जगुः ॥ मृ
दंगवीणापणवैर्वाद्यं चक्रुर्मनोरमं ॥२४॥ संदधेस्त्रं स्वधनुषि कामः पंचमुखं त
दा ॥ मधुर्मनोरजस्तोकदूंद्रभृत्याव्यकंपयन् ॥२५॥ क्रीडंत्याः पुंजिकस्थल्याः
कंदुकैः स्तनगौरवात् ॥ भृशमुद्विग्नमध्यायाः केशाविस्रंशितः स्रजः ॥२६॥
दूतस्ततोभ्रमदृष्टेश्चलंत्या अनुकंदुकं ॥ वायुर्जहार तद्वासः सूक्ष्मं त्रुटितमेख
लं ॥२७॥ विससर्ज तदा बाणं मत्वा तं स्वजितं स्मरः ॥ सर्वं तत्राभवन्मोघमनीशा
स्य यथोद्यमः ॥२८॥ तद्रूत्यमपकुर्वंतो मुनेस्तत्तेजसा मुने ॥ दह्यमाना निवृत्तुः

॥भा॰ द्वा॰॥
॥२४॥

प्रबोध्याहिमिवार्भकाः ॥२९॥ इतींद्रानुचरैर्ब्रह्मन्धर्षितोपिमहामुनिः ॥ यन्नागादहमोभावंन तच्चित्रंमहत्सुहि ॥३०॥ दृष्ट्वानिस्तेजसंकामंसगणंभगवान्स्वराट् ॥ श्रुत्वानुभावंब्रह्मर्षेर्विस्मयंसमगात्परं ॥३१॥ तस्यैवंयुंजतश्चित्तंतपःस्वाध्यायसंयमैः ॥ अनुग्रहायाविरासीन्नरनारायणोहरिः ॥३२॥ तौशुक्लकृष्णौनवकंजलोचनौ चतुर्भुजौरौरववल्कलांबरौ ॥ पवित्रपाणीउपवीतकंत्रिवृत्कमंडलुंदंडमृजुंचवैणवं ॥३३॥ पद्माक्षमालामुतजंतुमार्जनंवेदंचसाक्षात्तपएवरूपिणो ॥ तपत्तडिद्वर्णपिशंगरोचिषाप्रांशूदधानौविबुधर्षभार्चितौ ॥३४॥ तेवैभगवतोरूपेनरनारायणावृषी ॥ दृष्ट्वोत्थायादरेणोच्चैर्ननामांगेनदंडवत् ॥३५॥ सतत्संदर्शनानंदनिर्वृतात्मेंद्रियाशयः ॥ हृष्टरोमाश्रुपूर्णा

॥अ॰॥८

॥राम॰॥
॥२४॥

क्षोनसेहेनावुदीक्षितुं ॥ ३६ ॥ उत्थायप्रांजलिःप्रह्वऔत्सुक्याद्दाश्लिषन्निव
नमोनमइतीशानंबभाषेगद्गदाक्षरः ॥ ३७ ॥ तयोरासनमादायपाद
योरवनिज्यच ॥ अर्हणेनानुलेपेनधूपमाल्यैरपूजयत् ॥ ३८ ॥ सुखमास
नआसीनौप्रसादाभिमुखौमुनिः ॥ पुनरानम्यपादाभ्यांगरिष्ठाविदमब्र
वीत् ॥ ३९ ॥ मार्कंडेयउवाच ॥ किंवर्णयेतवविभोयदुदीरितोसुःसंस्पंदतेतम
नुवाङ्मनइंद्रियाणि ॥ स्पंदंतिवैतनुभृतामजशर्वयोश्चस्वस्याप्यथापि
भजतामसिभाववंधुः ॥ ४० ॥ मूर्त्तीइमेभगवतोभगवंस्त्रिलोक्याःक्षेमाय
तापविरमायचमृत्युजित्यै ॥ नानाविभर्ष्यवितुमन्यतनूर्यथेदंसृष्ट्वापुन
र्ग्रससिसर्वमिवोर्णनाभिः ॥ ४१ ॥ तस्यावितुःस्थिरचरेशितुरंघ्रिमूलंयत्स्थं

न कर्मगुणकालरजः स्पृशंति ॥ यद्वै स्तुवंति निनमंति यजंत्यभीक्ष्णं ध्यायंति
वेदहृदया मुनयस्तदाप्त्यै ॥ ४२ ॥ नान्यं तवांघ्र्युपनयादपवर्गमूर्तेः क्षेमं जन
स्य परितोभिय ईश विद्मः ॥ ब्रह्मा बिभेत्यलमतो द्विपरार्द्धधिष्ण्यः कालस्य
ते किमुत तत्कृतभौतिकानां ॥ ४३ ॥ तद्वै भजाम्यृतधियस्तव पादमूलं हि
त्वेदमात्मछदि चात्मगुरोः परस्य ॥ देहाद्यपार्थमसदंत्यमभिज्ञमात्रं वि
देत ते तर्हि सर्वमनीषितार्थं ॥ ४४ ॥ सत्वं रजस्तम इतीश तवात्मबंधो मा
यामयाः स्थितिलयोदयहेतवोस्य ॥ लीलाधृता यदपि सत्वमयी प्रशांत्यै
नान्ये नृणां व्यसनमोहभियश्च याभ्यां ॥ ४५ ॥ तस्मात्तवेह भगवन्नथ ता
वकानां शुक्लां तनुं स्वदयितां कुशला भजंति ॥ यत्सात्वताः पुरुषरूपमु

द्धांति सत्वं लोकोयतोऽभयमुतात्मसुखं च नान्यत् ॥४६॥ तस्मै नमो भगवते
पुरुषाय भूम्ने विश्वाय विश्वगुरवे परदेवतायै ॥ नारायणाय ऋषये च नरो
त्तमाय हंसाय संयतगिरे निगमेश्वराय ॥४७॥ यं वै न वेद वितथाक्षपथैर्भ्र
मद्धीः संतं स्वखेष्वसुषु हृद्यपि दृक्पथेषु ॥ तन्मायया वृतमतिः स उ एव सा
क्षादाद्यस्तेखिलगुरोरुपसाद्य वेदं ॥४८॥ यद्दर्शनं निगम आत्मरहःप्र
काशं मुह्यंति यत्र कवयोऽजपरा यतंतः ॥ तं सर्ववादविषयप्रतिरूपशी
लं वंदे महापुरुषमात्मनिगूढबोधं ॥४९॥ इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादश
स्कंधे मार्कंडेयोपाख्याने अष्टमोऽध्यायः ॥ ॥८॥ ॥ नवमे भगवन्मायां दिदृ
क्षोर्दर्शनं मुनेः ॥ मायाशिशोर्लयाब्धौ च मुनेर्निर्वेदनं निगमैः ॥१॥ सूत उ०

॥भा॰द्वा॰॥
॥२८॥

संस्तुतोभगवानित्थंमार्कंडेयेनधीमता॥नारायणोनरसखःप्रीतःप्राहभृगू
द्वहं॥१॥श्रीभगवानु०॥भोभोब्रह्मर्षिवर्योसिसिद्धआत्मसमाधिना॥मयिभ
क्त्यानपायिन्यातपस्स्वाध्यायसंयमैः॥२॥वयंतेपरितुष्टास्मत्वद्बृहद्व्रतच
र्यया॥वरंप्रतीछभद्रंतेवरदेशादभीप्सितं॥३॥ऋषिरुवाच॥जितंतेदेवदेवे
शप्रपन्नार्त्तिहराच्युत॥वरेणैतावतालंनोयद्भवान्समदृश्यत॥४॥गृही
त्वाजादयोयस्यश्रीमत्पादाब्जदर्शनं॥मनसायोगपक्वेनसभवान्मेक्ष
गोचरः॥५॥अथाप्यंबुजपत्राक्षपुण्यश्लोकशिखामणे॥द्रक्ष्येमायांय
यालोकःसपालोवेदसद्भिदां॥६॥सूतउवाच॥इतीडितोर्चितःकाममृषि
णाभगवान्मुने॥तथेतिसस्मयन्प्रागाद्बदर्याश्रममीश्वरः॥७॥तमेवचिंत

॥अ॰॥९

॥राम॰॥
॥२८॥

यन्नर्थेमृषिभिःस्वाश्रमएवसः॥ वसन्नग्न्यर्कसोमांबुभूवायुवियदात्मसु॥८॥ ध्या
यन्सर्वत्रचहरिंभावद्रव्यैरपूजयत्॥ क्वचित्पूजांविसस्मारप्रेमप्रसरसंप्लुतः॥९॥
तस्यैकदाभृगुश्रेष्ठपुष्पभद्रातटेमुने॥ उपासीनस्यसंध्यायांब्रह्मन्वायुरभून्म
हान्॥१०॥ तंचंडशब्दंसमुदीरयंतंबलाहकाअन्वभवन्करालाः॥ अक्षस्थ
विष्ठामुमुचुस्तडिद्भिःस्वनंतउच्चैरभिवर्षधाराः॥११॥ ततोव्यदृश्यंतचतुःसमु
द्राःसमंततःक्ष्मातलमाग्रसंतः॥ समीरवेगोर्मिभिरुग्रनक्रमहाभयावर्त्तगभी
रघोषाः॥१२॥ अंतर्बहिश्चाद्भिरतिद्युभिःखरैःज्ञातहृदाभीरुपतापितंजगत्॥ च
तुर्विधंवीक्ष्यसहात्मनामुनिर्जलाप्लुतांक्ष्मांविमनाःसमत्रसत्॥१३॥ तस्यैव
मुद्वीक्षतनुर्मिभीषणःप्रभंजनाघूर्णितवार्महार्णवः॥ आपूर्यमाणोवर्षद्भिरं

बुद्धेः क्ष्मामप्यधाद्द्वीपवर्षाद्रिभिः समं ॥१४॥ स क्ष्मांतरिक्षं सदिवं सभागणं त्रै
लोक्यमासीत्सह दिग्भिराप्लुतं ॥ स एक एवोर्वरितो महामुनिर्बभ्राम विक्षि
प्य जटा जडांधवत् ॥१५॥ क्षुत्तृट्परीतो मकरैस्तिमिंगिलैरुपद्रुतो वीचिनभ
स्वताहतः ॥ तमस्यपारे पतितो भ्रमन्दिशो न वेद खं गां च परिश्रमेषितः ॥१६॥
क्वचिद्गतो महावर्ते तरलैस्ताडितः क्वचित् ॥ यादोभिर्भक्ष्यते क्वापि स्वयमन्यो
न्यघातिभिः ॥१७॥ क्वचिच्छोकं क्वचिन्मोहं क्वचिद्दुःखं सुखं भयं ॥ क्वचिन्मृत्युमवा
प्नोति व्याध्यादिभिरुतार्दितः ॥१८॥ अयुतायुतवर्षाणां सहस्राणि शतानि
च ॥ व्यतीयुर्भ्रमतस्तस्मिन्विष्णुमायावृतात्मनः ॥१९॥ स कदाचिद्भ्रमंस्तस्मि
न्पृथिव्याः ककुदि द्विजः ॥ न्यग्रोधपोतं ददृशे फलपल्लवशोभितं ॥२०॥ प्रागु

तस्यांशाखायांतस्यापिददृशेशिशुं॥शयानंपर्णपुटकेग्रसंतंप्रभयातमः
२१॥महामरकतश्यामंश्रीमद्वदनपंकजं॥कंबुग्रीवंमहोरस्कंसुनासंसुंद
रभ्रुवं॥२२॥श्वासैजदलकाभातंकंबुश्रीकर्णदाडिमं॥विद्रुमाधरभासेष
च्छोणायितसुधास्मितं॥२३॥पद्मगर्भारुणापांगंहृद्यहासावलोकनं॥श्वासै
जद्वलिसंविग्ननिम्ननाभिंदलोदरं॥२४॥चार्वंगुलिभ्यांपाणिभ्यामुन्नीयचर
णांबुजं॥मुखेनिधायविप्रेंद्रोधयंतंवीक्ष्यविस्मितः॥२५॥तद्दर्शनाद्वीतपरिश्र
मोमुदाप्रोत्फुल्लहृत्पद्मविलोचनांबुजः॥प्रहृष्टरोमाद्भुतभावशंकितःप्रष्टुंपु
रस्तंप्रससारबालकं॥२६॥तावच्छिशोर्वैश्वसितेनभार्गवःसोंतःशरीरंमशको
यथाविशत्॥तत्राप्यदोन्यस्तमचष्टकृत्स्नशोयथापुरामुह्यदतीवविस्मितः

खंरोदसीभगणानद्रिसागरान्द्वीपान्सवर्षान्ककुभःसुरासुरान्॥वनानिदेशा
न्सरितःपुराकरान्खेटान्व्रजानाश्रमवर्णवृत्तयः॥२८॥महांतिभूतान्यथभौ
तिकान्यसौकालंचनानायुगकल्पकल्पनं॥यत्किंचदन्यद्व्यवहारकारणंद
दर्शविश्वंसदिवावभासितं॥२९॥हिमालयंपुष्पवहांचतांनदींनिजाश्रमंयत्र
ऋषीनपश्यत॥विश्वंविपश्यञ्छ्वसिताच्छिशोर्वैबहिर्निरस्तोन्यपतल्लयाब्धौ
३०॥तस्मिन्पृथिव्याःककुदिप्ररूढंवटंचतत्पर्णपुटेशयानं॥तोकंचतत्प्रेमसु
धास्मितेननिरीक्षितोपांगनिरीक्षणेन॥३१॥अथतंबालकंवीक्ष्यनेत्राभ्यांधि
ष्ठितंहृदि॥अभ्ययादतिसंक्लिष्टःपरिष्वक्तुमधोक्षजं॥३२॥तावत्सभगवान्सा
क्षाद्योगाधीशोगुहाशयः॥अंतर्दधेऋषेःसद्योयथेहानीशनिर्मिता॥३३॥त

मन्वथवटोब्रह्मन्सलिलंलोकसंप्लवः॥तिरोधायिक्षणात्सोपिस्वाश्रमेपूर्ववत्स्थितः॥३४॥इतिश्रीभागवतेमहापुराणेद्वादशस्कंधेमायादर्शनंनामनवमोध्यायः॥९॥दृष्ट्वामेशिवआगत्यमुनेस्तुष्टोवरानदात्॥तेनसाकमतिप्रीत्यासमाभाष्यसभाजयन्॥१॥सूतउवाच॥सएवमनुभूयेदंनारायणविनिर्मितं॥वैभवंयोगमायायास्तमेवशरणंययौ॥२॥मार्कंडेयउ०॥प्रपन्नोस्म्यंघ्रिमूलंतेप्रपन्नाभयदंहरे॥यन्माययापिविबुधामुह्यंतिज्ञानकाशया॥३॥सूतउ०॥तमेवंनिभृतात्मानंवृषेणदिविपर्यटन्॥रुद्राण्याभगवान्रुद्रोददर्शस्वगणैर्वृतः॥३॥अथोमातमृषिंवीक्ष्यगिरिशंसमभाषत॥पश्येमंभगवन्विप्रंनिभृतात्मेंद्रियाशयं॥४॥निभृतोदझषव्रातोवातापायेयथार्णवः॥कुर्वस्यतपसःसा

क्षात्संसिद्धिं सिद्धिदो भवान् ॥५॥ श्रीभगवानु०॥ नैवेछत्याशिषःक्वापि ब्रह्मर्षिर्मो
क्षमप्युत ॥ भक्तिं परां भगवति लब्धवान्पुरुषेऽव्यये ॥६॥ अथापि संवदिष्यामो
भवान्येतेन साधुना ॥ अयं हि परमो लाभो नृणां साधुसमागमः ॥७॥ सूत उ० ॥
इत्युक्त्वा तमुपेयाय भगवान्सा सतां गतिः ॥ ईशानः सर्वविद्यानामीश्वरः सर्वदे
हिनां ॥८॥ तयोरागमनं साक्षादीशयोर्जगदात्मनोः ॥ न वेद रुद्धधीवृत्तिरात्मा
नं विश्वमेव च ॥९॥ भगवांस्तदभिज्ञाय गिरिशो योगमायया ॥ आविशत्तद्गुहा
काशं वायुश्छिद्रमिवेश्वरः ॥१०॥ आत्मन्यपि शिवं प्राप्तं तडित्पिंगजटाधरं ॥ त्र्य
क्षं दशभुजं प्रांशुमुद्यंतमिव भास्करं ॥११॥ व्याघ्रचर्मांबरं शूलधनुरिष्वसिचर्मभिः
॥ अक्षमालाडमरुककपालपरशुं सह ॥१२॥ बिभ्राणं सहसा भातं विचक्ष्य हृदि

विस्मितः॥१२॥ किमिदं कुत एवेति समाधेर्विरतो मुनिः॥ नेत्रे उन्मील्य ददृशे सग

णं सोममागतं॥१३॥ रुद्रं त्रिलोकैकगुरुं ननाम शिरसा मुनिः॥ तस्मै सपर्य्यां व्यद

धात्सगणाय सहोमया॥ स्वागतासनपाद्यार्घगंधस्रग्धूपदीपकैः॥१४॥ आह त्वा

त्मानुभावेन पूर्णकामस्य ते विभो॥ करवाम किमीशान येनेदं निर्वृतं जगत्॥१५॥

नमः शिवाय शांताय सत्वाय प्रमृडाय च॥ रजोजुषेथ घोराय नमस्तुभ्यं तमोजुषे

॥१६॥ सूत उवाच॥ एवं स्तुतः स भगवानादिदेवः सतां गतिः॥ परितुष्टः प्रसन्नात्मा प्र

हसंस्तमभाषत॥१७॥ श्रीभगवानुवाच॥ वरं वृणीष्व नः कामं वरदेशा वयं त्रयः॥ अ

मोघं दर्शनं येषां मर्त्यो यद्विंदतेमृतं॥१८॥ ब्राह्मणाः साधवः शांता निःसंगा भू

तवत्सलाः॥ एकांतभक्ता अस्मासु निर्वैराः समदर्शिनः॥१९॥ सलोकालोक

पालास्तान्वंदंत्यर्चंत्युपासते॥ अहं च भगवान्ब्रह्मा स्वयं च हरिरीश्वरः॥२०॥ न ते
मय्यच्युतेऽजे च भिदामण्वपि चक्षते॥ नात्मनश्च जनस्यापि तद्युष्मान्वयमीम
हि॥२१॥ न ह्यम्मयानि तीर्थानि न देवाश्चेतनोज्झिताः॥ ते पुनंत्युरुकालेन यू
यं दर्शनमात्रतः॥२२॥ ब्राह्मणेभ्यो नमस्यामो येऽस्मद्रूपं त्रयीमयं॥ बिभ्रत्या
त्मसमाधानतपःस्वाध्यायसंयमैः॥२३॥ श्रवणाद्दर्शनाद्वापि महापातकि
नोपि वः॥ शुध्येरन्नंत्यजाश्चापि किमु संभाषणादिभिः॥२४॥ सूत उवाच॥ इति च
न्द्रललामस्य धर्मगुह्योपबृंहितं॥ वचोमृतायनमृषिर्नातृप्यत्कर्णयोः पिब
न्॥२५॥ स चिरं मायया विष्णोर्भ्रामितः कर्शितो भृशं॥ शिववागमृतध्वस्तक्ले
शपुंजस्तमब्रवीत्॥२६॥ ऋषिरुवाच॥ अहो ईश्वरचर्येयं दुर्विभाव्या शरीरिणां॥

यन्नमंतीशितव्यानिस्तुवंतिजगदीश्वराः॥१७॥धर्मग्राहयितुंप्रायःप्रवक्तारश्चदे
हिनां॥आचरंत्यनुमोदंतेक्रियमाणंस्तुवंतिच॥१८॥नैतावताभगवतःस्वमा
यामयवृत्तिभिः॥नदुष्येतानुभावस्तैर्मायिनःकुहकंयथा॥१९॥सृष्ट्वेदंमनसा
विश्वमात्मनानुप्रविश्ययः॥गुणैःकुर्वद्भिराभातिकर्त्तेवस्वप्नदृग्यथा॥२०॥त
स्मैनमोभगवतेत्रिगुणायगुणात्मने॥केवलायाद्वितीयायगुरवेब्रह्ममूर्त्तये॥२१
कंवृणेनुपरंभूमन्वरंत्वद्वरदर्शनात्॥यद्दर्शनात्पूर्णकामःसत्यकामःपुमान्
भवेत्॥२२॥वरमेकंवृणेथापिपूर्णात्कामाभिवर्षणात्॥भगवत्यच्युतांभक्तिं
तत्परेषुतथात्वयि॥२३॥सूतउवाच॥ ॥इत्यर्चितोभिष्टुतश्चमुनिनासूक्तया
गिरा॥तमाहभगवान्छर्वःशर्वयाचाभिनंदितः॥२४॥कामस्तेयंमहर्षेस्तुभ

क्किमांस्त्वमधोक्षजे॥ आकल्पांताद्यशः पुण्यमजरामरता तथा॥ ३५॥ ज्ञानं त्रै
कालिकं ब्रह्मन्विज्ञानं च विरक्तिमत्॥ ब्रह्मवर्चस्विनो भूयात्पुराणाचार्यता
स्तु ते॥ ३६॥ सूत उवाच॥ एवं वरान्स मुनये दत्वागात्त्र्यक्ष ईश्वरः॥ देव्यै तत्कर्म
कथयन्ननुभूतं पुरामुना॥ ३७॥ सोप्यवाप्तमहायोगमहिमा भार्गवोत्तमः॥ वि
चरत्यधुनाप्यद्धा हरावेकांततां गतः॥ ३८॥ अनुवर्णितमेतत्ते मार्कंडेयस्य धी
मतः॥ अनुभूतं भगवतो मायावैभवमद्भुतं॥ ३९॥ एतत्केचिदविद्वांसो मायासं
सृतिमात्मनः॥ अनाद्यावर्त्तितं नृणां कदाचित्कं प्रचक्षते॥ ४०॥ य एवमेतद्भृगुव
र्यवर्णितं रथांगपाणेरनुभावभावितं॥ संश्रावयेत्संशृणुयादु ताावुभौ तयोर्न
कर्माशयसंसृतिर्भवेत्॥ ४१॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे मार्कंडे

योपाख्यानंनामदशमोऽध्यायः॥१०॥एकादशेतुपूजार्थंमहापुरुषवर्णनं॥रवेर्व्यू
हस्यचाख्यानंप्रतिमासंपृथक्पृथक्॥१॥येनामर्त्यत्वमापन्नोमर्त्योसौभार्ग
वोत्तमः॥तंपृछतिक्रियायोगंसांगोपांगादिकल्पितं॥२॥शौनकउवाच॥अथेम
मर्थंपृछामोभवंतंबहुवित्तमं॥समस्ततंत्रराद्धांतेभवान्भागवततत्ववित्॥१
तांत्रिकाःपरिचर्यायांकेवलस्यश्रियःपतेः॥अंगोपांगायुधाकल्पंकल्पयंतिय
थेवयैः॥२॥तन्नोवर्णयभद्रंतेक्रियायोगंबुभुत्सतां॥येनक्रियानैपुण्येनमर्त्यो
यायादमर्त्यतां॥३॥सूतउवाच॥ नमस्कृत्वागुरून्वक्ष्येविभूतीर्वैष्णवीरपि
॥याःप्रोक्तावेदतंत्राभ्यामाचार्यैःपद्मजादिभिः॥४॥मायाद्यैर्नवभिस्तत्वैःसवि
कारमयोविराट्॥निर्मितोदृश्यतेयत्रसचित्केभुवनत्रयं॥५॥एतद्वैपौरुषंरूपंभूः

पादौ द्यौः शिरो नभः॥ नाभिः सूर्योक्षिणी नासे वायुः कर्णौ दिशः प्रभोः॥६॥ प्रजा
पतिः प्रजननमपानो मृत्युरीशितुः॥ तद्बाहवो लोकपाला मनश्चंद्रो भ्रुवौ यमः॥
७॥ लज्जोत्तरोऽधरो लोभो दंता ज्योत्स्ना स्मयो भ्रमः॥ रोमाणि भूरुहा भूम्नो मे
घाः पुरुषमूर्द्धजाः॥८॥ यावानयं वै पुरुषो यावत्या संस्थया मितः॥ तावानसा
वपि महापुरुषो लोकसंस्थया॥९॥ कौस्तुभव्यपदेशेन स्वात्मज्योतिर्बिभर्त्य
जः॥ तत्प्रभाव्यापिनी साक्षाच्छ्रीवत्समुरसा विभुः॥१०॥ स्वमायां वनमाला
ख्यां नानागुणमयीं दधत्॥ वासश्छंदोमयं पीतं ब्रह्मसूत्रं त्रिवृत्स्वरं॥११॥ बि
भर्त्ति सांख्यं योगं च देवो मकरकुंडले॥ मौलिं पदं पारमेष्ठ्यं सर्वलोकाभयं
करं॥१२॥ अव्याकृतमनंताख्यमासनं यदधिष्ठितः॥ धर्मज्ञानादिभिर्युक्तं स

त्वंपद्ममिहोच्यते॥१३॥ओजःसहोबलयुतंमुख्यतत्वंगदांदधत्॥अपांत
त्वंदरवरंतेजस्तत्वंसुदर्शनं॥१४॥नभोनिभंनभस्तत्वमसिंचर्मतमोमयं॥
कालरूपंधनुःशार्ङ्गंतथाकर्ममयेषुधिं॥१५॥इंद्रियाणिशरानाहुराकूतीरस्य
स्यंदनं॥तन्मात्राण्यस्याभिव्यक्तिंमुद्रयार्थक्रियात्मतां॥१६॥मंडलंदेवयज
नंदीक्षासंस्कारआत्मनः॥परिचर्याभगवतआत्मनोदुरितक्षयः॥१७॥भग
वान्भगशब्दार्थंलीलाकमलमुद्वहन्॥धर्मंयशश्चभगवांश्चामरव्यजनेभ
जत्॥१८॥आतपत्रंतुवैकुंठंद्विजाधामाकुतोभयं॥त्रिवृद्वेदःसुपर्णाख्योयज्ञं
वहतिपूरुषं॥१९॥अनपायिनीभगवतीश्रीःसाक्षादात्मनोहरेः॥विष्वक्से
नस्तंत्रमूर्तिर्विदितःपार्षदाधिपः॥२०॥नंदादयोष्टौद्वास्थाश्चतेणिमाद्याहरेर्गु

॥भा॰द्वा॰॥
॥३३॥

अ॰११

णाः॥वासुदेवःसंकर्षणःप्रद्युम्नःपुरुषःस्वयं॥अनिरुद्धइतिब्रह्मन्मूर्त्तिव्यूहोभि
धीयते॥२१॥सविश्वस्तैजसःप्राज्ञस्तुरीयइतिवृत्तिभिः॥अर्थेंद्रियाशयज्ञानैर्भ
गवान्परिभाव्यते॥२२॥अंगोपांगायुधाकल्पैर्भगवांस्तच्चतुष्टयं॥बिभर्त्ति
स्मचतुर्मूर्त्तिर्भगवान्हरिरीश्वरः॥२३॥द्विजऋषभसएषब्रह्मयोनिःस्वयंदृ
क्स्वमहिमपरिपूर्णोमाययाचस्वयैतत्॥सृजतिहरतिपातीत्याख्ययाना
वृताक्षोविवृतइवनिरुक्तस्तत्परैरात्मलभ्यः॥२४॥श्रीकृष्णकृष्णसखवृष्ण्यृ
षभावनिध्रुग्राजन्यवंशदहनानपवर्गवीर्य॥गोविंदगोपवनिताव्रजभृ
त्यगीततीर्थश्रवःश्रवणमंगलपाहिभृत्यान्॥२५॥यइदंकल्यउत्थायमहा
पुरुषलक्षणं॥तच्चित्तःप्रयतोजप्त्वाब्रह्मवेदगुहाशयं॥२६॥शौनकउवाच॥

॥राम॰॥
॥३३॥

शुकोयदाहभगवान्विष्णुरातायशृण्वते॥सौरोगणोमासिमासिनानाव
सतिसप्तकः॥२७॥तेषांनामानिकर्मसंयुक्तानामधीश्वरैः॥ब्रूहिनःश्रद्दधा
नानाव्यूहंसूर्यात्मनोहरेः॥२८॥सूतउवाच॥ अनाद्यविद्ययाविष्णोरात्मनः
सर्वदेहिनां॥निर्मितोलोकतंत्रोयंलोकेषुपरिवर्त्तते॥२९॥एकएवहिलो
कानांसूर्यआत्मादिकृद्धरिः॥सर्ववेदक्रियामूलमृषिभिर्बहुधोदितः॥३०॥
कालोदेशःक्रियाकर्त्ताकरणंकार्यमागमः॥द्रव्यंफलमितिब्रह्मन्नवधो
क्तोजययाहरिः॥३१॥मध्वादिषुद्वादशसुभगवान्कालरूपधृक्॥लोकतंत्रा
यचरतिपृथग्द्वादशभिर्गणैः॥३२॥धाताकृतस्थलीहेतिर्वासुकीरथकृ
न्मुने॥पुलस्त्यस्तुंबुरुरितिमधुमासंनयंत्यमी॥३३॥अर्यमापुलहोऽथौजाः

प्रहेतिःपुंजिकस्थली॥नारदःकछनीरःश्चनयंत्येतेस्ममाधवं॥३४॥मित्रोऽत्रिः
पौरुषेयोथतक्षकोमेनकाहहाः॥रथस्वनइतिह्येतेशुक्रमासंनयंत्यमी॥३५॥
वसिष्ठोवरुणोरंभासहजन्यस्तथाहुहूः॥शुक्रश्चित्रस्वनश्चैवशुचिमासंनयं
त्यमी॥३६॥इंद्रोविश्वावसुश्रोताएलापत्रस्तथांगिराः॥प्रम्लोचाराक्षसोवर्यो
नभोमासंनयंत्यमी॥३७॥विवस्वानुग्रसेनश्चव्याघ्रआसारणोभृगुः॥अनुम्लो
चाशंखपालोनभस्याख्यंनयंत्यमी॥३८॥पूषाधनंजयोवातःसुषेणःसु
रुचिस्तथा॥घृताचीगोतमश्चेतितपोमासंनयंत्यमी॥३९॥ऋतुर्वर्चाभर
द्वाजःपर्जन्यःसेनजित्तथा॥विश्वऐरावतश्चैवतपस्याख्यंनयंत्यमी॥४०॥अ
थांशुःकश्यपःस्तार्क्ष्यऋतसेनस्तथोर्वशी॥विद्युछत्रुर्महाशंखःसहोमा

संनयंत्यमी ॥४१॥ भगः स्फूर्जोरिष्टनेमिरूर्ण आयुश्च पंचमः ॥ कर्कोटकः पूर्ववि
त्तिः पुष्यमासं नयंत्यमी ॥४२॥ त्वष्टा ऋचीकतनयः कंबलश्च तिलोत्तमा ॥
ब्रह्मापेतोथ शतजिद्धृतराष्ट्र इषंभराः ॥४३॥ विष्णुरश्वतरो रंभा सूर्यवर्चाश्च
सत्यजित् ॥ विश्वामित्रो मखापेत ऊर्जमासं नयंत्यमी ॥४४॥ एता भगवतो विष्णो
रादित्यस्य विभूतयः ॥ स्मरतां संध्ययोर्नृणां हरंत्यंहो दिने दिने ॥४५॥ द्वादशस्व
पि मासेषु देवोऽसौ षड्भिरस्य वै ॥ चरन् समंतात्तनुते परत्रेह च सन्मतिं ॥४६॥
सामर्ग्यजुर्भिस्तल्लिंगैर्ऋषयः संस्तुवंत्यमुं ॥ गंधर्वास्तं प्रगायंति नृत्यंत्यप्स
रसोऽग्रतः ॥४७॥ उन्नह्यंति रथं नागा ग्रामण्यो रथयोजकाः ॥ चोदयंति रथं पृष्ठे
नैर्ऋता बलशालिनः ॥४८॥ वालखिल्याः सहस्राणि षष्टिर्ब्रह्मर्षयोमलाः ॥

पुरतोभिमुखायांतिस्तुवंतिस्तुतिभिर्विभुं ॥४९॥ एवंह्यनादिनिधनोभगवान्हरि
रीश्वरः कल्पेकल्पे स्वमात्मानंव्यूह्यलोकानवत्यजः ॥५०॥ ॥इतिश्रीभागवते
महापुराणेद्वादशस्कंधेआदित्यव्यूहविवरणंनामएकादशोध्यायः ॥११॥ ॥द्वा
दशेतुपुराणोक्तसर्वार्थानुक्रमःकृतः प्रथमस्कंधमारभ्यप्राधान्येनसमास
तः ॥१॥ सूतउवाच ॥ नमोधर्मायमहतेनमःकृष्णायवेधसे ॥ ब्राह्मणेभ्योनमस्कृ
त्यधर्मान्वक्ष्येसनातनान् ॥१॥ एतद्वःकथितंविप्राविष्णोश्चरितमद्भुतं ॥ भव
द्भिर्यदहंपृष्टोनराणांपुरुषोचितं ॥२॥ अत्रसंकीर्तितःसाक्षात्सर्वपापहरोह
रिः नारायणोहृषीकेशोभगवान्सात्वतांपतिः ॥३॥ अत्रब्रह्मपरंगुह्यंजगतःप्र
भवाप्ययं ॥ ज्ञानंचतदुपाख्यानंप्रोक्तंविज्ञानसंयुतं ॥४॥ भक्तियोगःसमाख्या

तो वैराग्यं च तदाश्रयं ॥ पारीक्षितमुपाख्यानं नारदाख्यानमेव च ॥ ५ ॥ प्रायोप
वेशो राजर्षेर्विप्रशापात्परीक्षितः ॥ शुकस्य चैव ब्रह्मर्षेः संवादश्च परीक्षितः
॥ योगधारणयोत्क्रांतिः संवादो नारदाजयोः ॥ अवतारानुगीतं च सर्गः प्राधानि
कोऽग्रतः ॥ ७ ॥ विदुरोद्धवसंवादः क्षत्तृमैत्रेययोस्ततः ॥ पुराणसंहिताप्रश्नो महा
पुरुषसंस्थितिः ॥ ८ ॥ ततः प्राकृतिकः सर्गः सप्त वैकृतिकाश्च ये ॥ ततो ब्रह्मांडसं
भूतिर्वैराजः पुरुषो यतः ॥ ९ ॥ कालस्य स्थूलसूक्ष्मस्य गतिः पद्मसमुद्भवः ॥ भु
व उद्धरणेंऽभोधौ हिरण्याक्षवधो यथा ॥ १० ॥ ऊर्द्ध्वतिर्यगवाक्सर्गो रुद्रसर्गस्त
थैव च ॥ अर्द्धनारीनरस्याथ यतः स्वायंभुवो मनुः ॥ ११ ॥ शतरूपा च या स्त्रीणा
माद्या प्रकृतिरुत्तमा ॥ संतानो धर्मपत्नीनां कर्दमस्य प्रजापतेः ॥ १२ ॥ अवता

रोभगवतःकपिलस्यमहात्मनः॥देवहूत्याश्चसंवादःकपिलेनचधीमता॥
१३॥नवब्रह्मसमुत्पत्तिर्दक्षयज्ञविनाशनं॥ध्रुवस्यचरितंपश्चात्पृथोःप्रा
चीनबर्हिषः॥१४॥नारदस्यचसंवादस्ततःप्रैयव्रतंद्विजाः॥नाभेस्ततोनु
चरितमृषभस्यभरतस्यच॥१५॥ततोद्वीपसमुद्रादिवर्षनद्युपवर्णनं॥ज्यो
तिश्चक्रस्यसंस्थानंपातालनरकस्थितिः॥१६॥दक्षजन्मप्रचेतोभ्यस्तत्पुत्री
णांचसंततिः॥यतोदेवासुरनरास्तिर्यङ्मृगखगादयः॥१७॥त्वाष्ट्रस्यजन्म
निधनंपुत्रयोश्चदितेर्द्विजाः॥दैत्येश्वरस्यचरितंप्रह्लादस्यमहात्मनः॥१८
मन्वंतरानुचरितंगजेंद्रस्यविमोक्षणं॥मन्वंतरावताराश्चविष्णोर्हयशिरा
दयः॥१९॥कौर्म्यंमात्स्यंनारसिंहंवामनंचजगत्पतेः॥क्षीरोदमथनंतद्वदमृ

तार्थे दिवौकसां ॥२०॥ देवासुरमहायुद्धं राजवंशानुकीर्त्तनं ॥ इक्ष्वाकुजन्म
तद्वंशे सुद्युम्नस्य महात्मनः ॥२१॥ इलोपाख्यानमत्रोक्तं तारोपाख्यान
मेव च ॥ सूर्यवंशानुकथनं शशादाद्यानृगादयः ॥२२॥ सौकन्यं चाथ शर्यातेः
ककुत्स्थस्य च धीमतः ॥ खट्वांगस्य च मांधातुः सौभरेः सगरस्य च ॥२३॥ रा
मस्य कोशलेंद्रस्य चरितं किल्बिषापहं ॥ निमेरंगपरित्यागो जनकानां च
संभवः ॥२४॥ रामस्य भार्गवेंद्रस्य निःक्षत्रीकरणं भुवः ॥ ऐलस्य सोमवंशस्य
ययातेर्नहुषस्य च ॥ दौष्यंतेर्भरतस्यापि शंतनोस्तत्सुतस्य च ॥ ययातेर्ज्ये
ष्ठपुत्रस्य यदोर्वंशोनुकीर्त्तितः ॥२५॥ यत्रावतीर्णो भगवान्कृष्णाख्यो जग
दीश्वरः ॥ वसुदेवगृहे जन्म ततो वृद्धिश्च गोकुले ॥२६॥ तस्य कर्माण्यपाराणि

कीर्त्तितान्यसुरद्विषः॥ पूतनाऽसुपयःपानंशकटोच्चाटनंशिशोः॥२८॥ तृणाव
र्तस्यनिष्पेषस्तथैवबकवत्सयोः॥ धेनुकस्यसहभ्रातुःप्रलंबस्यचसंक्षयः
गोपानांचपरित्राणंदावाग्नेःपरिसर्पतः॥ दमनंकालियस्याहेर्महाहेर्नंदमो
क्षणं॥३०॥ व्रतचर्यातुकन्यानांयत्रतुष्टोऽच्युतोव्रतैः॥ प्रसादोयज्ञपत्नीभ्योवि
प्राणांचानुतापनं॥३१॥ गोवर्द्धनोद्धरणंचशक्रस्यसुरभेरथ॥ यज्ञाभिषेकंकृष्ण
स्यस्त्रीभिःक्रीडाचरात्रिषु॥३२॥ शंखचूडस्यदुर्बुद्धेर्वधोरिष्टस्यकेशिनः॥ अ
क्रूरागमनंपश्चात्प्रस्थानंरामकृष्णयोः॥३३॥ व्रजस्त्रीणांविलापश्चमथुरालो
कनंततः॥ गजमुष्टिकचाणूरकंसादीनांचयोवधः॥३४॥ मृतस्यानयनंसूनोःपु
नःसांदीपनेर्गुरोः॥ मथुरायांनिवसतायदुचक्रस्ययत्प्रियं॥३५॥ कृतमुद्धवरा

माम्यां युतेन हरिणा द्विजाः ॥ जरासंधसमानीतसैन्यस्य बहुशो वधः ॥ घातनं
यवनेंद्रस्य कुशस्थल्या निवेशनं ॥ आदानं पारिजातस्य सुधर्मायाः सुरालया
त् ॥ रुक्मिण्या हरणं युद्धे प्रमथ्य द्विषतो हरेः ॥ हरस्य जृंभणं युद्धे बाणस्य भुजकृं
तनं ॥ ३८ ॥ प्राग्ज्योतिषपतिं हत्वा कन्यानां हरणं च यत् ॥ चैद्यपौंड्रकशाल्वानां
दंतवक्रस्य दुर्मतेः ॥ ३९ ॥ शंबरो द्विविदः पीठो मुरः पंचजनादयः ॥ माहात्म्यं च वध
स्तेषां वाराणस्याश्च दाहनं ॥ ४० ॥ भारावतारणं भूमेर्निमित्तीकृत्य पांडवान् ॥
विप्रशापापदेशेन संहारः स्वकुलस्य च ॥ ४१ ॥ उद्धवस्य च संवादो वासुदेवस्य चा
द्भुतः ॥ यत्रात्मविद्या ह्यखिला प्रोक्ता धर्मविनिर्णयः ॥ ४२ ॥ ततो मर्त्यपरित्याग आ
त्मयोगानुभावतः ॥ युगलक्षणवृत्तिश्च कलौ नृणामुपप्लवः ॥ चतुर्विधश्च प्रल

यउत्पत्तिस्त्रिविधातथा॥४३॥देहत्यागश्चराजर्षेर्विष्णुदत्तस्यधीमतः॥शाखा
प्रणयनमृषेर्मार्कंडेयस्यसत्कथाः॥४४॥महापुरुषविन्यासःसूर्यस्यजगदा
त्मनः॥इतिचोक्तंद्विजश्रेष्ठायत्पृष्टोहमिहास्मिवः॥लीलावतारकर्माणिकीर्ति
तानीहसर्वतः॥४५॥पतितस्खलितोवार्त्तःक्षुत्वावाविवशोब्रुवन्॥हरयेनम
इत्युच्चैर्मुच्यतेसर्वपातकात्॥४६॥संकीर्त्यमानोभगवाननंतःश्रुतानुभा
वोव्यसनंहिपुंसां॥प्रविश्यचित्तंविधुनोत्यशेषंयथातमोर्कोभ्रमिवातिवातः
॥४७॥मृषागिरस्ताह्यसतीरसत्कथाःनकथ्यतेयद्भगवानधोक्षजः॥तदेवस
त्यंतदुहैवमंगलंतदेवपुण्यंभगवद्गुणोदयं॥४८॥तदेवरम्यंरुचिरंनवंनवंत
देवशश्वन्मनसोमहोत्सवं॥तदेवशोकार्णवशोषणंनृणांयदुत्तमश्लोकय

ज्ञोनुगीयते ॥४९॥ नयद्वचश्चित्रपदंहरेर्यशोजगत्पवित्रंप्रगृणीतकर्हिचि
त् ॥ तद्ध्वांक्षतीर्थंनतुहंससेवितंयत्राच्युतस्तत्रहिसाधवोमलाः ॥५०॥ सवा
ग्विसर्गोजनताघविप्लवोयस्मिन्प्रतिश्लोकमबद्धवत्यपि ॥ नामान्यनंतस्ययश
सांकितानियच्छृण्वंतिगायंतिगृणंतिसाधवः ॥५१॥ नैष्कर्म्यमप्यच्युतभाव
वर्जितंनशोभतेज्ञानमलंनिरंजनं ॥ कुतःपुनःशश्वदभद्रमीश्वरेनह्यर्पितं
कर्मयदप्यनुत्तमं ॥५२॥ यशःश्रियामेवपरिश्रमःपरोवर्णाश्रमाचारतपःश्रु
तादिषु ॥ अविस्मितःश्रीधरपादपद्मयोर्गुणानुवादश्रवणादिभिर्हरेः ॥५३॥ अ
विस्मृतःकृष्णपदारविंदयोःक्षिणोत्यभद्राणिशमंतनोतिच ॥ सत्वस्यशुद्धिं
परमात्मभक्तिंज्ञानंचविज्ञानविरागयुक्तं ॥५४॥ यूयंद्विजाग्र्याबतभूरिभागा

व

यच्छश्वदात्मन्यखिलात्मभूतं॥नारायणंदेवमदेवमीशमजस्रभावाभजतावि
वेश्य॥५५॥अहंचसंस्मारितआत्मतत्वंश्रुतंपुरामेपरमर्षिवक्त्रात्॥प्रायोप
वेशेनृपतेःपरीक्षितःसदस्यृषीणांमहतांचशृण्वतां॥५६॥एतद्वःकथितंवि
प्राःकथनीयोरुकर्मणः॥माहात्म्यंवासुदेवस्यसर्वाशुभविनाशनं॥५७॥य
एवंश्रावयेन्नित्यंयामंक्षणमनन्यधीः॥श्रद्धावान्योनुशृणुयात्पुनात्यात्मा
नमेवसः॥५८॥द्वादश्यामेकादश्यांवाशृण्वन्नायुष्यवान्भवेत्॥पठत्य
नश्नन्प्रयतस्ततोभवत्यपातकी॥५९॥पुष्करेमथुरायांचद्वारवत्यांयतात्म
वान्॥उपोष्यसंहितामेतांपठित्वामुच्यतेभयात्॥६०॥देवतामुनयःसिद्धाः
पितरोमनवोनृपाः॥यच्छंतिकामान्गृणतःशृण्वतोयत्रकीर्त्तनात्॥६१॥

ऋचोयजूंषिसामानिद्विजोधीत्यानुविंदते॥ मधुकुल्याघृतकुल्यापयः
कुल्याश्चतत्फलं॥६२॥ पुराणसंहितामेतामधीत्यप्रयतोद्विजाः॥ प्रोक्तंभ
गवतायत्तुतत्पदंपरमंव्रजेत्॥६३॥ विप्रोधीत्याप्नुयात्प्रज्ञांराजन्योदधि
मेखलां॥वैश्योनिधिपतित्वंचशूद्रःशुद्ध्येतपातकात्॥६४॥ कलिमलसं
हतिकालनोऽखिलेशोहरिरितरत्रनगीयतेह्यभीक्ष्णं॥ इहतुपुनर्भग
वानशेषमूर्त्तिःपरिपठितोनुपदंकथाप्रसंगैः॥६५॥ तमहमजमनंतमा
त्मतत्वंजगदुदयस्थितिसंयमात्मशक्तिं॥ द्युपतिभिरजशक्रशंकराद्यै
र्दुरवसितस्तवमच्युतंनतोस्मि॥६६॥ उपचितनवशक्तिभिःस्वआत्मन्यु
परचितस्थिरजंगमालयाय॥ भगवतउपलब्धिमात्रधाम्नेसुरऋषभाय

॥भा० द्वा०॥
॥४०॥

नमः सनातनाय॥ स्वसुखनिभृतचेतास्तद्व्युदस्तान्यभावोप्यजितरुचिरलीलाकृष्टसारस्तदीयं॥ व्यतनुत कृपया यस्तत्वदीपं पुराणं तमखिलवृजिनघ्नं व्याससूनुं नतोस्मि॥ ६९॥ ॥इति श्रीभागवते महापुराणे द्वादशस्कंधे प्रतिसंक्रमलक्षणं नाम द्वादशोऽध्यायः॥ १२॥ त्रयोदशे पुराणानां संख्यामाह यथाक्रमं दानं दानस्य माहात्म्यं श्रीमद्भागवतस्य च॥ १॥ सूत उवाच॥ यं ब्रह्मावरुणेंद्ररुद्रमरुतस्तुन्वंति दिव्यैस्तवै॥ वेदैः सांगपदक्रमोपनिषदैर्गायंति यं सामगाः॥ ध्यानावस्थिततद्गतेन मनसा पश्यंति यं योगिनो॥ यस्यांतं न विदुः सुरासुरगणा देवाय तस्मै नमः॥ १॥ पृष्ठे भ्राम्यदमंदमंदरगिरिग्रावाग्रकंडूयनान्निद्रालोः कमठाकृतेर्भगवतः श्वासानिलाः पांतु वः॥ यत्संस्कारकलानुवर्त्तनवशाद्वेलानि

अ० १२

॥राम०॥
॥४०॥

भेनांभसां यातायातमतंद्रितं जलनिधेर्नाद्यापि विश्राम्यति ॥ १ ॥ सूत उवाच ॥
पुराणसंख्यासंभूतिमस्य वाच्यप्रयोजने ॥ दानं दानस्य माहात्म्यं पाठादेश्च
निबोधत ॥ ३ ॥ ब्राह्मं दशसहस्राणि पाद्मं पंचोनषष्टि च ॥ श्रीवैष्णवं त्रयोविं
शच्चतुर्विंशति शैवकं ॥ ४ ॥ दशाष्टौ श्रीभागवतं नारदं पंचविंशतिः ॥ मार्कंडं
नव वान्हं च दशपंच चतुःशतं ॥ ५ ॥ चतुर्दश भविष्यं स्यात्तथा पंचशतानि च
दशाष्टौ ब्रह्मवैवर्तं लिंगमेकादशैव तु ॥ ६ ॥ चतुर्विंशति वाराहमेकाशीतिस
हस्रकं ॥ स्कांदं शतं तथा चैकं वामनं दश कीर्तितं ॥ ७ ॥ कौर्मं सप्तदशाख्यातं मा
त्स्यं तत्तु चतुर्दश ॥ एकोनविंशत्सौपर्णं ब्रह्मांडं द्वादशैव तु ॥ ८ ॥ एवं पुराणसंदो
हश्चतुर्लक्ष उदाहृतः ॥ तत्राष्टादशसाहस्रं श्रीभागवतमिष्यते ॥ ९ ॥ इदं भगव

॥भा॰ द्वा॰॥
॥४१॥

तांपूर्वंब्रह्मणेनाभिपंकजे॥स्थितायभवभीतायकारुण्यात्संप्रकाशितं॥१०॥आ
दिमध्यावसानेषुवैराग्याख्यानसंयुतं॥हरिलीलाकथाव्रातामृतानंदितसत्सु
रं॥११॥सर्ववेदांतसारंयत्ब्रह्मात्मैकत्वलक्षणं॥वस्त्वद्वितीयंतन्निष्ठंकैवल्यैकप्र
योजनं॥१२॥प्रौष्ठपद्यांपौर्णमास्यांहेमसिंहसमन्वितं॥ददातियोभागवतंसया
तिपरमांगतिं॥१३॥राजंतेतावदन्यानिपुराणानिसतांगणे॥यावद्भागवतंनैव
श्रूयतेमृतसागरं॥१४॥सर्ववेदांतसारंहिश्रीभागवतमिष्यते॥तद्रसामृततृप्तस्य
नान्यत्रस्याद्रतिःक्वचित्॥१५॥निम्नगानांयथागंगादेवानामच्युतोयथा॥वैष्ण
वानांयथाशंभुःपुराणानामिदंतथा॥१६॥क्षेत्राणांचैवसर्वेषांयथाकाशीह्यनु
त्तमा॥तथापुराणव्रातानांश्रीमद्भागवतंद्विजाः॥१७॥श्रीमद्भागवतंपुराणम

अ॰ १२

॥राम॰॥
॥४१॥

मलंयद्वैष्णवानांयस्मिन्पारमहंस्यमेकममलंज्ञानंपरंगीयते ॥ यत्रज्ञानविरा

प्रियं

गभक्तिसहितंनैष्कर्म्यमाविष्कृतं ॥ तच्छृण्वन्विपठन्विचारणपरोभक्त्यावि

मुच्येन्नरः ॥१८॥ कस्मैयेनविभासितोऽयमतुलोज्ञानःप्रदीपःपुरातद्रूपेणचना

रदायमुनयेकृष्णायतद्रूपिणा ॥ योगींद्रायतदात्मनाथभगवद्रातायकारुण्य

तस्तच्छुद्धंविमलंविशोकममृतंसत्यंपरंधीमहि ॥१९॥ नमस्तस्मैभगवतेवासुदे

वायसाक्षिणे ॥ यइदंकृपयाकस्मैव्याचचक्षेमुमुक्षवे ॥२०॥ योगींद्रायनमस्तस्मै

शुकायब्रह्मरूपिणे ॥ संसारसर्पदष्टंयोविष्णुरातममूमुचत् ॥२१॥ भवेभवेयथा

भक्तिःपादयोस्तवजायते ॥ यथाकुरुष्वयोगेशनाथस्त्वंमेयतःप्रभो ॥२२॥ नामसंकी

र्तनंयस्यसर्वपापप्रणाशनं ॥ प्रणामोदुःखशमनस्तंनमामिहरिंपरं ॥२३॥ ॥

॥भा॰ द्वा॰॥
॥४२॥

इति श्रीभागवते महापुराणे अष्टादशसाहस्र्यां संहितायां द्वादशस्कंधे सूतोक्ते

त्रयोदशोध्यायः॥ ॥१३॥ ॥

॥अ॰ १२

॥राम॥
॥४३॥

श्रीभागवतद्वादशस्कंधसमाप्ता

[OrderDescription]
,CREATED=14.01.20 11:34
,TRANSFERRED=2020/01/14 at 12:13:14
,PAGES=287
,TYPE=STD
,NAME=S0002508
,Book Name=M-2306-SHRIMAD BHAGWAN
,ORDER_TEXT=
,[PAGELIST]
,FILE1=00000001.TIF
,FILE2=00000002.TIF
,FILE3=00000003.TIF
,FILE4=00000004.TIF
,FILE5=00000005.TIF
,FILE6=00000006.TIF
,FILE7=00000007.TIF
,FILE8=00000008.TIF
,FILE9=00000009.TIF
,FILE10=00000010.TIF
,FILE11=00000011.TIF
,FILE12=00000012.TIF
,FILE13=00000013.TIF
,FILE14=00000014.TIF

FILE15=00000015.TIF
,FILE16=00000016.TIF
,FILE17=00000017.TIF
,FILE18=00000018.TIF
,FILE19=00000019.TIF
,FILE20=00000020.TIF
,FILE21=00000021.TIF
,FILE22=00000022.TIF
,FILE23=00000023.TIF
,FILE24=00000024.TIF
,FILE25=00000025.TIF
,FILE26=00000026.TIF
,FILE27=00000027.TIF
,FILE28=00000028.TIF
,FILE29=00000029.TIF
,FILE30=00000030.TIF
,FILE31=00000031.TIF
,FILE32=00000032.TIF
,FILE33=00000033.TIF
,FILE34=00000034.TIF
,FILE35=00000035.TIF
,FILE36=00000036.TIF
,FILE37=00000037.TIF

FILE38=00000038.TIF
,FILE39=00000039.TIF
,FILE40=00000040.TIF
,FILE41=00000041.TIF
,FILE42=00000042.TIF
,FILE43=00000043.TIF
,FILE44=00000044.TIF
,FILE45=00000045.TIF
,FILE46=00000046.TIF
,FILE47=00000047.TIF
,FILE48=00000048.TIF
,FILE49=00000049.TIF
,FILE50=00000050.TIF
,FILE51=00000051.TIF
,FILE52=00000052.TIF
,FILE53=00000053.TIF
,FILE54=00000054.TIF
,FILE55=00000055.TIF
,FILE56=00000056.TIF
,FILE57=00000057.TIF
,FILE58=00000058.TIF
,FILE59=00000059.TIF
,FILE60=00000060.TIF

FILE61=00000061.TIF
,FILE62=00000062.TIF
,FILE63=00000063.TIF
,FILE64=00000064.TIF
,FILE65=00000065.TIF
,FILE66=00000066.TIF
,FILE67=00000067.TIF
,FILE68=00000068.TIF
,FILE69=00000069.TIF
,FILE70=00000070.TIF
,FILE71=00000071.TIF
,FILE72=00000072.TIF
,FILE73=00000073.TIF
,FILE74=00000074.TIF
,FILE75=00000075.TIF
,FILE76=00000076.TIF
,FILE77=00000077.TIF
,FILE78=00000078.TIF
,FILE79=00000079.TIF
,FILE80=00000080.TIF
,FILE81=00000081.TIF
,FILE82=00000082.TIF
,FILE83=00000083.TIF

FILE84=00000084.TIF
,FILE85=00000085.TIF
,FILE86=00000086.TIF
,FILE87=00000087.TIF
,FILE88=00000088.TIF
,FILE89=00000089.TIF
,FILE90=00000090.TIF
,FILE91=00000091.TIF
,FILE92=00000092.TIF
,FILE93=00000093.TIF
,FILE94=00000094.TIF
,FILE95=00000095.TIF
,FILE96=00000096.TIF
,FILE97=00000097.TIF
,FILE98=00000098.TIF
,FILE99=00000099.TIF
,FILE100=00000100.TIF
,FILE101=00000101.TIF
,FILE102=00000102.TIF
,FILE103=00000103.TIF
,FILE104=00000104.TIF
,FILE105=00000105.TIF
,FILE106=00000106.TIF

FILE107=00000107.TIF
,FILE108=00000108.TIF
,FILE109=00000109.TIF
,FILE110=00000110.TIF
,FILE111=00000111.TIF
,FILE112=00000112.TIF
,FILE113=00000113.TIF
,FILE114=00000114.TIF
,FILE115=00000115.TIF
,FILE116=00000116.TIF
,FILE117=00000117.TIF
,FILE118=00000118.TIF
,FILE119=00000119.TIF
,FILE120=00000120.TIF
,FILE121=00000121.TIF
,FILE122=00000122.TIF
,FILE123=00000123.TIF
,FILE124=00000124.TIF
,FILE125=00000125.TIF
,FILE126=00000126.TIF
,FILE127=00000127.TIF
,FILE128=00000128.TIF
,FILE129=00000129.TIF

FILE130=00000130.TIF
,FILE131=00000131.TIF
,FILE132=00000132.TIF
,FILE133=00000133.TIF
,FILE134=00000134.TIF
,FILE135=00000135.TIF
,FILE136=00000136.TIF
,FILE137=00000137.TIF
,FILE138=00000138.TIF
,FILE139=00000139.TIF
,FILE140=00000140.TIF
,FILE141=00000141.TIF
,FILE142=00000142.TIF
,FILE143=00000143.TIF
,FILE144=00000144.TIF
,FILE145=00000145.TIF
,FILE146=00000146.TIF
,FILE147=00000147.TIF
,FILE148=00000148.TIF
,FILE149=00000149.TIF
,FILE150=00000150.TIF
,FILE151=00000151.TIF
,FILE152=00000152.TIF

FILE153=00000153.TIF
,FILE154=00000154.TIF
,FILE155=00000155.TIF
,FILE156=00000156.TIF
,FILE157=00000157.TIF
,FILE158=00000158.TIF
,FILE159=00000159.TIF
,FILE160=00000160.TIF
,FILE161=00000161.TIF
,FILE162=00000162.TIF
,FILE163=00000163.TIF
,FILE164=00000164.TIF
,FILE165=00000165.TIF
,FILE166=00000166.TIF
,FILE167=00000167.TIF
,FILE168=00000168.TIF
,FILE169=00000169.TIF
,FILE170=00000170.TIF
,FILE171=00000171.TIF
,FILE172=00000172.TIF
,FILE173=00000173.TIF
,FILE174=00000174.TIF
,FILE175=00000175.TIF

FILE176=00000176.TIF
,FILE177=00000177.TIF
,FILE178=00000178.TIF
,FILE179=00000179.TIF
,FILE180=00000180.TIF
,FILE181=00000181.TIF
,FILE182=00000182.TIF
,FILE183=00000183.TIF
,FILE184=00000184.TIF
,FILE185=00000185.TIF
,FILE186=00000186.TIF
,FILE187=00000187.TIF
,FILE188=00000188.TIF
,FILE189=00000189.TIF
,FILE190=00000190.TIF
,FILE191=00000191.TIF
,FILE192=00000192.TIF
,FILE193=00000193.TIF
,FILE194=00000194.TIF
,FILE195=00000195.TIF
,FILE196=00000196.TIF
,FILE197=00000197.TIF
,FILE198=00000198.TIF

FILE199=00000199.TIF
,FILE200=00000200.TIF
,FILE201=00000201.TIF
,FILE202=00000202.TIF
,FILE203=00000203.TIF
,FILE204=00000204.TIF
,FILE205=00000205.TIF
,FILE206=00000206.TIF
,FILE207=00000207.TIF
,FILE208=00000208.TIF
,FILE209=00000209.TIF
,FILE210=00000210.TIF
,FILE211=00000211.TIF
,FILE212=00000212.TIF
,FILE213=00000213.TIF
,FILE214=00000214.TIF
,FILE215=00000215.TIF
,FILE216=00000216.TIF
,FILE217=00000217.TIF
,FILE218=00000218.TIF
,FILE219=00000219.TIF
,FILE220=00000220.TIF
,FILE221=00000221.TIF

FILE222=00000222.TIF
,FILE223=00000223.TIF
,FILE224=00000224.TIF
,FILE225=00000225.TIF
,FILE226=00000226.TIF
,FILE227=00000227.TIF
,FILE228=00000228.TIF
,FILE229=00000229.TIF
,FILE230=00000230.TIF
,FILE231=00000231.TIF
,FILE232=00000232.TIF
,FILE233=00000233.TIF
,FILE234=00000234.TIF
,FILE235=00000235.TIF
,FILE236=00000236.TIF
,FILE237=00000237.TIF
,FILE238=00000238.TIF
,FILE239=00000239.TIF
,FILE240=00000240.TIF
,FILE241=00000241.TIF
,FILE242=00000242.TIF
,FILE243=00000243.TIF
,FILE244=00000244.TIF

FILE245=00000245.TIF
,FILE246=00000246.TIF
,FILE247=00000247.TIF
,FILE248=00000248.TIF
,FILE249=00000249.TIF
,FILE250=00000250.TIF
,FILE251=00000251.TIF
,FILE252=00000252.TIF
,FILE253=00000253.TIF
,FILE254=00000254.TIF
,FILE255=00000255.TIF
,FILE256=00000256.TIF
,FILE257=00000257.TIF
,FILE258=00000258.TIF
,FILE259=00000259.TIF
,FILE260=00000260.TIF
,FILE261=00000261.TIF
,FILE262=00000262.TIF
,FILE263=00000263.TIF
,FILE264=00000264.TIF
,FILE265=00000265.TIF
,FILE266=00000266.TIF
,FILE267=00000267.TIF

FILE268=00000268.TIF
,FILE269=00000269.TIF
,FILE270=00000270.TIF
,FILE271=00000271.TIF
,FILE272=00000272.TIF
,FILE273=00000273.TIF
,FILE274=00000274.TIF
,FILE275=00000275.TIF
,FILE276=00000276.TIF
,FILE277=00000277.TIF
,FILE278=00000278.TIF
,FILE279=00000279.TIF
,FILE280=00000280.TIF
,FILE281=00000281.TIF
,FILE282=00000282.TIF
,FILE283=00000283.TIF
,FILE284=00000284.TIF
,FILE285=00000285.TIF
,FILE286=00000286.TIF
,FILE287=00000287.TIF
,